

The Project Gutenberg eBook of De M. Terenti Varronis Libris Grammaticis, by Marcus Terentius Varro and Augustus Wilmanns

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: De M. Terenti Varronis Libris Grammaticis

Author: Marcus Terentius Varro
Editor: Augustus Wilmanns

Release date: July 31, 2005 [EBook #16400]
Most recently updated: May 11, 2021

Language: Latin

Credits: Produced by Louise Hope, Ted Garvin and the Online
Distributed Proofreading Team at <https://www.pgdp.net>

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK DE M. TERENCE VARRONIS LIBRIS
GRAMMATICIS ***

NOTE

This ebook was not designed for use in mobile viewers such as Kindles or Nooks. It contains a main file with external references to subsidiary html files which are not allowed by .mobi and .epub files.

If you wish to read this ebook you need to open it in your computer, laptop, tablet or smartphone.

We have revised a great many of such files in the Project Gutenberg library but this was one of the few which not be rehabilitated for use in Kindles and Nooks.

Transcriber's Note:

All material in brackets [ ] or parentheses ( ) is in the original text. Material added by the transcriber is in braces { }. Corrections are shown with popups underlined in red.

[Table of Contents](#)
[Fragments](#)
[full explanation of text markup](#)

LIBRIS GRAMMATICIS

SCRIPSIT

RELIQVIASQVE SVBIECIT

AVGVSTVS WILMANNUS

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS

MDCCCLXIII

FRIDERICO · RITSCHL
OTTONI · IAHN

PRAECEPTORIBVS

AMORIS · CAVSA

---

v

PRAEFATIO

Cum per tempus aliquod uersato in conligendis et disponendis relliquiis Varronianis specimen studiorum mihi proponendum esset, elegi libros grammaticos; nam eos commode ceteris neglectis tractari et singulorum argumentum paullo quam adhuc factum est accuratius circum scribi posse intellegebam. dispositionem et indolem horum librorum indagare contentus neque uniuersam Varronis grammaticam theoriam explicate studui, quae res necessaria et magni momenti ad cognoscendam historiam grammaticae antiquae nitatur in libris V-X de lingua latina nunc a meo consilio alienis, neque in singulis locis inlustrandis omnia quae cum his coniuncta fuisse coiceres congerere, sed in certis testimoniis acquiescere uolui. exclusi uero libros, in quibus praeter alia grammaticae quoque observationes legebantur, quales epistolicas quaestiones fuisse scimus, et mera ueriloquia, larga manu ubique a M. Terentio sparsa, quae ex aliis libris repetita sunt.

In componendis relliquiis antiquam librorum formam quantum fieri potuit restitui, ut et singulas libris e quibus sumptae esse uiderentur tribuerem, et pristinum ordinem reuocarem. asterisco signaui fragmenta, quibus Varronis nomen ab auctoribus non adponitur. duas relliquiis subieci adnotationes. altera perscripsi eos scriptorum locos ad eandem Varronis expositionem referendos, qui ad probandam disputationem meam et ordinem singulorum fragmentorum reconcinnandum alicuius sunt momenti. altera ad criticam spectat; qua in re hanc mihi inposui legem, ut quae in codicibus leguntur religiose adnotarem, Putschii et aliorum, quorum exemplaria in omnium manibus sunt, nomen singulis locis facili negotio saepe emendatis non semper adscriberem. ut autem paullo emendatiora haec fragmenta prodeant praesertim Henrici Keili liberalitati mea laude maiori debetur, a quo facile Hermannus Vsener inpetrauit, ut quae ad Varronis locos in grammaticis latinis obuios adnotauerat meum in usum describere sibi liceret. de quibusdam uero locis ipse Keilius benigne certiore me fecit. praeterea Vsener Bernae duos Augustini de dialectica libros nitidissime mihi contulit et multos aliorum scriptorum locos a me rogatus inspexit. Seruianorum locorum lectiones Georgius Thilo liberalissime mecum communicauit. alias alii me instruxerunt quos suo quemque loco nominaui. ne autem quidquam, quod aliis debetur taceam, commemorandum est Vseneri et Curti Wachsmuthi amicorum beneficium, qui me in Italiam profecto non solum plagularum accuratissime corrigendarum taedium susceperunt uerum etiam conplures locos medicina egentes felici sagacitate emendauerunt. quibus omnibus gratias ago lectoresque mecum agent.

vi

TABVLA DISPVTATIONIS

Items in **boldface** are the author's original **Tabula Disputationis**. Additional links are given in *italics*. The headings in Roman numerals appear in the text, though not in the printed Tabula.

Pars Prima: Disputatio

I

1 de libris de lingua latina[*Alexandrinorum grammaticorum*](#)[*de Varronis philosophia*](#)[*consilium operis*](#)[*de hexade prima*](#)[*de libro altero*](#)[*de libro tertio*](#)[*de altera triade: uerborum originibus*](#)[*de reliquiis huc referendis*](#)[*de libro undecimo*](#)[*de libro duodecimo*](#)[*de libro decimo tertio*](#)[*de poeticorum uocabulorum explicatione*](#)[*de prooemio totius operis*](#)[*de postrema hexade*](#)**2 ἐπιτομὴ librorum de lingua latina**

II

3 de libris de sermone latino[*de prosodiis uel accentibus*](#)[*de rebus metricis*](#)[*de continentis sermonis uirtutibus*](#)[*de uocis natura*](#)[*de uariis syllabarum generibus*](#)

III

4 de libro de grammatica

IIII

5 de libris de antiquitate litterarum**6 de libris de origine linguae latinae**

V

7 de libris de similitudine uerborum**8 de libris de utilitate sermonis***Adnotationes*[*adn. 20 de aequabilitate librorum VIII et VIII*](#)[*adn. 85 de uerbis corruptis in cod. Bern. 330*](#)*Pars Secunda: Reliquiae*[*frg. 36 apparatus*](#)*Corrigenda et Addenda**Index Reliquiarum*

1 In Hieronymi catalogo omnis quaestionis de libris Varronianis fundamento (cf. F. Ritschl d. schriftstellerei des M. Terentius Varro in nou. mus. Rhen. VI p. 481 sq. XII p. 150) hi tituli grammatici enumerantur: **de lingua latina libri XXV, epitome de lingua latina e libris (X)XV libri VIII, de sermone latino libri V, de origine linguae latinae libri III, de similitudine uerborum libri III**, quibus accedit liber disciplinarum **de grammatica**. praeterea occurrunt apud grammaticos **liber II de antiquitate litterarum**

I

Libros **de lingua latina** fuisse XXV et praeter quattuor priores (cf. de l. l. V 1 M. p. 12 Sp.) ad Ciceronem ut Caesaris de analogia opus scriptos esse constat, illud ex Hieronymi indice et seuerae dispositionis lege qua Varro non solum in his libris utebatur¹⁾ (cf. Ritschl nou. mus. rh. VI p. 525), hoc e Ciceronis Academ. post. I1, 2, cp. ad Attic. XIII 12, 3 (cf. O. Muellerei praef. Varr. p. 111), e librorum de lingua latina V-X codice Florentino initio libri III et in fine libri VIII (p. 3. 542 Sp.), e multis grammaticorum ueterum testimoniis. Libro primo, quem num Septimio miserit scriptor cum libris II III IIII incertum est, quasi prooemio praemisso, reliqui XXIII libri quattuor effecerunt hexades, quarum prima etymologiam, altera declinationes, tertia et quarta syntaxin tractabant (l. l. VII 110 p. 390, VII 1 p. 391). infra reiectis quae de singulis libris priorum hexadum dicenda sunt, primum de posterioribus hexadibus agam. duobus enim locis s. s., quibus totius operis dispositionem proponit, Varro profitetur tertia parte se disputaturum esse (VII 110 p. 390) *quemadmodum uocabula coniungantur*, et (VIII 1 p. 391) *ut uocabula inter se ratione coniuncta sententiam efferant*, quae quamquam certissimum ipsius scriptoris de consilio suo testimonium continent, tamen de omnibus duodecim libris accipere dubitabant uiri docti. incredibile enim uidebatur, tam multos libros ei doctrinae destinatos fuisse, cuius tam exigua uestigia in grammaticis latinis inuenirentur, quam solus Priscianus multo posterioris aetatis scriptor diligentius explicaret, ipse Apollonium secutus Hadriani aequalem, qui primus omnium hanc prouinciam ad artem et praecepta reuocasset. accedebat, quod Varro neque in scribendi genere neque in eis quae occasione data de huiusmodi rebus monuit, magnum subtilioris syntaxis studium ostendit, et quod, fere ubique ad res et facta siue ad historiam gentium et litterarum siue ad naturam spectent intentus et singula componere atque ex his iudicare solitus, eandem rationem in rebus grammaticis adhibuisse putabatur. parum profecto consentaneum uidebatur talem scriptorem disciplinam tantis difficultatibus obstrictam quasi constituisse et condidisse. neque hoc fecit, id quod apparebit, si breuiter qua conditione Varronis tempore studia grammatica fuerint in memoriam reuocauerimus.

Alexandrinorum grammaticorum et Pergamenorum studia artissime cum arte critica conexas erant. ut de singulis poetarum locis iudicare possent, leges quae linguam regerent perscrutabantur et deliberationes suas in poetarum commentariis uariisque dissertationibus perscribebant et hoc modo immensa materia multorum sagacitate et diligentia paulatim pertractata uberrimum thesaurum singularum obseruationum de uerborum ui origine declinatione coniunctione coaceruabant. ab his profecto singulas quaestiones ordine et in artis modum exponebant²⁾. scripsit iam Aristophanes Byzantius de analogia³⁾, Apollodorus Atheniensis Aristarchi discipulus (Suid. Ἀπολλόδορος περὶ ἐτυμολογιῶν (Athen. XI p. 483 A. II p. 63 D. al.) eiusque aequalis Demetrius Ixion ἐτυμολογούμενα (Athen. III p. 74B. al.); Dionysius Thrax, hic quoque Aristarcho praepatore usus (cf. M. Schmidt philol. VII p. 366 sq.) τέχνην γραμματικὴν. primis lineis ductis uarios poetas et dialectos diuersas percensebant et uerborum classes loquendique formulas separatis libris explicabant subtilioremque ita et certiore earundem quaestionum tractationem incipiebant, quam adsidua scriptorum peruestigatione amplificare studebant. postremo ut rei natura ferebat, syntaxin adgressi sunt neque ante magnum Apollonium quisquam totum argumentum complexus est. nam Tryphon eiusque discipulus Habron, uterque ab Apollonio haud raro laudatus uel potius inpugnatus, quorum ille Varronis fere aequalis erat (cf. A. de Velsen Tryph. gramm. fragm. p. 1. 33) non nisi de singularum orationis partium constructione scripserunt: Tryphon de articulis aduerbiis coniunctionibus participiis praepositionibus pronomibus personis⁴⁾, Habron de pronomine (Apoll. de synt. p. 60. B.). Ab Alexandrinis igitur grammaticis Varro, quorum opera eum diligenter tractasse testantur libri de lingua latina, qui ad nos peruenerunt, nec consilium neque argumentum syntaxis suae repetere potuit, licet Tryphonis scripta in usum suum conuerterit, quod neque adfirmari nec negari potest.

Prorsus diuersa ratione **stoici** in grammaticis studiis uersabantur (cf. I. Classen de gramm. gr. primord. p. 72 sq. R. Schmidt stoicorum gramm. C. Prantl gesch. d. logik I p. 414 sq. H. Steinthal gesch. d. sprachw. b. d. Griech. u. Roem. p. 278 sq.), quippe qui a philosophia profecto uniuersam hanc disciplinam ad dialecticam referrent, idcircoque a principio ad leges generales quae de lingua ualerent animum intenderent. dialectica eis secundum Posidonium ἐπιστήμη ἀληθῶν καὶ ψευδῶν καὶ οὐδετέρων (Laert. Diog. VII 62) erat itaque praecipuas quoque grammaticae partes etymologiam declinationes syntaxin, cum linguam tamquam subsidium cognitionis haberent, explorabant quatenus ad uerum percipiendum spectarent. loqui ergo cum τὸ τῆν τοῦ νοουμένου πράγματος σημαντικὴν προφέρεσθαι φωνὴν (Sext. Emp. adu. math. VIII 80 cf. Augustini uerba princ. dial. V *loqui est articulata uoce signum dare*) acciperent, inde consecuntur quae de etymologia (cf. Orig. contra Cels. I 24) et anomalia, cui patrocinebantur (Varr. de l. l. IX 1 p. 456) docebant. syntaxin, illa dialecticae cum grammatica coniunctione posita, tam arte cum praeceptis de iudiciis et conclusionibus datis coniunxerunt, ut nullum fere inter utramque discrimen seruarent (cf. Prantl l. l. p. 442). duobus prioribus nunc missis, de quibus uiri docti supra laudati bene meruerunt et mihi his illic infra dicendum est, breuissime syntaxeos diuisionem in primis Laertium Diogenem secutus (VII 55 sq.) percurram. prae ceteris autem in hac re excelluit Chrysippus 'homo acutissimus', cuius dialecticam dignam quae deorum esset putabant. mirabili nimirum usus adsiduitate uel potius insatiabilitate scribendi plus trecentis libris, quorum indicem

apud Laert. Diog. VII 189 sq. habes, singulos locos solius dialecticae inlustravit, quorum plurimos ne dicam omnes, cum tota haec dialectica e grammaticis rationibus penderet, non minus ad dicendi quam ad cogitandi syntaxin pertinuisse in propatulo est.

Duas igitur fecerunt partes dialecticae, quae secundum Senecam (epist. 89, 9) proprietates uerborum exigit et structuram et argumentationes, ne pro uero falsa subreperant, τὸν περὶ τῆς φωνῆς ἢ τῶν σημαίνοντων τόπον, quo de uoce de litteris de uocabulis eorumque pronuntiatione de orationis partibus de rhythmis de poematis de uirtutibus uitiisque orationis agebatur (L. D. VII 44. 55 sq.), alteram quae ad nos nunc pertinet τὸν περὶ τῶν πραγμάτων ἢ τῶν σημαινομένων τόπον, qui praeter τὸν περὶ τῶν φαντασιῶν τόπον (L. D. VII 43) conplectebatur τὸ λεκτὸν, quod ab Ammonio (ad Aristot. π. ἐρμ. p. 100^a Br.) μέσον τοῦ τε νοήματος καὶ πράγματος, a Sexto Empirico (adu. math. VIII 70. cf. L. D. VII 73) τὸ κατὰ λογικὴν φαντασίαν ὑφιστάμενον explicatur. erant autem τὰ λεκτὰ aut ἑλλιπῆ aut αὐτοτελῆ. ἑλλιπῆ enuntiata erant ea, quae e solo uerbo, quod nominatiuum ut plenum uel αὐτοτελές fiat requirit, constant ut περιπατεῖ (L. D. VII 63) eademque et κατηγορήματα et συμβάματα adpellabant, quibus praeter hoc simplex κατηγορήμα, uerbum intransitiuum ut nostris terminis utar casu obliquo non egens, etiam uerborum inpersonalium classes, alteram quae unum casum obliquum poscit ut μεταμῆλει (sc. Σωκράτει) παρασύμβαμα siue παρακατηγόρημα, alteram quae duos casus obliquos postulat, ut

μέλει (sc. Σωκράτει Ἀλκιβιάδους) ἔλαττον ἢ παρασύμβαμα.⁵⁾ huic loco tribuebant cumuniuersam de uerborum generibus et speciebus doctrinam, tum casuum obliquorum, qui cum uerbis coniunguntur explicationem (L. D. VII 64 sq. Schmidt l. I. p. 57 sq.). in plenis enuntiatis ἀξιώματα ponebant. ἀξίωμα δέ ἐστίν ὃ ἐστὶν ἀληθές ἢ ψεύδος ἢ πρᾶγμα αὐτοτελές ἀποφαντὸν ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ ἢ καταφαντὸν, ὡς ὁ Χρῦσιππὸς φησὶν ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς ὅροις· οἷον ἡμέρα ἐστί, Δίῳ περιπατεῖ (L. D. VII 65). haec iterum aut simplicia aut conposita esse existimabant (L. D. VII 68. Sext. Emp. VIII 93.) simplicibus adnumerabant ἐρώτημα πύσμα προστακτικὸν ὀρκικὸν ἀρατικὸν ὑποθετικὸν ἐκθετικὸν θαυμαστικὸν ἐπαπορητικὸν πρᾶγμα ὅμοιον ἀξίωματι, quorum definitiones leguntur ap. L. D. VII 66 sq. Ammon. ad Aristot. π. ἐρμ. p. 96^a Br. Geo. Choerob. p. 1178 B. p. 739 Gaisf. Anonym. Coisl. p. 93^a Br. praeterea simplicium ἀξιωμάτων erant alia ἀποφαντικὰ καταγορευτικὰ κατηγορητικὰ ὑπεραποφαντικὰ ἀρνητικὰ στερητικὰ (L. D. VII 69), alia ὠρισμένα ἀόριστα μέσα (Sext. Emp. VIII 96 sq.). tractarunt igitur in hac parte modos et formulas loquendi ut interrogationem et adhortationem, inter utrumque quidem non magis distinguentes, quam Protagoras fecerat (cf. L. Spengel art. script, p. 44), deinde affirmationes et negationes, enuntiata finita et infinita. Conposita axiomata secundum coniunctiones, quibus formantur (cf. C. F. Iahn grammaticor. graec. de coni. doct. p. 19 sq.) diuidebant, quorum praecipua haec erant τὸ συνημμένον (εἰ) τὸ παρασυννημμένον (ἐπεὶ) τὸ συμπεπλεγμένον (καὶ καὶ) τὸ διεξευγμένον (ἢ ἢ) τὸ αἰτιώδες (διότι) τὸ διασαφοῦν τὸ μᾶλλον (μᾶλλον ἢ) τὸ διασαφοῦν τὸ ἦττον (ἦττον ἢ) L. D. VII 69. 71 sq. Postremo sequebatur expositio τῶν λόγων καὶ συλλογισμῶν, quorum 'ingentem diuisionem' (L. D. VII 76 sq. Seneca l. I.) exscribere longum nec necesse est; nam id quod uolui satis elucere confiteor, stoicos magna cum subtilitate argutaque sagacitate de his rebus disputasse uberrimamque materiam hoc argumentum tractantibus conguessisse. Vnum adicio Dionysi Halicarnasensis locum ita scribentis de comp. uerb. IIII p. 70 Sch. (cf. V p. 84): 'Ἐγωγ' οὔν, ὅτε διέγνων ταύτην τὴν ὑπόθεσιν, ἐζήτησεν εἴ τι τοῖς πρότερον εἴρηται περὶ αὐτῆς καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλοσόφοις, εἰδὼς τοὺς ἄνδρας οὐ μικρὰν φροντίδα τοῦ λεκτικοῦ τόπου πεπονημένους· δεῖ γὰρ αὐτοῖς τὰ ληθῆ μαρτυρεῖν. οὐδαμῆ δὲ οὐδὲν ὑπ' οὐδενὸς εὐρῶν τῶν γοῦν ὀνόματος ἠξιωμένων οὔτε μείζον οὔτε ἔλαττον συναχθῆν εἰς ἣν ἐγὼ προήρημαι πραγματεῖαν· ἄς δὲ Χρῦσιππος καταλέλοιπε συντάξεις διττὰς ἐπιγραφὴν ἐχούσας 'περὶ τῆς συντάξεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν' οὐ ῥητορικὴν θεωρίαν ἐχούσας, ἀλλὰ διαλεκτικὴν, ὡς ἴσασιν οἱ τὰς βίβλους ἀνεγνωκότες, ὑπὲρ ἀξιωμάτων συντάξεως ἀληθῶν τε καὶ ψευδῶν, καὶ δυνατῶν καὶ ἀδυνατῶν, ἐνδεχομένων τε καὶ μεταπιπτόντων καὶ ἀμφιβόλων καὶ ἄλλων τινῶν τοιοῦτοτρόπων, οὐδεμίαν οὔτε χρεῖαν οὔτ' ὠφέλειαν τοῖς πολιτικοῖς λόγοις συμβαλλομένης, εἰς γοῦν ἡδονὴν καὶ κάλλος ἐρμηνείας, ὧν δεῖ στοχάζεσθαι τὴν σύνθεσιν· ταύτης μὲν τῆς πραγματείας ἀπέστην κτλ. quibus uerbis cum dialecticam stoicae suntaxeos rationem⁶⁾ cognoscimus, tum illo tempore unicuique qui de uerborum constructione siue rhetor siue grammaticus scribere uellet, primum doctrinam stoicorum in mentem uenire, illorum praecepta circumspecti, ab illorum studiis omnes huiusmodi quaestiones proficisci.

Videamus nunc, paucis **de Varronis philosophia** praemissis, quae ratio inter Alexandrinorum et Stoicorum grammaticam et libros de lingua latina sit. Varro erat auditor et familiaris Antiochi Ascalonitae (Cic. Acad. post. I 3, 12. 4, 13), cuius placita postea quoque probauit (Cic. epist. ad Att. XIII 12, 3. 16, 1) extremisque uitae lustris diligenter exposuit⁷⁾ (Augustin. de ciu. dei XVIII 3, 2). Ciceronem qui academica et epistulas modo laudatas a. u. DCCVIII scripsit acriter inpugnat O. Mueller praef. Varr. p. V sq., quod ne conpertum quidem habuerit, Varronem ex Antiochi academia in stoam transmigrasse, cuius philosophiam in libris de lingua latina eodem tempore conscriptis fere ubique secutus sit. quod parum considerate posuit. M. Tullium enim, licet antiquorum philosophorum graecorum sententias paullo neglegentius et cuius proximo scriptori se dedens exposuerit (cf. F. Schleiermacher kritik d. sittenl. p. 157. A.B. Krischeforsch. in alt. phil. I p. 33. 444 sq.) de amici et condiscipuli (R. Kuehner Cic. in phil. mer. p. 38) sensu et cogitandi ratione tam grauiterrasse idque publice professum esse, nemo credet, qui magnum discrimen inter scholas illas fuisse putet. Antiochus uero, Philonis qui ipse stoicis nonnulla concesserat auditor, nouae academiae placitum nec sensibus nec ratione cognosci et perspici quidquam ab hominibus posse diu sustinuit ac defendit, deinde de eiusdem infirmitate et peruersitate 'omnium philosophorum concursu' conuictus, stoicorum decreta de comprehensione et adprobatione, ut Ciceronem κατάληψιν et συγκατάθεσιν uertentem sequar, adsumpsit (cf.

Krische l. l. p. 166 sq. Gysar d. akademik. Philo u. Antioch. p. 25) et hanc uiam ingressus eo usque processit, ut non solum Chrysippeam dialecticam toto pectore amplecteretur (Cic. acad. post. II 46, 143), uerum etiam 'si perpauca mutauisset, germanissimus stoicus' fuisset (Cic. l. l. 43, 132. Sext Emp. hyp. Pyrrh. I 235). nempe in philosophiae parte morali sibi constitit (Cic. l. l. 43, 133), in dialecticis autem non potuit stoicis primas non deferre, quorum placita etiam in physicis probasse uidetur. cuius uiri auditem fidelemque sectatorem cum Varronem fuisse constet, minime mirum esse adparet, quod et in reliquis scriptis (cf. L. Krahner l. l. p. 8 sq. grundl. z. gesch. d. verf. d. röm. staatsrel. p. 51. C. H. I. Francken fragm. Varr. quae inuen. in libr. S. August. de ciu. dei p. 160) multa stoam redolent et in libris de lingua latina, quorum pauca memorasse sufficiat. cum eis quae ibi leguntur de loco (V 14 p. 24) conferas Zenonem apud Stob. ecl. phys. I 19, 1, de tempore (VI 3 p. 186) Apollodorum apud Stob. l. s. I 9, 42, de igni (V 70 p. 76) Chrysippum apud Plut. de stoic. repugn. p. 1053 A, de motu solis (VI 4 p. 186 sq.) Zenonem apud Stob. l. l. I 26, 3, de animae partibus (VIII 30 p. 476) Laert. Diog. VII 110. 157, quibus conlatis haec e stoicorum mente scripta esse uidebis, et sic multa (cf. V 59 p. 64 sq.) quae ad rerum naturam spectant. perinde non pauca ne dicam omnia ex eorum dialectica Varronem sumpsisse quae modo de Antiocho disputauit docent; in rebus grammaticis eum saepe ab eisdem pendere, itidem exemplis quibusdam ostendam. Chrysippus inter nomina et uocabula distinxit (Laert. Diog. VII 57 sq. cf. G. Schoemann lehre v. d. redeth. p. 79), stoicorum nescio qui pronomina cum articulis articulos, illa finitos hos infinitos, adpellauerunt (Apollon. de pron. p. 48); utrumque habet Varro VIII 45 p. 424, quorum alterum parum ad linguam latinam accommodatum esse uides. stoicos secutus quinque casus (VIII 16 p. 403)⁸⁾ eorumque primum rectum posuit (VIII 4 p. 393 cf. R. Schmidt l. s. p. 58) et ab eisdem temporum uerbi descriptionem (VIII 97 p. 529 sq.) mutuatus est (cf. Herm. Schmidt doct. temp. uerbi gr. et lat. I p. 14. R. Schmidt l. l. p. 68). sed nec talia neque uestigia quaedam intimae dialecticae stoicae (cf. VI 56 p. 232 cl. Prantl l. s. p. 438. 519. X 59 p. 578. L. D. VII 53) ut recte de libris nostris iudicemus sufficiunt. nam stoici in multis rebus grammaticis auctores erant; quorum inuenta omnes grammatici probarent et Varronem in his rebus in uniuersum eorum praeceptis obtemperasse supra uidimus.

Rationem et **consilium** totius **operis** perpendentibus longius nobis progrediendum est. quod ad argumentum attinet, eas quaestiones tractandas M. Terentius sibi sumpsit, quae ad interiores linguae leges spectant etymologiam declinationes, quo uocabulo et declinationem proprie dictam et coniugationem et uocabulorum deriuationes comprehendit, constructionem easque ita explicare uoluit, ut et principia generalia diligenter examinaret et singula secundum ea, quae uera esse sibi persuasisset, persequeretur. quem in finem singulas hexades in triades diuisit, quarum prima leges generales; altera copiam uerborum percenseret quod quamquam de prioribus tantum constat nescio an de omnibus probabile sit. hoc consilium adparet non minus ad philosophos quam ad grammaticos pertinere scriptoremque utriusque partis disputationes suum in usum conuertisse exspectari potest.⁹⁾ et profecto in libris de lingua latina qui extant stoicorum praecepta eo modo memorantur, uel significantur, ut omnis dubitatio tollatur. Priore triade hexadis primae, quae de etymologia est, cum priuati simus, tamen ex altera stoicorum placita illic quoque fundamentum fuisse efficitur. scribit enim Varro V 7 p. 18: *nunc singulorum uerborum quingens expediam, quorum quatuor explanandi gradus. primus is (Muell. in F.) quo etiam populus uenit, quis enim non uidet, unde aurifodinae et uiocurus? secundus quo grammatica ascendit antiqua, quae ostendit, quemadmodum quodque poeta finxerit uerbum, quod confinxerit, quod declinarit. hic Pacuui 'rudentum sibilus', hic 'incuruicercicum pecus', hic 'chlamyde clypeat brachium'. tertius gradus, quo philosophia ascendens peruenit atque ea quae in consuetudine communi essent aperire coepit, ut a quo dictum esset oppidum uicus uia. quartus ubi est aditus ad initia rerum (Vertran. regis F.), quo si non perueniam, scientiam ad opinionem aucupabor, quod etiam in salute nostra nonnunquam facit cum aegrotamus medicus. quodsi summum gradum non attigero, tamen secundum non praeteribo, quod non solum ad Aristophanis lucernam sed etiam ad **Cleanthis** lucubraui. et VI 1 p. 183: *in hoc (libro) dicam de uocabulis temporum et earum rerum, quae in agendo fiunt aut dicuntur cum tempore aliquo ut sedetur ambulatur loquuntur. atque si qua erunt ex diuerso genere adiuncta, potius cognationi uerborum quam auditori calumnianti geremus morem. huius rei auctor satis mihi **Chrysippus** et **Antipater** et illi in quibus, si non tantum acuminis at plus litterarum, in quo* (cf. A. Nauck Arist. Byz. fr. p. 269. L. Spengel Emend. Varr. p. 7) *est Aristophanes et Apollodorus. quae cum demonstrent praeter grammaticorum Varronem etiam Cleanthis 'quasi maiorum gentium stoici' (Cic. acad. post. II 41 126), qui scripsit περὶ τοῦ λόγου libros tres (L. D. VII 175), Chrysippi, Antipatri Tarsensis Diogenis Babylonii discipuli, qui περὶ λέξεων καὶ τῶν λεγομένων disputauit (L. D. VII 58. cf. P.A. Wuillot de Antip. Tars. p. 69. 42), libros lectitasse et in altera triade singulorum uerborum originibus destinata adhibuisse, nonne sequitur, multo magis eisdem eum usum fuisse in triade priore, qua philosophicae etymologiae rationes examinandae erant? De analogia et anomalia declinationum, quas secunda hexas tractat, 'Graeci Latiniue libros fecerunt multos' (VIII 23 p. 408), et minus necessarium erat ad ipsos stoicorum thesauros confugere. nihilo minus uelut e fonte primo et Chrysippi libris de anomalia Varronem hausisse testantur prima libri noni uerba: ... *in quo fuit Crates, nobilis grammaticus, qui fretus **Chrysippo** homine acutissimo, qui reliquit περὶ ἀνωμαλίας IIII libros, contra analogian atque Aristarchum est nixus, sed ita ut scripta indicant eius, ut neutrius uideatur peruidisse uoluntatem, quod et Chrysippus de inaequabilitate cum scribit sermonis, propositum habet ostendere similis res dissimilibus uerbis et dissimilibus similibus esse notatas, id quod est uerum, et Aristarchus de aequabilitate cum scribit [et de add. F], uerborum similitudinem quodammodo (Sp. quarumdam F) in declinatione (Sp. inclinationes F) sequi iubet, quoad patiatu consuetudo.¹⁰⁾ e quo argumento librorum Chrysippeorum facilis est coniectura, huic Varronem quae libro VIII 34 p. 417-43 p. 423 de eadem re disputat debere; alia***

quoque indidem fluxisse arbitror quod nunc non persequor. In syntaxi uero stoici soli regnabant, ad eos confugere, qui se huic disciplinae darent Dionysi Varrone aetate paullo posterioris scriptoris exemplo supra uidimus, eos igitur etiam Varro sequi debebat. nec mirabere quod his rebus duodecim libros inpleuerit, si uberrimam materiam et ingentem librorum a Chrysippo conscriptorum molem reputaueris. habemus autem praeter ipsius Varronis dispositionem supra indicatam certum testimonium libro XXIII talia exposita fuisse, Gellius enim scribit noct. att. XVI 8, 6 *sed M. Varro de lingua latina ad Ciceronem quarto uicesimo expeditissime ita finit 'proloquium est sententia in qua nihil desideratur'* (cf. l. l. VI 56 p. 233). Ex illo autem commentario L. Aeli 'stoici'¹¹⁾ qui Varronis magister erat **de proloquiis**, quem Gellius paullo ante memorat, uides quantum absit, ut haec studia aliena a M. Terentio iudicemus, sed cum potius magistri exemplo incitatum diligentius in rem inquisiuisse. Huius argumenti natura et proprietate etiam factum est ut et grammatici posteriorum temporum, postquam praesertim Apollonius prodiit, hos libros neglegerent, et ipsi libri immature perirent.

16

Nihilo minus experiri debemus num certius quid statui possit. potissimum sine dubio Chrysippum secutus eius inuenta eodem modo atque in reliquis libris grammaticorum stoicorumque placita refutauit uel probauit uel correxit. paucissimae relliquiae extant nec tales e quibus effici quidquam possit, sed non nullius momenti in hac re Augustini¹²⁾ libellus est, qui inscribitur 'principia dialecticae'. Augustinus quem Varronis scripta ardenti studio lectitasse constat (cf. L. Krahner de Varr. antiq. libr. p. 31, Francken l. l. p. XV sq.), cum postea nimia pietate haec studia contemneret, ita scripsit *et quid mihi proderat quod omnes libros artium quas liberales uocant, tunc nequissimus malarum cupiditatum seruus per me ipsum legi et intellexi quoscumque legere potui? et gaudebam in eis et nesciebam, unde esset, quidquid ibi uerum et certum esset* (confess. IIII 16, 30. I p. 123 ed. congr. St. Maur.), eumque in his quoque studiis, cum undecunque libros corripere, Varronem non neglexisse per se probabile est. libellum ipsum inspicienti e stoicorum mente eum scriptum esse apparet, et ad eorum doctrinam explicandam post Th. Stanleium (hist. phil. II p. 166 ed. Venet. p. 566 ed. Lips.) ab Rudolpho Schmidtio adhibitus est, qui quae de etymologia ibi docentur, e Varronis libris de eadem re (libris II-III de lingua latina) fluxisse coniecit. quod recte posuisse uidetur. primum enim e ueriloquiis ibi prolatis plurima tamquam Varroniana notanda sunt, aliaque illis tam sunt similia ut ab eodem scriptore in libris qui perierunt profecta uideantur.¹³⁾ deinde principia etymologica eadem apud utrumque sunt, quod cum unusquisque facile uideat non multis expono. praeterea argumentum eodem modo ac Varro in libris nostris diuidit Augustinus: *ergo omne uerbum propter id quod sonat quattuor quaedam necessaria uocat in quaestionem originem suam uim declinationem ordinationem*. uis enim uerbi quam arte cum eius origine conexa sit in propatulo est, deque ea in priore de etymologia triade Varronem locutum esse ostendunt quae V 2 p. 13 dicit, Augustinus uero eam pro suo consilio more dialecticorum quorum libros consuluit accuratius tractat. declinatio et ordinatio cum reliquis Varronis partibus conueniunt, quarum altera quid sit Priscianus doceat *consequentia ordinationis id est casus casibus et genera generibus et numeros numeris et personas personis et tempora temporibus congrua disponere* (XVII 185 II p. 200). denique si unicus terminus, quo Varronem in libris syntacticis usum esse e Gellii testimonio scimus, **proloquium** his recurrit, quod uerbumpraeter Martianum Capellam et Arnobium nemo adhibuit (nam Pseudo-Apul. de dogm. Plat. III p. 262 Hild. nihil nisi Varronem ita dixisse refert), his argumentis coniunctis adducor, ut eas libelli istius particulas, quae ingenium Varronianum prodant, ad libros de lingua latina referam. Ad syntaxin illustrandam non multum inde lucramur, nam pauca tantum de uerbis et sententiis simplicibus coniunctisque ad firmandam dispositionem suam praefatus est. plura de etymologia discimus de qua infra dicam. Sed hic facile aliquis obiiciat, ne confidentius loquere! cum enim Martianus Capella IIII 338 Kopp. p. 97 Grot. non solum eandem totius argumenti dispositionem atque Augustinus (cap. IIII) habeat, sed etiam in eius disputatione de uerbis aequiuocis et uniuocis eadem quamquam multo breuius legantur, quae Augustinus profert,¹⁴⁾ praeterea autem et hunc (de ord. II 12, 35 tom. II p. 415 cf. F. Ritschl quaest. uarr. p. 7) et illum (IIII 335 p. 97 cf. C. F. Hermann praef. ed. Kopp. p. XX. Ritschl l. l. p. 5) Varronis disciplinarum libris usum esse constet, nonne multo ueri est similis, illa e libro disciplinarum de dialectica fluxisse, in quo stoicorum placita non neglecta esse uideantur¹⁵⁾? neque sine specie quadam probabilitatis haec opponuntur, praesertim cum ita totum Augustini opusculum ex uno Varronis libro, quamquam magno opere extenuato, haustum esse possit, nam quae de ui uerbi disputat cap. VII-X nullo modo libris de lingua latina, perbene dialecticae apta sunt. Sed praeterquam quod in hac (libro enim singulari tractabatur) unumquemque tam longa disputatio de etymologiis offendet nescio an singularis consensus, quem supra exposui, cum libris de lingua latina hanc dubitationem tollat. ne autem nihil profecisse uideamur, si hoc concedere prorsus recusas, unum adicio. Varronem libros disciplinarum multis annis post illos de lingua latina scripsisse demonstrauit Ritschellius l. l. p. 57, quamuis L. Mercklin (philolog. IIII p. 427) dissentiat; in his igitur sine dubio quae ipse summa industria multaque meditatione congesserat non neglexit, sed retractata passimque mutata et admodum contracta suum in usum conuertit, id quod etiam in aliis libris eum fecisse infra monebo. utcunque igitur statuis, quamquam prius illud mihi multo magis arridere tacere nolo, iure nostro nunc haec fragmina nos in relliquiis de lingua latina posuisse concedes.

17

18

19

Varro, cuius uerba Augustinus multis ambagibus reddidit, de enuntiatis simplicibus et coniunctis egit, quorum haec sententiam aut implent aut non implent (**fr. 32***). quae implent iterum affirmari possunt aut nequeunt; priora sunt proloquia, de quorum, coniunctione postremo dixit. haec stoicorum λεκτά ἐλλιπῆ et ἀποτελεῖ, ἀξιώματα ἀπλᾶ et οὐχ ἀπλᾶ esse uides. in quibus unum notandum est. tertia uerbi persona praeter uerba, quae nos dicimus impersonalia, in simplicibus uerbis ponitur, prima et secunda persona in coniunctis *quae simplicem non habent*

20

significationem (cf. Mart. Cap. III 388 p. 118), nam ego et tu pronomina tacite subiecta sunt, quod quamquam de stoicis non diserte memoratur¹⁶ ex eorum placitis necessario manat, ut in hac quoque re illos Varro secutus sit.

21 Quomodo uero amplam materiam in duodecim libros distribuerit, conici uix potest. suspicari licet priore hexade eum de casibus obliquis et uerborum formis, quatenus haec cum illis coniuncta sint, altera de proloquiis simplicibus et compositis disputasse, quod conuenit cum stoicorum diuisione in λεκτὰ ἑλλληνῆ et αὐτοτελεῆ. neque e Gelli libri XVI capite octauo sequitur (fr. 36), in fine demum libri XXIII proloquia tractata esse, quod quomodocunque rem disposuerit fieri potuisse nego. quare quod Gellius adicit, Varronem ἀξιώματα alias profata alias proloquia uertisse, id non cum Ritschelio (l. l. p. 5) ad dialecticam sed ad ipsos libros de lingua latina referendum duco, ut his uocibus promiscue, ut in aliis terminis fecit, usus sit. **profatum** enim, quantum sciam, apud nullum scriptorem, **proloquium** apud Augustinum et Capellam occurrit. quorum hunc librum de dialectica legisse constat, illum eundem fortasse adhibuisse supra uidimus. sed longius progrediendum est. narrat enim hoc capite Gellius, se inspectis dialecticorum εἰσαγωγαῖς, ut de axiomatis a M. Varrone profata uel proloquia adpellatis se edoceret, quaesiuisset commentarium L. Aeli de proloquiis, quem sine dubio in eodem libro Varronis atque illud memoratum uiderat (cf. L. Mercklin d. citiermeth. d. Gell. in Fleckeiseni annal. suppl. III p. 646), sed eo reperto nihil inde didicisse et ad Graecos libros rediisse. ponit ex his sumptam definitionem Chrysippi ἀξιωματος (cf. L. D. VII 65), deinde eam, quam Varro de proloquio in libro ‘de lingua latina ad Ciceronem quarto uicesimo’ protulit. secuntur, interiectis quibusdam proloquiorum exemplis et axiomatis descriptione apud stoicos usitata iterumque nominato Varrone (ut de Ciceronis ἀξιωματος uersione ex disp. Tusculanis I 7, 14 petita taceam), ἀξιωματων συνημμένου συμπεπλεγμένου διεξυγμένου παραδιεξυγμένου explicationes, adiectis interpretationibus latinis, quas cum e graecis libris quos ante significauit, licet reliqua inde hauriret, sumere non potuerit, ad eundem Varronem referendae uidentur. in qua re incertum est, num utramque quam profert proloqui συνημμένου et συμπεπλεγμένου uersionem Varroni an fortasse alteram Aelio debuerit. duo in promptu sunt quibus haec suspitio confirmetur. primum enim Gellium has interpretationes non de suo addidisse, quod hominem philosophiae non ignarum fecisse facile contendas, inde conligendum, quod ἀξίωμα διεξυγμένου, quod ipse (V 11, 8) ‘diunctiuum’ appellat, nostro loco ‘disiunctum’ uertitur. alterum est, quod proloqui παραδιεξυγμένου, stoicis ut uidetur adhuc ignoti (cf. Prantl l. l. p. 448. 605), uersionem omnino non proponit, quoniam eam, ut quod prope sua sponte apparet adiciam, in Varronis libro non repperit. cuius παραδιεξυγμένου usu admoniti, ne quid audacius Varroni adscribamus, num ex reliquis quidquam ad eum referendum sit, in medio relinquimus. qui uero sciunt in his rebus exempla non nullius momenti esse et idem proloqui conexi exemplum *si (Plato) ambulat, (Plato) mouetur* hic et in Augustini opusculo de dialectica adhibitum uident, non nulla fortasse praeterea ut ipsa exempla e Varrone fluxisse mecum existimabunt. in libro XXIII igitur de proloquiis compositis agebatur. hinc progredienti conicere licet Varronem in 22 extremae hexadis triade priore, ut solet in hoc opere, generatim de proloquiis dixisse, in posteriore ad singula explicanda profectum libro XXIII proloquia simplicia, libro XXIII composita, libro XXV poetarum usum uel nescio quid tractasse. sed haec pro certis non uendiderim.

Transeo ad priores libros. **Hexas prima**, ut saepius dixi, de etymologia scripta erat, et libri tres ‘priors de disciplina uerborum originis, posteriores de uerborum originibus’. priorum ‘in primo uolumine est’ ut ipsa Varronis uerba ponam (VII 109 p. 389) ‘quae dicantur, cur ἐτυμολογική neque ars sit neque ea utilis sit, in secundo quae sint, cur et ars ea sit et utilis sit, in tertio quae forma etymologiae’. primo igitur libro contra stoicos et grammaticos, qui eorum uel similia praecepta sequebantur, altero ex eorundem mente disputauit, tertio suam de re sententiam exposuit. praeclara sane dispositio! Studia etymologica stoicorum (cf. K. Lehrs de Aristarchi stud. hom. p. 340. R. Schmidt l. l. p. 21. Ch. A. Lobeck de antiphr. et euphemismo in actis societ. gr. II p. 293 sq. C. Wachsmuth de Crat. Mall. p. 13. H. Steinthal gesch. d. sprachw. p. 323) ex interioribus linguae rationibus, quas probabant (cf. p. 5) pendebant eorumque usum in singulis tractandis grammatici secuti sunt, ut nihil fere inter eos intercedat discriminis. et paullatim efflorescente arte, quod iam Plato in Cratylo ioco serioque adgressus erat, certas deriuandi leges proposuerunt, quibus ni mirum usi quodlibet fere uerbum a quolibet ducere potuerunt. et apud Varronem, ne in reliquis commorer, et interiorum rationum et certarum legum specimina, quae satis esse uidentur, deprehendemus. Initio primi libri sine dubio de etymologia in uniuersum, ut initio octauo libri (3 p. 392–24 p. 409) de declinationibus, eadem fere mente disseruit, qua V 2 p. 13 dicit *cum uniuscuiusque uerbi naturae sint duae, a qua re et in qua re uocabulum sit impositum—itaque a qua re sit pertinacia cum quaeritur, ostenditur esse a pertendendo, in qua re sit impositum dicitur cum demonstratur, in quo non debet pertendi et pertendo pertinaciam esse, quod in quo oporteat manere, si in eo perstet, perseuerantia—priorem illam partem, ubi cur et unde sint uerba scrutantur, Graeci uocant ἐτυμολογίαν, illam alteram περί σημασινομένων*. ipsa etymologiae in pugna in duas partes diuisa erat, ut liber octauus (25 p. 409), altera erat generalis, cuius nullum uestigium indagauit, altera singula crimina amplexabatur. quae crimina (V 3 p. 14) tripartita sunt, primo ab inpositione repetita: non omnis inpositio uerborum extat, quae extat non omnis sine mendo inposita, quae recte est inposita non cuncta manet, quia multa uerba commutatis litteris obscurantur; deinde a linguarum diuersitate: non omnis origo est latinae linguae e uernaculis uerbis; denique a ui uerborum: multa uerba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant. haec omnia multis exemplis inlustrauit, qualia facile in libris sequentibus inuenies. neque deerant puto querelae ut (V 5 p. 15) *uetustas pauca non deprauat, multa tollit. quem puerum uidisti formosum, hunc uides deformem in senecta. tertium saeculum non uidet eum hominem quem uidit primum. quare illa quae iam maioribus nostris ademitt obliuio fugitiua, secuta sedulitus Muti et Bruti retrahere nequit.*

Libro altero contra etymologiae praestantiam praedicauit et eodem modo quo libro nono opinor primo quae ad uniuersam etymologiam spectarent, deinde singula crimina 'et ea quae in priore libro essent dicta et ea quae potuissent dici' (VIII 7 p. 461) perlustrauit. In priore parte recte stoicos artem etymologiam iudicasse eidemque manifestis praeceptis certum fundamentum dedisse disputauit. quae praecepta, si supra Augustini principia dialectica huc pertinere probauimus, ita fere persecutus est. omnium uerborum ratio explicari potest et ab alio ad aliud transeundum est, donec res (nam res et uerba perpetuo confunduntur) similitudinem quandam cum sono uerbi ostendant, ut ouium balatus uel tubarum clangor. huc igitur referendus uidetur Noni locus (p. 450 M. gannire) de animalium uocibus. talia uerba *quasi cunabula uerborum esse*, dixit *ut sensus rerum cum sonorum sensu concordaret*. in rebus quae non sonant similitudine tactus ualet, ut lene lenem crux asperum sonum habet. inde ad rerum similitudinem progrediendum esse putauit, deinde ad uicinitatem quandam, cuius multos modos enumerauit, fieri per efficientiam et effectum, per id quod continet et continetur, a parte totum et a toto partem, immo per abusionem. postrema ratio progressus ad contrarium est, sed hanc adamasse Varro non uidetur. permultorum uero uerborum originem ostendi non posse Varro concessit, ut Augustinus in his quoque eum sequatur, quod eum concessisse et mediae uiae, quam in libro decimo elegit, exemplum (79 p. 588), et non pauci loci librorum etymologicorum docent. Deinde ad singula crimina eum transiisse postrema Augustini uerba confirmant, ibique redarguit, quae in libro praemisso posuerat, cuius disputationis frustula quaedam initio libri septimi recurrunt. sed hic quoque ut in controuersia de analogia et anomalia non in sophistarum morem nunc hanc nunc illam causam defendisse censendus est, sed duobus partibus constitutis quasi arbiter inter stoicos eorumque aduersarios esse uoluit.

Suam denique sententiam in **libro tertio** explicauit, etymologiam, ut ex libris sequentibus uidere licet, multis quidem difficultatibus et exceptionibus inpeditam, sed artem esse quae certis legibus et praeceptis niteretur. huc igitur pertinent haec (V 6 p. 17): *in consuetudine communi quot modis literarum conmutatio sit facta qui animaduernerit, facilius scrutari origines patietur uerborum, reperiet enim esse conmutata, ut in superioribus libris ostendi, maxime propter bis quaternas causas. literarum enim fit demptione aut additione, et propter earum adtractionem aut conmutationem, item syllabarum productione...* loco in codice ita mutilato ex parte O. Mueller succurrit, qui recte membrorum aequabilitatem secutus, *aut correptione* addidit et lacunam homoeoteleuto ortam esse significauit. restabat uero quartum, quo a syllabis ad litterarum transpositionem scriptorem rediisse, quod O. Mueller putauit, minime ueri simile est. nec magis placet, quod facile in mentem uenit, syllabarum uel potius uerborum 'aspiratio aut uoculatio' quo termino Nigidius Figulus (Gell. XIII 26, 1) pro accentu usus est, nam in ipsis deriuationibus, quas in sequentibus libris profert, utrumque nusquam adhibetur. ne 'syllabarum demptio aut additio' uel 'transpositio aut conmutatio' quidem, quae in prioribus legibus de litterarum mutationibus plane generaliter datis, comprehensae erant, accedere potuerunt. quodsi classes uocabulorum, quorum origines explicandae erant, perlustraueris, ualde mirabile tibi uidebitur, nihil de illo genere dictum esse, quod in omnibus linguis latissime patet cuiusque indoles neminem fugere potest, uerba dico composita, quae iam Plato in Cratylo (p. 425 A. p. 434 A. cf. schol. in Crat. p. 43 Boiss. p. 1163 Bekk. anecd. gr.) explicare periclitatus est et Aristarchus (Charis. p. 117, 4) in analogiae regulam recepit. Varroni non modo uocabulo 'compositicia' (VI 55 p. 232) uel 'composita' (VIII 61 p. 436) nota erant, uerum etiam duo talium uocabularum genera distinxit, simpliciter composita et ea, quae e duobus, uocabulis uel altero uel duobus plus minus mutatis breuiatis contractis oriuntur, ut loci infra scripti docent: V 141 p. 143 *ab aedibus et faciundo maxame aedificium*; V 176 p. 176 *detrimentum a detritu ... ab eadem mente intertrimentum ab eo quod duo, quae inter se trita et deminuta*; V 178 p. 177 *manupretium a manibus et pretio*. et sic permulta praecipue in extremo libro quinto. alterius generis haec sufficiant exempla: V 171 p. 171 *septem a septem et uncia conlisum*; V 37 p. 38 *uineta ac uineae a uite multa*; X 81 p. 589 *quod uocabulum factum ut ex non et uolo nolo, sic ex ne et quidquam, item media extrita syllaba, coactum est nequam*. quam ob rem hoc genus in illa regula praetermitti posse nego et Varronem *denique uocabulorum compositione aut conlisione* scripsisse censeo. nihili in hac re est, quod ad compositionem non semper respexit, ut VI 43 p. 222 *cogitare a cogendo dictum, mens plura in unum cogit, unde eligere possit. sic ex hominibus contio dicta, sic coemptio, sic compitum nominatum. a cogitatione concilium, inde consilium*. nam horum temporum grammatici ei erant, qui nondum usum semper ad artem dirigere didicissent quorumque ars ipsa haud sane perfecta esset.

Alteri triade, quae seruata est, 'de uerborum originibus' agitur, primo libro (VII 110 p. 389) de uocabulis 'locorum et earum rerum quae in locis esse solent', secundo 'quibus uocabulis tempora sint notata et eae res quae in temporibus fiunt', tertio 'in quo a poetis sumpta ut illa dixi in duobus libris de (*om. F.*) soluta oratione'. de his pluribus disputare non magis huius loci est, quam de prima triade alterius hexadis de declinationibus scripta, quae item extat, cuius libro primo exposuit 'quae contra similitudinem declinationum dicantur', altero quae 'contra dissimilitudinem', tertio 'de similitudinum forma' (VIII 24 p. 409), quae diuisio cum dispositioni librorum II-III prorsus respondeat (VII 109 p. 389), iam hic expectamus, alteram¹⁷⁾ triadem eodem modo illius hexadis triadi secundae respondisse, ut primus liber uocabula, alter uerba temporalia, tertius poetarum usum contineat, quod confirmabitur si diuersas orationis diuisiones a scriptore in libro decimo, quo suam de analogia sententiam explicat, propositas examinauerimus. duae enim sunt quae in censum ueniunt¹⁸⁾. prioris hae partes sunt (X 15 p. 552. 51 p. 574. VIII 21 p. 406): uoluntas hominum quae est inpositio uocabulorum, natura quae est declinatio uocabulorum quo decurrit sine doctrina, uoluntatis et naturae coniunctio. inpositionem in his libris non neglectam esse uel inde euincitur, quod analogiam quae in

etymologia ualet, in libris etymologicis ne uerbo quidem tetigit et quod scriptor ipse 'de utriusque generis declinationibus' (VIII 24 p. 408) actum iri pollicetur. sed eum hac diuisione in argumentis librorum, ut primum inpositioni, alterum declinationi destinaret, non usum esse, demonstrat arta coniunctio, quam inter uoluntatis et naturae declinationem intercedere fere ubique premit (VIII 5 p. 394. X 51 p. 574 al.) et id docet, quod ita libro tertio primi et secundi libri disputationes recoquere coactus fuisset. accedunt grammaticorum testimonia ex libro undecimo, quae de declinatione non de impositione agunt. Restat igitur altera diuisio saepius obuia (X 17 p. 553. VIII 31 p. 476. VIII 44 p. 424. VI 36 p. 215), quae summa¹⁹⁾ partium orationis apud Varronem comprehensio est. ea distinguit quattuor uerborum genera quae habeant casus, quae tempora, quae utrumque, quae neutrum. hanc cum in priore quoque triade ubicunque non generalem doctrinam sed singula tractat, naturam secutus orationis, constanter adhibeat (locis supra significatis, in libro nono lacuna pleraque deuorauit²⁰⁾), eadem etiam posterioribus libris quibus singillatim analogiarum genera persequebatur, uti debuit. tractauit igitur libro undecimo uocabula quae casus, duodecimo, quae tempora habent, quod confirmatur ipsius uerbis (VIII 13 p. 401): *cum de his nomen sit primum (prius enim nomen est, quam uerbum temporale, et reliqua posterius quam nomen et uerbum: prima igitur nomina) quare de eorum declinatione quam de uerborum ante dicam*, quae quamquam alia occasione dicta generalem sententiam continent. ne uero quis miretur, quod uerbis temporalibus, quae antiquioribus grammaticis minus curae erant, totum librum dederit, cum libro decimo (31 p. 562 sq.) et nono (95 p. 527), (in octauo haec interciderunt) breuissime de eis agat et nullae fere huius argumenti reliquiae apud grammaticos extent, monendum est de eisdem etiam maiorem libri sexti partem esse et Varronem tribus locis (VII 90 p. 368.²¹⁾ VIII 20 p. 416. X 33 p. 563) profiteri, ipsam hanc rem in sequentibus libris diligenter se explicaturum. uerba quae neque casus neque tempora habent in transcurso si omnino tangebantur, participialia uero non totum librum XIII expleuisse, sed aut cum nominum (ut VIII 58 p. 434) aut cum uerborum (ut VIII 110 p. 537) analogiis coniuncta fuisse, pro certo sumere possumus. contra hic liber sine dubio de illo dicendi genere erat, quod in libri decimi dispositionibus fere ubique (70 p. 583. 73 p. 586. 74 p. 586. 42 p. 568) seiungitur et premitur, declinationes dico obsoletiores et rariores quibus poetae utuntur, quae ibi eodem modo explicabantur, ut libro septimo poetarum uocabula exposita esse scimus.

Priusquam de libris XI-XIII disputare pergimus, de **reliquiis huc referendis** dicendum est. ad librum undecimum omnia apparet pertinere, quae ex libris de lingua latina, certo libri numero non addito, laudantur et ad uocabulorum declinationes spectant. his praemis ad fragmenta grammatica apud Charisium obuia transeo, quem omnia fere Romano Cominiano Palaemoni Scauro debere constat (H. Keil praef. gramm. lat. uol. I p. XXXV. W. Christ Philol. XVII p. 120. A. Schottmueller de C. Plini Secundi libr. gramm. p. 7), nec minus Romanum, e quo sumpta sunt caput XVII de analogia et capitis XV ea pars in qua quae ad nos nunc pertinent leguntur, permulta e Plini libris de dubio sermone, alia ex Aspro Capro Helenio Acrone aliis excripsis. quorum auctorum solus Plinius libros de lingua latina disertis uerbis²²⁾ laudat et non nisi hos e libris Varronianis, praeterquam quod semel (uel bis) 'libro III de utilitate sermonis' in re singulari usus est, et ex libro de sermone latino quinto *later lutum iugmentatum* (sic scripsi pro *iugmenta*) uerba ni mirum non doctrinam grammaticam excerpit, si alter locus Plini est (cf. Schottmueller l. l. p. 42). probabiliter ergo quae Plinius Varroni debet libris de declinationibus adsignamus, quibus pro suo consilio praecipue uti debuit et ut modo uidimus, usus est (Char. p. 53, 17. 78, 4. 122, 23. 129, 21. 131, 10). praeterea quae Char. p. 73, 13 de deminutiuis habet conlato Pompei commento artis Donati p. 154 e Plinio fluxisse probabile, e Varronis libro XI hausta esse certum est (cf. L. Lersch sprachphil. d. alt. I p. 196), cum quibus locis artissimecohaerent excerpta Pompei p. 143. Cledon. p. 1897 P. cum uero praeterea Romanus Varrone laudato proferat p. 58, 17, quae de l. l. V 118 p. 131, et p. 104, 13 quae Priscian. VII 55. I p. 333 e libris de l. l. esse docent, etiam reliqua quae cum eorum argumento conuenire uidebantur huc traxi, quamquam rem ita ut nulla dubitatio relinquatur non esse comparatam uideo. sed ut hoc semel moneam, in his minutis frustulis, tam multis dubitationibus obstrictis, quas ne enarrare quidem possis nisi intoleranda uolumina conscribere uelis, id unice uerum uidetur, ut testimonia sequaris et externa indicia quibus innixus singula fragmenta distribuas quantum ullo modo fieri possit inuestiges, sed his omnino deficientibus aut dubiis quam paucissima tamquam incerta relinquantur et pro indole et ratione uariorum operum singula eis adscribas libris in quorum quadrant argumentum. de quibus autem ne sic quidem constare quodammodo uidebatur, ea ad calcem conposui.

Libro **undecimo** declinationes ita exposuisse Varro uidetur, ut genera numerum casus deinceps persequeretur, quemadmodum VIII 46 p. 425 sq. VIII 55 p. 495 sq. (cf. X 22 p. 556) fecit. Genera proprie ea esse docuit quae natura sint (cf. autem VIII 55 p. 495) eamque in animalibus sequendam esse (fr. 69); quando dubium sit genus, cognosci id posse ex deminutiuis (fr. 10) quae paucis exceptis genus uocabulorum principalium retineant (fr. 11). ubique analogiae studium in singulis tractandis conspicuum est, uocabula graeca in -ης, quae antiquorum alii aliter declinauerant, omnia a littera finiri et feminino genere proferri iussit, ut charta cochlea (fr. 14), 'dies' non sine discrimine masculino et feminino genere dicendum esse, sed illud si unum diem, hoc si temporis spatium significet (fr. 12). De numero nihil extat, nisi 'uis' etiam in plurali cum praecepisse (fr. 15), ita enim ut Probum (p. 31, 1 K.) interpreter, alterum fragmentum e libris de l. l. a Probo statim praemisum de 'uade et uase' (fr. 16) me mouet. de uis uocabulo cf. Char. 89, 14 cl. p. 548, l. Priscian. I p. 249, 9. Contra usum constantem (cf. Bentley ad Ter. And. II 1, 20) et Lucili sententiam (cf. Vel. Long. p. 2229. C. Lachmann ad Lucr. p. 329) genetium uocabulorum -ius et -ium finitorum duplici scribere uoluit (fr. 17), ne contra regulam minor nominatio fieret, idemque rationem in uocatiuis postulare dixit, sed utilitatis (cf. VIII 10 p. 424 sq.) causa, ut casus

discernerentur, hunc uno I proferri (cf. Gell. XIII 26, 1). De ablatiuo singulari tertiae declinationis I aut E finiendo non paucas regulas dederat C. Caesar in libro secundo de analogia, quo opere a Plinio diligenter adhibito num Varro usus sit, quamuis ualde probabile sit, certo dici nequit. statuit enim (Nipperd. p. 756) neutra in E (Char. p. 122, 13) L (Char. p. 119, 5) AR (Char. 122, 16. 133, 18) terminantia praeter iubar (et monosyllaba) ablatiuo in I proferenda esse. eiusdem de eodem I obseruationem Plinius, cui illa quoque debemus, respicere uidetur loco a Romano uel Charisio (18) tam male et breuiter contracto, ut Caesaris praeceptum ad quod Plini uerba referenda sunt in fine lemmatis et insuper misere mutilatum legatur. obseruationem igitur Caesaris de ablatiuo eorum uocabulorum quae similem nominatiuo genetiuum habeant et quae accusatiuum in -im faciant (cf. Charisium p. 47, 14 a Keilio bene conlatum) antiquos damnasse id est loquendo neglexisse Plinius dicit, quos Varro reprehenderit, sed iniuria, nam in quibusdam recte locutos esse, ut ipso teste 'ab hoc canali siti tussi febri' dixerint. Varro autem, quo et exempla (ab hoc cane orbe carbone turre falce igne ueste fine monte fonte ponte strigile tegete aue asse axe naue classe) a Plinio ei opposita ipsiusque uerba l. l. VIII 112 p. 539 'qui dicit hoc monti et hoc fonti, cum alii dicunt hoc monte et hoc fonte, sic alia quae duobus modis dicuntur, cum alterum sit uerum, alterum falsum, non uter peccat tollit analogias, sed uter recte dicit, confirmat' ducere uidentur, praecepit ut omnia tertiae declinationis nomina substantiua ἀναλόγως ablatiuum datiuo similem haberent. ad eundem ablatiuum spectat, quod discrimen inter 'rure' et 'ruri' (fr. 19) exposuit. in his se uere analogiam secutus, alia ad uitae usum, quem etiam in libris VIII-X saepius premit, direxit, ut nos quodammodo constantiam desideremus. Plinius licet ipse quasdam exceptiones admiserit (Char. p. 129, 27) eum uituperat (fr. 20), quod falces axes lintres uentres stirpes urbes orbes uectes quidem in accusatiuo dicere uoluerit, sed in reliquis eiusdem speciei monteis et similia. de neutris graecis ut poema in his libris sic statuisset uidetur, ut ea aut prorsus tamquam latina (fr. 21) aut prorsus tamquam graeca (fr. 22) declinarentur et sic analogia, quae primo obtutu deesset, ualere. quod illud quasi lex inuiolabilis, hoc ut constans usus a Plinio ponitur, id eo explicatur, quod pro suo consilio cohaerentem expositionem in breues regulas discernpsit, quas Romanum uel Charisium iterum breuiasse uidimus, quod multis exemplis confirmatur. aliter de eadem re in aliis libris scripsit. in IIII de utilitate sermonis (Char. p. 123, 3 cf. Consent. p. 2040 P), ubi consuetudini communi multum concessisse uidetur, uniuscuiusque iudicio permisit, si Plinium Varronis expositionem secutum esse mecum putas, num poematis an poematibus dicere mallet. in libro de grammatica contra (Char. 131, 10 quem locum inde sumptum esse infra exponam) quo certa loquendi praecepta dabantur, poematibus schematibus et quae talia sunt dici iussit, quia nomina latina, et illa tamquam latina tractanda esse, quae ablatiuum singularis in -e formarent, datiuo et ablatiuo pluralis in -bus exirent. ceterum Plinius in hac re Varronis praecepta diligentissime indagasse et quae in uariis libris docuerat conlegisse uidetur, unde uidere licet, doctis Romanis dubium fuisse quid in huiusmodi nominibus sequendum sit. Denique, indeclinabilibus non neglectis (fr. 23), ad declinationem augendi et minuendi transiisse uidetur (cf. VIII 75 p. 447 sq. VIII 72 p. 509), qua comparatiua et diminutiua, ut cum Prisciano loquar, comprehendit. ibi comparatiua et in maius et in minus fieri dixit, generisque alterius (fr. 24) exempla *inuenior non satis iuuenis, senior non satis senex* posuit.

De libro duodecimo, cum praeter unum fragmentum fortasse inde sumptum (fr. 27) nihil ex eo seruatum sit, tacere quam hariolari malo. suspicionem uero quandam mouent Diomedis (p. 371, 23) uerba corrupta (fr. 26), in eo capite conscribendo Varronis doctrinam non neglectam fuisse. cum autem quae ex eius libro sumpta sint accuratius circumscribere non contigerit, hoc breuissime monito ad **librum decimum tertium** transeo.

Perpauca de **poeticorum uocabulorum** explicatione scimus. in Nelei carmine et Liui Odyssea puellam *puera* dictam esse uoluit (fr. 28), ubi Aelius Stilo *puer* retinuit, in quo analogiae studium uides. Varronis sententiam probauit Suetonius (cf. A. Reifferscheid quaest. Suet. p. 465), ut fortasse bonam partem exemplorum (Prisc. I p. 231) de uerbis puellus puerus puer puera prolatorum, cum optime huc quadrent, a M. Terentio acceperit. Mulierum nomina graeca -on terminata ut Leontion Chryson mire traditur (fr. 29) in ablatiuo et datiuo tantum eum declinare uoluisse, quod per se ineptum est. nescio an potius exposuerit, genetiuum, nam reliqui casus nominatiuo similes erant, in comoediis usitatum non fuisse; quam obseruationem excerptores obscuram fecerunt, ut assolent. et re uera in Plauti Terentique comoediis tales genetiuum non, quantum ego quidem sciam²³, occurrunt. Praeterea palpetras pro palpebris posuisse dicitur (fr. 30), eodem sine dubio ueriloquio usus quo Lactantius, qui ipsum sequitur (de opific. dei 10)²⁴ *ut igitur oculi munitiores essent ab iniuria eos ciliorum tegminibus occuluit unde oculos dictos esse Varroni placet. nam et ipsae palpebrae, quibus mobilitas inest et palpitatio uocabulum tribuit, pilis in ordine stantibus uallatae, septum oculis decentissimum praebent.* Denique de oxygario (Mart. III 50, 4) uel oxycomino (Petron. fragm. Trag. 66 p. 79 Buech.) uel simili liquamine acuto (cf. Cato de re rust. 117. 118) dixisse uidetur (fr. 31). graeco uerbo ὄζοç rarissime scriptores latini usi sunt, oliuum pro oleo antiqui poetae (ut Plaut. Pseud. 301. Lucr. II 391. Catull. 6, 8) dixerunt quod posteriorum aliquot imitantur.

Restat liber ille qui quasi **prooemium** totum opus exordiebatur. orationem esse natura tripartitam ibi Varronem exposuisse, initio libri octaui probatur ubi hoc *in superioribus libris* legi dicit, cui rei uix aptiorem locum inuenies. de uniuersa ergo oratione egit; quo loco de ratione, quae inter res et uerba intercedat, in qua re cardo totius doctrinae stoicorum uertitur, non potuit non disputare. peropportune igitur accidit, ut etiam hunc locum quomodo fere tractauerit, ex Augustino (fr. 1*) cognoscere possimus. uerbum uniuscuiusque rei signum esse statuit, quod ab audiente possit intellegi a loquente prolatum, omne ergo uerbum sonare; de sono autem uerbi

(stoicorum locus περὶ φωνῆς) in his libris non esse agendum, sed de uerbo quantum ei res quaedam subiecta sit (stoicorum locus περὶ πραγμάτων). sequitur lubrica illa rerum uerborumque coniunctio, quae quasi per gradus quosdam uerbum dicibile dictionem rem amplectitur, quae uocabula graecis φωνῆ λεκτὸν λέξις πρᾶγμα (L. D.VII 57) respondentia, num a Varrone sumpserit Augustinus pro certo adfirmare non audeo. deinde pluribus de uerbis disputare debuit, ibique fortasse unam uel plures etymologiarum posuit, quas Augustinus habet, quarumque illas quae a uero uerbo ducunt huic loco perquam aptas Varronique quasi surreptas esse uides. a uerbo ad tres praecipuas disciplinas, quae ad uerba spectant transiit, cui argumenti quod tractandum sibi sumpserit circumscriptioni breuem sine dubio omnium librorum conspectum subiecit (cf. Augustin. de ciu. dei VI 3. A. Popma biblioth. uarr. p. 500).

De postrema hexade aliter ac nos statuit **O. Mueller** (praef. p. L); cum enim syntaxin Varronis tempore minus elaboratam fuisse, quam ut duodecim libris a Varrone potuerit tractari sibi persuaserit, 'ad usum uocabulorum et orationis ornatum et similia eum transgressum' esse existimauit. quam sententiam secutus Ritschelius (nou. mus. Rh. VI p. 526), cum ita Varronem promissis tres fore totius operis partes non stetisse uideret, hanc inconstantiam firmissimum argumentum iudicauit ad stabiliendam O. Muellerei coniecturam (praef. p. I sq.), numquam hos libros absolutos et a scriptore editos esse. quem scrupulum nescio an disputatio nostra exemerit. de illa uero sane speciosa coniectura O. Muellerei, libros nostros cum scriptor a. u. c. DCCVIII proscribitus esset e bibliotheca protractos esse paucis disputabo, nam optime de eadem re nuper L. Spengelium (ueb. d. crit. d. uarr. buech. de l. l. Abhdl. de bayer. akad. I. bd. VII, II p. 443 sq.) dixisse uideo. Primum et de tempore quo hoc opus absoluerit Varro et de ipso opere sagacius iudicauit O. Mueller quam uerius. Cum enim Varronem post pugnam Pharsalicam a. u. DCCVI (cf. L. Roth leben d. Varro p. 21) ad libros et studia reuersum esse ex ipsius Ciceronis testimonio in epistulis ad Varronem (ad fam. VIII 1, 2. 6, 4) constet, ex eiusdem uero querelis (Acad. post. I 1, 2 et epistula ad Att. XIII 12, quam N. Maduig praef. Cic. de finib. p. LX n. mense Quinctili scriptam censet) a. u. DCCVIII iactatis, se nescire quid, immo num quid Varro quamuis iam dudum id pollicitus ad se scriberet, nihil efficiatur, nisi tum M. Terentium opus quod moliretur nondum transmisisset et quid elaboraret tacuisse, non erat cur O. Mueller p. V. VI dubitaret, maiorem operis partem iam tum Varronem absoluisse, sed consulto, ut tanta librorum mole simul transmissa imprudenti stimulatori ruborem adferret, retinuisse et biennio proximo (a. u. DCCXI mense Decembri Cicero necatus est) edidisse. et traditum esse uidetur altera demum anni u. DCCX parte uel postea, nisi Ciceronem eadem qua Varronem ad scribendum excitauerit inmodestia de opere sibi misso iudicasse existimes, qui in libro primo de gloria, mense Quinctili anni u. DCCX scripto (cf. E. W. Fischer roem. zeittaf. p. 321), oppida quod opem darent esse dicta (Fest. p. 202 Oppidum) posuit, *adiciens ut imitetur ineptias (inertias sch. Laeti) stoicorum.* (cf. de l. l. V 131 p. 143). Etiam de 'ingente opere' paullo aliter ac Mueller putauit statuendum est. nam si tantum temporis, quam ille eum in hoc collocasse uoluit, in singulis operibus consumpsisset, uix dimidiam partem quomodo perfecisset librorum, quos eum edidisse O. Muellerei tempore minus quam nunc constabat, uix est perspicuum. huius autem operis indoles profecto non ea est, ut plus laboris quam alia sibi uindicasse concedamus. quae enim graeci philosophi et grammatici de graeca elaborarant lingua in latinam transtulit, quorum uestigia quam arte sequatur uel ex paene puerili modo contra pro de rebus disputandi adparet. singularum rerum autem permultae tritissimae ei erant, alias ex collectionibus non ad hos tantum libros conscribendos confectis hausit, ut totum fere librum septimum ex schedis, in quibus poetarum γλώσσας conlegerat (cf. O. Mueller praef. p. XI. Ritschl parerga plaut. I p. 77. 180), alias ex libris ab ipso editis repetiit, uelut libri sexti (86 p. 262 sq.) locum de tabulis censoriis, quem ibi positum mirabere, e libro antiquitatum humanarum XX transcriptum esse e Noni (u. sortirent p. 471 M) testimonio (cf. W. Christ philol. XI p. 451), et non pauca de diebus festis in eodem libro ex eisdem antiquitatum libris, ad quos bis (VI 13 p. 195. 18 p. 200) lectores relegat, fluxisse adparet.

Deinde O. Mueller ad indicia partim e natura orationis et expositionis, partim e rebus traditis ducta transit. Duo inuenit e rebus sumpta, quorum alterum nullius est momenti, alterum contra eum pugnat. primum enim, cum inter omnes qui grammaticorum graecorum et latinorum scripta nouerunt, quam saepe eadem repetere et de eisdem inter se pugnantia scribere soleant, constet (cf. K. Lehrs nou. mus. Rh. II p. 119. Herodiani scripta III p. 417 sq.), talia inde (p. VII) effici non possunt. Alterum e temporum rationibus ductum est. cum e mensis intercalaris (VI 13 p. 195) mentione librum ante Caesaris fastorum emendationem scriptum esse uideret, quod conprobauit Th. Mommsen²⁵, repugnare existimauit haec (VI 22 p. 204): *Saturnalia dicta ab Saturno quod eo die feriae eius, ut post diem tertium Opalia Opis*, quod Varronem Caesaris fastos secutum postea disputationi addidisse putauit. in quo eum non offendit, quod Varro qui etiam de re rust. I 28, 1, quos libros eum DCCXVI uel postea scripsisse constat, de Caesaris fastis loquens adiciat *dies qui nunc sunt* illud continuo post correctos fastos tam nude posuerit. Saturnalia quidem et Opalia eodem die antiquitus fuisse testatur Macrobius (sat. I 10, 18), quod Caesarem ita mutasse ut illa die quo semper fuerant relinqueret, haec transferret, uereor ne citius Popmae (ad h. 1.) hoc contendenti non demonstranti O. Mueller crediderit. et re uera nihil de tali mutatione traditum est, sed Caesar omnes quantum sciamus dies festos integros reliquit. contra Augustum Macrobius (I 10, 4. 23), cum post Caesarem Saturnalia alii eodem die quo antea, alii eo qui tum ut antea notabatur, deinde omnes pluribus diebus celebrarent, per triduum festos dies instituisse testatur, eundemque ut principium et finem certo definiret, Opalia transtulisse existimo. similiter iudicauit R. Merkel praef. Ouid. Fest. p. XVIII, quem secuntur I. Marquardt R. A. IIII p. 460, L. Preller roem. myth. p. 416. hanc autem Augusti mutationem cum quibusdam aliis coniunctam probabiliter Merkel l. l. p. IIII ad fastorum ordinationem ab eo factam rettulit eamque a. u. DCCXXXVI adscripsit. quod si uerum est, ilia a Varrone, qui DCCXXVI mortuus est, scribi non potuerunt. sciolus ergo quidam Varronem, non Varro se ipse correxit illiusque uerbis addidit *post*

diem tertium, quibus deletis reliqua ut *Opalia Opis* optime se habent. hunc autem unicum locum cum adferre posset, ante a. DCCVIII libros scriptos esse constat.

- 41 Restant ea quibus uestigia operis nondum absoluti et additamenta posterioris retractationis agnoscere O. Mueller sibi uisus est. ex his uero solis quidquam efficere uelle quam periculosum et lubricum sit apparet in opere tam misere corrupto turbato truncato interpolato, quam uix aliud. sed etiam quae huius generis Mueller in praefatione tamquam grauissima collegit nihil probant. quid eo efficitur, quod Varro in extremo libro septimo post Naeui Enni quoque Plauti aliorum γλώσσας ponere uoluerit (p. XI), hae autem desint? potuit hoc facere, expectares fortasse factum esse, sed non fecit. nisi forte et hoc loco librarii cuiusdam pigritia reliqua a scriptore addita omisit. nec firmiter argumentum esse (p. X) dispositionem libri septimi non prorsus cum diuisione quinti sextique congruentem, uel ex eis quae de libro VIII et VIII disputari adparet²⁶. Additamenta uero tria p. VIII sq. significauit (nam e locis VI 70 p. 247. X 18 p. 554 sq. nihil colligi posse quisque uidet), de quorum tertio, nam duos L. Spengel l. l. p. 19 a Muellero incriminationibus uindicauit, pauca addam, ne quid ab eo prolatum intactum relinquam. recte intellexit (p. VIII) locum VI 44 p. 222 sq. ut in codice scriptus extat, a scriptore profectum non esse. cum et p. 223 et p. 225 uerba memini et metuere explicari, illius autem interpretationes inter se discrepare uideret, ad coniecturam suam confugit haec altero loco, olim in margine a scriptore addita, perperam in textum inrepsisse et quae in codice ita se excipiunt, ut breuitatis causa eius paragraphis utar, 43. 44-49-46. 47. 48-45-50, sic transposuit ut paragraphorum 49 et 45 sedes inter se permutaret. leguntur 44 p. 222 haec *sic reminisci cum ea quae tenuit mens ac memoria cogitando repetuntur. hinc etiam comminisci dictum, a con et mente, cum finguntur in mente, quae non sunt, et ab hoc illud quod dicitur eminisci* (M. *reminisci* cod.), *cum commentum pronuntiatur. ab eadem mente meminisse dictum et amens, qui a mente sua descendit. hinc etiam metuo mentem quodammodo motam uel metuisti amouisti. sic quod frigidus timor, tremuisti timuisti. tremor dictum a similitudine uocis quae tunc cum ualde tremunt apparet, cum etiam in corpore pili ut arista in spica ordei horrent*. haec sic ferri non posse uides. accuratius examinanti interpolatoris manu deprauata ex sequentibus esse mihi constabat, quam multa autem librariorum et grammatarum additamenta in libris nostris lateant docuit Spengel l. l. p. 12 sq. praef. Varr. p. XXXVIII sq. nec desunt exempla locorum ipsius scriptoris uerbis ex alio loco inlatis interpolatorum. ut in uerbis proxime antecedentibus (VI 43 p. 222): *cogitare a cogendo dictum, mens plura in unum cogit unde eligere possit, [sic e lacte coacto caseus nominatus], sic ex hominibus contio dicta* e. q. s. uncis inclusa ferri nequeunt. plura enim non coguntur in lacte ut caseus fiat, sed ipsum lac cogitur, uox *sic* ergo inepta. atque Varro semper fere in deriuationibus a praepositione utitur (in sequentibus cur id non fecerit adparet, praeterquam quod interest aliquid inter dicere et nominare) et in omnibus quae hic cum cogere composuit uocabulis uocalem o seruauit, quod quamuis leuidense uideatur alicuius momenti est. sumpta sunt uerba ex libro V 108 p. 111 *caseus a coacto lacte ut coaxeus dictus*. similiter in eodem libro sexto 69 p. 246 uerba *spondet enim qui dicit a sua sponte: spondeo* repetita sunt e praemissis 69 p. 245 *spondere est dicere spondeo, a sponte, nam id ualet (ualet et cod. cf. Spengel l. l. p. 29) a uoluntate*. et 84 p. 261 quae leguntur *indidem puteus quod sic graecum antiquum non ut nunc φρέαρ dictum* e libro quinto 25 p. 41 inlata. cf. quae p. 17 de libri quinti 22 p. 31 dixi. sed redeo ad locum suprascriptum. uerbi metuo quae ibi profertur explicatio misere confecta est ex ea quae infra legitur *metuere a quodam motu animi cum id quod male (malum F) casurum putat refugit mens* (p. 225), sed ita ut neglecto hoc ueriloquio *mens* uocabulum prematur et tamquam etymon ponatur, a quo reminisci e. q. s. quoque ducta. deinde uerba nec ut scripta sunt sanam praebent sententiam nec quomodo talem efficias facile est dictu, nam uix quod Spengelius proposuit *hinc etiam metuisti, mentem quodammodo motam amouisti* placebit. grauissimum uero est, quod praeteriti persona secunda nusquam praeterea in uerborum etymologiis ponitur nec cur hic ponatur perspicuum est. eodem modo atque metuendi etiam meminisse uerbi explicatio conglutinata est ex infra scriptis (p. 225) *meminisse a memoria cum id quod remansit in mente rursus (mente in id quod rursus male F ut diu intellectum), mouetur*, nisi necessitate quadam lectori non plane dormitanti ac stupido, cum reminisci et conminisci uerba a mente duci uiderit, memini quoque uerbi eandem deriuationem in mentem uenisse mauis. haec igitur, adiecta amentis originatione quae in propatulo est et ab antiquis tradita (Fest. p. 158. cl. Paul. p. 23. Isid. orig. XI 1, 11) a librario sagacitate quadam ut ipsi uidebatur haec uerba ad mentem referente in locum nostrum quo uerba quaedam a mente ducta tractari uidit, ut Varronem quasi suppleret, inculcata sunt²⁷. Quod autem ordinem quo singula cognatarum notionum uocabula coniungerentur O. Mueller desiderauit ideoque locorum transpositionem suscepit, ei rei Varronem operam non dedisse, docet uel *recordare* inter *curiosus* et *curiae* (VI 46 p. 424) uel *falli* inter *famam* et *famigerabile* (VI 55 p. 231) interpositum et multi libri quinti praesertim loci.
- 42
- 43
- 44 Si qui uero abruptum et neglegens scribendi genus premunt, monendi sunt, Varronem omnem ornatum et elegantiore enuntiatorum coniunctionem consulto uitasse et quasi defugisse (cf. G. Scioppius consult. de schol. et stud. rat. p. 50. Th. Mommsen roem. Gesch. III p. 565) eumque Ciceroni de industria obnixum esse, praeterea autem de omnibus subtilioribus certi quidquam statui (cf. W. A. Becker ztschr. f. altthw. 1845 p. 992. Spengel ibid. 1846 p. 143) ante non posse quam de Florentini codicis (cf. A. Mai praef. ad Cic. de republ. Romae 1822 p. 20; W. Corsen orig. poes. Rom. p. 54; Spengel emend. in Tacit, p. 4) singulis locis constet, quam ob rem uir cl. qui olim et nuper de Varrone optime meruit, ut editionem quam intus seruat in lucem edere uelit, etiam atque etiam rogandus est.

Haec si probabiliter disputata sunt, omnia O. Muellero argumenta ipsamque coniecturam festinantius quam circumspectius prolatam concidere uidimus. neque uero perspicuum est,

quomodo hos libros in lucem rediisse et ad nos uenisse cogitauerit, qui praef. Festi p. XXX Verrium Flaccum eis usum esse negat, 'quia delitescebant etiamtum uel non ea auctoritate in publicum editi erant, ut Verrius Varronis nomini praefixo satis confideret'. plane uero necesse est, eos aut mox post illam spoliationem ab eo qui quominus tum interiret prohibuerat prolatos esse, et Varronem qui tria post hanc calamitatem lustra uidit eos siue agnouisse siue deleuisse, aut nunquam comparuisse. non magis intellegitur quomodo tam mirum fatum eruditus posterioris temporis prorsus incognitum esse potuerit, nam sane Quintilianus, si hos libros nunquam a Cicerone²⁸⁾ lectos, immo diu post eius et si fieri potuisset Varronis mortem protractos esse conpertum habuisset, non scripsisset *sed cui nonpost Varronem sit uenia, qui agrum quia in eo agatur aliquid, et graculos quia gregatim uolent, dictos uoluit persuadere Ciceroni (ad eum enim scribit), cum alterum ex Graeco sit manifestum duci, alterum ex uocibus auium?* (I 6, 37. de l. l. V 34 p. 35. 76 p. 81.) Erant autem in Varronis manibus, ut epitome docet, erant in doctorum manibus, ut primus Vitruuius testatur, qui circa DCCXXVII scripsit (cf. Fischer l. l. p. 382. Lachmann ant. mus. Rhen. VI p. 107) praef. libri VIII p. 241 Schn.: *item plures post nostram memoriam nascentes cum Lucretio uidebuntur uelut coram de rerum natura disputare, de arte uero rhetorica cum Cicerone, multi posteriorum cum Varrone conferent sermonem de lingua latina*, quibus uerbis nisi libros nostros²⁹⁾ significauit, nullam profecto causam habuit, cur non potius antiquitates laudaret uel Varronem Nigidio Verrioque praeferret, quorum libri Varronianos si nostros excipias numero superabant et pariter aestimati erant. Verrium Flaccum libris his usum non esse O. Muellero concedo (qui quidem paullatim tantum in memoriam reduxisse uidetur hoc solum cum inuento illo conuenire; uid. adn. Festi qu. XI 2, 8. XIII 28, 32. praef. p. XXX n.): quamquam³⁰⁾ enim permulta (cf. praecipue de l. l. VII 32 p. 354 sq. Fest. septentriones p. 339^{b)}) prorsus consentiunt, certi quid uix statui potest, cum non modo utrumque opus ualde truncatum sit, uerum etiam uterque eisdem auctoribus, praeterea Verrius multis aliis Varronis libris usus sit, qui fere eadem praebuerunt. sed nihil inde efficitur. consulto enim hos libros neglexit, quos praecipue ad interiores linguae rationes spectare, a suo igitur consilio alienos esse et nihil inde sumi posse quod non melius aliunde intellexerit. in sequentibus temporibus³¹⁾ nulla librorum nostrorum uestigia indagari posse, quia omnium qui talibus rebus studuerunt omnia scripta perierint, non est quod moneam. postea Remmius Palaemon, cui Quintilianum discipulum Varronis inpugnationes debere existimo, Plinius Gellius eos tractarunt.

Ἐπιτομήν de lingua latina ex libris (X)XV libris VIII quam non nisi ex Hieronymi indice nouimus, ita ad maius opus accommodatam fuisse, ut praemisso libro singulari ternis illius libris singuli epitomae responderent Ritscheliu nou. mus. Rh. VI p. 527 probabiliter statuit. tales epitomae amplorum operum non raro occurrunt. Philochorus ἐπιτομήν τῆς ἰδίας Ἀτθίδος, Phlegon Trallianus uel duas Ὀλυμπιάδων siue Ὀλυμπιονικῶν scripsit, Theophrasti et Chrysippi plures memorantur. grammatici et aliorum opera contraxerunt ut Diogenianus Pamphili λέξεις, Aristodemus Herodiani καθολικὴν, Serenus Philoxeni περὶ τῶν παρ' Ὀμήρω γλωσσῶν, et ipsorum, ut Nicanor ex libris VI περὶ στιγμῆς τῆς καθόλου unius libri epitomen fecit, quod cur ipsum praestitisse dubitauerit Th. Beccard de schol. in Hom. Iliad. Ven. p. 37, qui bene de epitomarum usu disputauit, non uideo. scribebantur, ut opera multorum uoluminum, quae legere multi laboris, quae emere paucorum bene nummatorum erat, quam plurimis patefierent. idem Varro consequi uoluit, ut hi libri optimum documentum sint, quantum ei interfuerit ciues suos linguam intellegere rationemque dicendi plane perspectam sequi. nempe ad uitae usum omnia eius studia spectabant. De libris ipsis nihil constat.

47

II

Libros **de sermone latino** quinque fuisse testatur Hieronymus et qui hoc opere usi sunt nullum librum supra quintum commemorant praeter Rufinum in commentario in metra Terentiana, opusculo perquam turbato (cf. F. Ritschl d. alexandr. biblioth. p. 139), ubi legitur (p. 379. 380 Gaisf. p. 2707 P.) *Varro in VII et continuo post idem Varro in eodem libra VII de lingua latina, ad Marcellum*. sed corrigendum esse *III in IIII* uidit O. Iahn ber. d. saechs. ges. d. wiss. II 1850 p. 114, cui scripturae aliquid probabilitatis infra accedet. titulum operis non esse de lingua latina sed eum quem supra scripsi Hieronymi et grammaticorum scimus testimoniis³²⁾ eumque eo consilio his libris inscriptum fuisse consentaneum est, ut pro argumenti diversitate a libris de lingua latina distinguerentur. uocabulum *sermo* uero scriptores romani pro conloquio posuerunt ut ipse Varro in Parmenone: *in argumentis Caecilius poscit palmam, in ethesin Terentius, in sermonibus Plautus* (ap. Non. p. 374 Poscere), qui etiam uocem sermo a conectendis uerbis ducit de ling. lat. VI 64 p. 241 *sermo opinor est a serie unde sarta; etiam in uestimento sartum quod comprehensum; sermo enim non potest in uno homine esse solo sed ubi oratio cum altero coniuncta*; cf. Isidor. de diff. uerb. 578. qua explicatione cum doceamur ipsum loqui uel effari in sermonis notione comprehensum esse, idem aliorum scriptorum consuetudo confirmat, praesertim Ciceronis apud quem sermo non solum cotidianum loquendi morem, uerum etiam ipsam uerborum prolotionem significat, de orat. III 11, 40

48

atque ut latine loquamur non solum uidendum est ut et uerba efferamus ea quae nemo iure reprehendat, et ea sic et casibus et temporibus et genere et numero conseruemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit, sed etiam lingua et spiritus et uocis sonus est ipse moderandus. nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari neglegentius, nolo uerba exiliter animata exire, nolo inflata et quasi anhelata grauius. nam de uoce nondum ea

dico quae sunt actionis, sed hoc quod mihi cum **sermone** quasi coniunctum uidetur.

II 59, 241 'est autem haec huius generis (sc. narrationis) uirtus ut ita facta demonstres, ut mores eius de quo narres, ut **sermo**, ut uolus omnes exprimantur, ut eis qui audiunt geri illa fierique uideantur³³⁾. eandem quam altero loco pronuntiationis uim sermo habet in Nigidi Figuli, scriptoris in multis rebus Varronem secuti (cf. M. Hertz de Nigid. Fig. stud. et operib. p. 12 sq.), commentariis grammaticis in Gelli XIII, 6, 3 'rusticus fit **sermo** si adspires perperam'. ex ipso igitur librorum indice non inprobabiliter efficeret, ibi praecipue eas esse tractatas quaestiones quae ad rectam uerborum pronuntiationem et puram elegantemque latinatatem pertinent. quod si paullo accuratius circumscribimus, Ciceronis uerbis quae modo excripsimus usi, Varroni
49 agendum fuisse de uocis sono de spiritu de litteris recte exprimendis de uitiis orationis uidemus. quod argumentum cum optime conueniat cum eis quaestionibus quas stoici cum rhythmorum poematumque expositione ad dialecticae locum περὶ φωνῆς referebant (cf. supra p. 6), rationem quae inter libros de lingua latina et eos qui de sermone latino erant intercedat breuiter ita significare possumus, ut illis stoicorum locum περὶ πραγμάτων, his eorundem locum περὶ φωνῆς scriptor persecutus sit. quae sententia non eo spectat, ut et omnes res quas ibi stoici tractare solebant eosdemque solos uel praecipuos auctores secutus Varro hos libros conscripserit, sed priori illi operi alterum ex mente stoicorum tamquam necessarium supplementum addidit, ne neglectae sint leges quae ad linguam quatenus sonet et audiatur et conloquentium sit pertineant. quae argumenti definitio singulorum fragmentorum accurata examinatione et dispositione, ad quam nunc pergo, egregie confirmabitur.

Incipiam a **prosodiis** uel **accentibus**. quas cum certo Gelli XVIII 12, 8 (fr. 61) testimonio constet in his libris explicatas fuisse, ex eisdem sumptum est praeclarum fragmentum exquisitae doctrinae et antiquae artis refertum, quod Seruius quem dicunt seruauit in opusculo post Chr. Wasium in libro cui inscribitur Senarius siue de legibus et licentia ueterum poetarum e Seruii Ms. cap. de Accentibus (Oxonii 1687) p. 62 plenius ab Iosepho ab Eichenfeld et Stephano Endlicher in analectis grammaticis p. 525 sq. e codice Lauantino saeculi VIII uel VIII (praef. p. XXV) edito. sed non solum codex hic tam neglegenter scriptus est, ut interdum de emendatione misere corruptorum uerborum desperes, uerum etiam libellus ipse magis excerptorum inconditorum quam iustae disputationis speciem praebet. quare primum quae in Seruiano opusculo Varroni tribuenda sint quaerendum est, deinde paucis eius referemus expositionem quorundamque locorum scripturam considerabimus.

50 Duae enim potissimum partes distinguendae sunt eademque prorsus diuersae et nullo inter se uinculo coniunctae, quarum altera rursus ex duabus particulis constat. primum enim Seruius docet quo accentu uocabula latina et graeca enuntianda sint (§ 1-6), deinde nonnullis de accentus et uocis natura interpositis (§ 7. 8), quomodo romani graeca uocabula extulerint (§ 9-15). altera parte doctissime de numero accentuum eorumque indole multis clarissimorum grammaticorum et philosophorum testimoniis adlatis disputatur (§ 17-30). quae uero priore particula de latinorum uerborum accentu proferuntur non modo similiter a Donato I 5, 1 p. 1741 P. Diomede p. 426 P. Prisciano de accentib. p. 1288 P. Mart. Cap. III 272 p. 62 Gr. exponuntur, ut posteriorum grammaticorum doctrinam hic haberi adpareat, uerum etiam cum Maximi Victorini capite³⁴⁾ de accentibus p. 1942 P. ita rebus uerbis exemplis consentiunt, ut alterum alterius librum expilasse manifestum sit, quem Seruium fuisse non dubium est. nam primum nullo modo explicari potest, qua de causa Seruius haud pauca de graecorum uerborum accentibus additurus in fine huius particulae uerba *est autem forma acuti accentus ...* posuerit quae leniter mutata apud Victorinum re confecta suo loco leguntur. deinde haec prior disputatio (§ 1-6) cum altera (§ 9-15), ut paragraphos interpositas (7. 8) nunc mittam, non modo nullo uinculo conexas est, uerum etiam ab eodem scriptore profecta esse non potest, quia cum supra (§ 5) de graecorum uocabulorum graecis litteris scriptorum accentu actum sit, de eisdem graecis uocabulis quasi re prorsus integra denuo quaeritur. accedit, quod statim prima alterius particulae (§ 9) uerba *quod ad latinus accentus attinet siue stitios siue commutabiles satis dictum* ostendunt hanc ex alio fonte
51 ac priorem particulam fluxisse, nam accentuum mutationes ibi nullo uerbo tanguntur. quem fontem in grammaticorum libris, qui hanc rem aut breuissime ut Seruius § 5 expediunt aut omnino praetermittunt, frustra quaesiuimus. cum igitur de communi fonte, e quo Seruius plura pauca Victorinus mutuatus sit, cogitari nequeat Seruique libellum ab excerptore quodam neglegentur compilatum esse praeter ea quae exposui doceant uerba abrupta paragraphi sextae statimque additum dictum Quintiliani³⁵⁾, quod hoc loco neque intellegi nec ferri potest, alteram particulam Seruium e Victorino sumpsisse alteram e scriptore nunc deperdito transtulisse censeo. neutra uero ex Varrone fluxit, si ea sequimur quae certis argumentis probari possunt. his igitur particulis reiectis ad alteram partem magna eruditione insignem (§ 17-30) transeo, quam praeter aliquot Seruii additamenta totam e Varrone haustam esse Seruius ipse satis manifeste declarat, qui eius egregiam harum quoque rerum peritiam magnis laudibus effert eumque plurimis et clarissimis auctoribus usum esse adfirmat. utrumque ad mediam quidem prosodiam spectat, sed reliqua ab eodem esse accepta et res artissime inter se coniunctae et Varronis sententia de flexa prosodia § 22 prolata reconditorumque auctorum doctrina de eadem prosodia e scriptore quodam doctissimo hausta et testimonia aliquot ex aliis scriptoribus repetenda
52 docent. incipiunt autem Varroniana his uerbis (§ 17) *Quot ergo sint prosodiae dicendum est*. quae enim praecedunt³⁶⁾, quamuis ea primo obtutu principium huius alterius disputationis esse facile contendas, partim Varronis sententiae repugnant, qui infra (§ 24. 8) uocis altitudinem sed non tempora syllabarum accentibus discerni dicit, partim e paragrapho prima repetita sunt, partim ad superiorem expositionem spectant. reliqua neglectis eis quae Serui esse res ipsa docet ad Varronem refero, cuius praeterea paragraphi illae duae prioribus particulis interpositae (7. 8)

sunt, in quibus ex parte eadem doctrina recurrit et interiores uocis et accentuum leges tractantur, quibus cetera nituntur.

53 Vocem enim corpus esse Varro docuit (fr. 55) eique propterea triplicem obuenerit extensionem, longitudinem altitudinem crassitudinem, in utroque stoicorum placita secutus³⁷⁾. longitudinem tempore et syllabis metiri, reliquis duabus conuenire accentum et spiritum dixit. omnia haec tria sine dubio pari subtilitate ac diligentia persecutus est, quorum unum tantum quomodo fere explicuerit Serui opusculo docemur. in accentu enim tria rursus respexit (fr. 59): materiam locum naturam prosodiae. ut omnia neglegenter et parum accurate excerpserit, hic quoque multa omisit Seruius, duo praecipue diligentius exscribere dignatus (fr. 60), quot accentus probandi sint et quae eius sit natura in uniuersum et eorum quos omnes agnouerint. quod ad numerum prosodiarum adinet Athenodorum peripateticum duas, Dionysium Thracem tres secundum M. Terentium probasse legimus, Tyrannionem uero Amisenum quattuor statuuisse, praeter tres nimirum notissimas mediam quae inter acutam et grauem interposita sit, eiusque auctoritati Varronem se adplicuisse multaque ad eam defendendam protulisse. seriem argumentorum aut non intellexit Seruius aut inuerecunde confudit, quae haec fuit: cum nihil in natura sine media sit parte, nulli igitur corpori ea desit, uox autem sit corpus, in hac quoque mediam prosodiam esse debere. deinde de musica, quae ei imago prosodiae est, sic fere scripsisse traditur:

54 neminem musicum esse, qui mediam uocem in cantu ignorauerit nec quemquam potuisse dicere in sono chordarum aut uoce tiliarum³⁸⁾ assaue (uoce quarum aliaue *cod.*) uoce cantantium μέσην esse, si non in omni uocis natura esset medium minimeque mirum, ut in hancmultorum sensus non aduertat, cum illum qui (ilia quae *cod.*) in cithara aut tibia (quia *cod.*) aliquanto uberior est, saepe totum non sentiat meatum.

minus quidem reliquis prosodiis notam esse pergit, sed primum omnium rerum initia obscura et μέσην initium cantus esse, quae nescio an ad concentum fidium spectent, de quo cf. Westphal l. 1. p. 109., deinde omne medium non facile cerni. praeterea auctoritatem doctissimorum scriptorum hanc prosodiam tueri eamque commemorari praeter alios a grammaticis Glauco Samio et Hermocrate Iasio, a peripateticis Athenodoro et Theophrasto. addere poterat Aristotelem (rhet. III 1) nisi hic flexam quam omittit μέσην nominauit uel generaliter uocis humanae sonos intellexit³⁹⁾ (cf. classical journ. XI p. 73). praeterea non absimilia apud Aristoxenum reperisse uidetur Vitruuius (de archit. V 4, 2), qui quidem auctorem suum non admodum perspicue reddidit. a media prosodia ad flexam transit subtilissimeque de eius natura quaesiuit, orsus a Glauci Samii sententia, qui sex protulerit prosodias. tres enim harum tralatitias acutam grauem mediam, reliquas uero diuersas tantum formas unius flexae esse, quam Eratosthenes ex acuta in grauem, Theodorus contrario quoque cursu moueri existimauerit. Theodori decretum Varro adsciuit sed singulari ratione excoluit: 'ceterum (eam) Varro in utramque partem (utraque parte *cod.*) moueri arbitratur, neque hoc (hic *cod.*) facile fieri sine media, eamque acutum plerumque esse potius quam grauem, quod ea propius utramque est, quam illa superior et inferior inter se'. in quibus uerba *eamque acutam plerumque esse potius quam grauem* aut tollenda sunt aut corrigenda, quae et in sequentibus prorsus negleguntur et per se inepta sunt, nam prosodiam quandam, quae plerumque acuta interdum grauis est, peculiarem sane nemo dixerit. acrius locum intuenti et a uerbis *quod ea propius utramque est* proficiscenti non dubium tibi uidebitur in uerbis illis suspectis aliquid de transitu acutae et grauis ad mediam ut quae utriusque propior sit dictum fuisse et tale quid contextui necessarium esse. putabam igitur *eamque acutae plerumque coisse potius* scribendum esse, sed cum perfectum nusquam in hac expositione compareat, tam leni remedio non defungimur, sed aliquanto liberius procedendum et sic fere scribendum est: *eamque acutae coniunctam plerumque esse potius*, qua ratione si non uerba certe sententiam scriptoris recuperatam esse mihi est persuasum. unum quidem restat. de acuta sola enim dicitur, quamuis ex sequentibus *quod ea propius utramque est* satis eluceat utriusque prosodiae eam propiorem esse quam alteri acutam alteri grauem. sed hoc quominus a librario peccatum mihi que sanandum ducam excerptoris prohibere socordia, qui num haec religiose ut debuit rettulerit uel omnino intellexerit ualde dubito. Varronis autem disputationem hanc fuisse uides, cum media prosodia et acutae et graui propior sit, quam quae utriusque est contraria, in flexa prosodia uocem plerumque non magnum illum transitum ab acuta ad grauem, a graui ad acutam facere, sed hunc 56 minorem ab acuta ad mediam, a media ad grauem⁴⁰⁾. quae quibusdam Serui nugis interpositis proxime de media uix suo loco leguntur, ad Varronem quamquam misere deprauata referenda existimo, quem de singulari natura acutae prosodiae disputasse eique reliquas opposuisse suspicor, ut ita mediam graui potius quam acutae comparauerit, nam altitudine eam non longius 57 ab acutu, quam a graui abesse uidimus cf. Corssen l. 1. p. 242⁴¹⁾. his expositis de prosodiarum natura et nominibus grauissimis auctoribus laudatis tractauit. prosodiam cuius uaria nomina apud Gellium XIII 6, 1, uarias definitiones habes apud Theodosium p. 61, totam in altitudine uocis 58 positam ideoque musicis sonis finitimam esse dixit⁴²⁾, unde etiam nomina singulorum accentuum, quotcunque grammatici uel rhetores excogitauerint, facilem explicationem habere. in primis de acutae natura egregie disputauit quam graui breuiorem esse dixit, ut in organis musicis et citharae chorda tenuior acutiorem sonum habeat, et tibiae quo angustiores eo acutiores 'adeo ut corniculo uel βομβυκίω⁴³⁾ addito grauior sonus reddatur; quod crassior exit in aera'. pariter in pulsu chordarum citius acutam transuolare, et chordas quarum sonus grauior longiores esse, quod laxius tendantur. fistulae quoque calamos breuissimos acutissimos esse et tibias quo acutiores eo breuiores⁴⁴⁾,

et his (ut Serui uerbis utar) foramina quam sunt ori proxima et breuioris aeris motum persentiscunt, tam uocem reddunt acutam; sic in loquentium legentiumque uoce, ubi sunt

prosodiae uelut quaedam istamina, acuta tenuior est quam grauis et breuis adeo, ut non longius quam per unam syllabam, quin immo per unum tempus protrahatur.

59 perperam Vindobonenses haec in duo enuntiata discerpisse uiderunt Weil et Benloew l. l. p. 10, sed quid lateat sub istamina uel stamina, quae frequens corruptio est, non adsecuti sunt. mihi non dubium uidetur, quin discrimina sonorum in uoce humana quibuscum singula tibiae foramina sonosque per ea emissos conparauerit, hic significanda fuerint, quae nos dicimus *intervalle* (cf. Aristox. l. l. p. 15), ideoque suspicor uocem graecam διαστήματα, quam non magis intellexit librarius quam omnia graeca, ita corruptam esse. denique de notis et ordine accentuum Varro disputauit. quod autem supra posui Varronem non solum de accentibus egisse, uerum etiam de spiritu et syllabarum longitudine et breuitate, id extrema libelli Seruiani confirmatur particula, qua de longitudine syllabarum diuersisque metricorum et rhythmicorum rationibus (cf. A. Rossbach griech. rhythm. p. 18) eum disputasse docemur.

Antequam quaerimus quo in libro has res scriptor persecutus sit, pauca de eius auctoribus et nostro Varronianae doctrinae auctore interponenda sunt. usus est Varro Tyrannionis⁴⁵ libro, quem hanc tenuem θεωρίαν tractasse e Ciceronis epistula ad Atticum XII 6, 2 notum erat; minus certum uidetur num has quaestiones de generalibus prosodiarum legibus in libro περὶ τῆς Ὀμηρικῆς προσωδίας, recte ad maiorem Tyrannionem relato ab H. Planero de Tyrann. gramm. p. 7, exposuerit. huius uero sententiam de quattuor prosodiis cum suam fecerit, non improbabile est eum ex eodem libro haec illa de priorum grammaticorum placitis accepisse. ex his auctoribus
60 non magis constat de Dionysio Olumpio quam de Epicharmo Syracusano⁴⁶. Glaucus Samius⁴⁷ idem fuisse uidetur ac Glaucon Teius, ut eius patriam ueteres non certo explorasse uideantur, quem Aristoteles⁴⁸ de actione uel de usu uocis in dicendo scripsisse testatur eundemque librum uel Tyrannio uel Varro inspexit. Theodori Byzantii, quem Plato (Phaedr. p. 226 E) λογοδαίδαλον uocat, artem rhetoricam (cf. Dionys. Hal. de Isaio 21 p. 211 Sylb. Cic. Brut. 12, 48. L. Spengel art. script. p. 98 sq.) in usum suum Varronem, ut ita breuitatis causa loquar, conuertisse puto, nam Theodorum οὐ τὸ φωνασκικὸν φέρεται βιβλίον πάγκαλον (Laert. Diog. II 103) Gadarenum
61 uel Rhodium (cf. Quint. III 1, 7. G. Westermann gesch. d. beredsk. I p. 186 sq.) fuisse ueri estsimile. Ephorus quoque Isocratis discipulus in libro περὶ λέξεως (cf. Theo progymn. II p. 71, 22 Sp. Cic. orat. 57, 172. 57, 191. 64, 218) de rhythmo oratorio eodemque loco de accentu puto egit. paucissima de grammaticis dicenda sunt. de Hermocrate lasio nihil conpertum nisi eum Callimachi magistrum fuisse (Suid. Καλλιμάχος cf. Mar. Vict. I 4, 96 p. 2468 P), Eratosthenes Cyrenaeus in libro musico uel mathematico (cf. G. Bernhardt Eratosth. p. 169) suam de flexo accentu sententiam exposuit, Dionysius Thrax de tribus accentibus uolgaribus in arte grammatica (Bekker anecd. gr. II p. 629 sq.) dixit, Ammonium Alexandrinum obseruationes de rebus prosodiis fecisse scimus (Bekk. l. l. I p. 470. III p. 1006). restant peripatetici Athenodorus et Theophrastus, quorum alterum quamquam summi acuminis uirum usquam memoratum⁴⁹ non inuenio, alter num de media prosodia in libro περὶ τέχνης ῥητορικῆς uel περὶ λέξεως (cf. Max. Schmidt de Theophr. rhet.⁵⁰ p. 37 sq. H. Vsener anal. Theophr. p. 20) an in libris περὶ μουσικῆς locutus sit incertum est, ex his uero tantum non omnia de musicis organis et sonorum rationibus Varronem mutuatum esse admodum ueri simile est. his adnumerare licet Aristoxenum, quem in superioribus interdum testem protulimus; quamquam enim Theophrastus in musicis rebus ab aemulo suo magno non ita longe discessisse uidetur (cf. Aristox. ap. Boeth. de mus. V 3 p. 1288 Mign. Theophr. ap. Porphy. l. l. p. 241 sq.), Varro sine dubio omnium musicorum principem non neglexit, cuius libros eum lectitasse infra quoque uidebimus. tot antiquissimorum et magnam partem reconditorum scriptorum libros consuluit uel saltem sententias rettulit, ut optime hinc quanto studio et quali eruditione hos libros conposuerit conligamus.

Num uero qui hanc doctrinae Varronianae particulam nobis seruauit ipse ex illius libris eam decerpserit ualde dubium uidetur. homini enim tantae neglegentiae, quantae opusculi nostri compilatorem esse cognouimus, talem industriam uix tribuerim. uerum potius ex alio scriptore neque indocto homine, fortasse ipso Seruio Vergilianorum carminum commentatore⁵¹, qui hunc antiquae eruditionis pannum cum ipsius temporum doctrina consuit, haec fluxisse existimo. quod etiam suadere uidentur quae de auctorum quorundam uita ut Dionysii Thracis et Tyrannionis (cf. Plut. Lucull. 20) hic leguntur, de qua Varro tacere uel breuissime ingenium scriptoris praedicare solet. talia autem opusculi compilatorem multo posterioris ut genus scribendi prodit temporis uirum nec nouisse nec conquisiuisse arbitror.

Quaerentibus **in quo libro operis de sermone latino** haec disputatio posita fuerit quodam modo adiumento nobis est unus Acronis quem dicunt (cf. H. Vsener ind. lect. aest. Bern. 1863 p. VII) locus qui ad Horati artem poet. 202 sic scribit 'Varro ait in III disciplinarum et ad Marcellum de lingua latina quattuor foraminum fuisse tibias apud antiquos, et se ipsum ait in templo (Apollinis) Marsyae uidisse tibias quattuor foraminum'. (fr. 60^A) haec optime conueniunt
63 cum eis quae apud Seruium de diastematis in citharis tibiisque et in humana uoce legimus, quo consensu Varronem in hac libelli Seruiani parte ubique fontem esse uides. numerum uero III Ritscheli quaest. Varr. p. 20 sq. ad libros disciplinarum, quorum tertius de rhetorica⁵² erat pertinere non posse censuit, itaque aut sic corrigendum ut liber septimus qui musicam tractauerit et sine dubio hic indicatus sit efficiatur aut ad alterum titulum referendum esse. VII autem cum non facile in III corrumpatur, alterum praefendum est. quo testimonio lubrico quidem et non satis firmo donec idem reliquorum librorum argumento confirmabitur confidere liceat. praeter Acronis uerba cum Serui expositione coniungenda uidentur quae idem Seruius si quidem est idem ad Verg. Aen. VIII 618 (fr. 60^B) e Varrone adscripsit (cf. C. Bartholini de tibiis

In **tertio** igitur **libro** easdem res perlustrauit Varro quas antea Aristophanem Byzantium (p. 12 ed. A. Nauck, cf. C. Goettling lehre v. acc. d. gr. spr. p. 10 sq. A. Rossbach griech. rhythmik p. 33. F. A. Wolf proleg. ad Hom. p. CCXVIII sq.) consociasse Arcadius quem dicunt testatur (p. 212 Schm.): τρία τεμῶν τὴν κίνησιν τῆς φωνῆς, τὸ μὲν εἰς χρόνους, τὸ δὲ εἰς τόνους, τὸ δὲ εἰς αὐτὸ τὸ πνεῦμα. καὶ τοὺς μὲν χρόνους τοῖς ῥυθμοῖς ἤκασε, τοὺς δὲ τόνους τοῖς τόνοις τῆς μουσικῆς (cf. Theodos. p. 204, 6 Goettl.). accentus igitur musicam naturam Aristophanem reliquosque quos supra recensui secutus agnouit neque in legibus generalibus inuestigandis se continuit sed etiam usum prosodiarum in singulis uocabulorum generibus eum explicuisse Gelli locus ([fr. 61](#)) a quo orsus sum ostendit. quod in reliquis quoque rebus sine dubio fecit. de syllabarum temporibus⁵³ praeter ea quae Seruius habet quid docuerit dici nequit⁵⁴. communem certe syllabam ab eo *mediam* esse adpellatam e Mario Victorino I 5 p. 30 G. p. 2471 P. suspicor, quem ne plura hoc capite e Varrone hausisse putes Luciani Muellera uide disputationem (l. l. p. 16 sq.). ordinem autem rerum si Seruio est fides hunc instituit, ut primo de spiritu deinde de accentu postremo de syllabarum longitudine et breuitate ageret, quae ratio praeterea eo commendatur, quod ita simplicissimum transitum ad sequentem sibi parauit librum.

Quartus enim liber de rebus metricis erat, quas Varronem explicuisse sat magnus fragmentorum numerus demonstrat, in hoc libro explicuisse euincit Rufini testimonium probabiliter emendatum (cf. supra [p. 47](#)). et egregia congruentia qua tam apte et conuenienter argumenta tertii et quarti libri sese excipiunt haud sane mediocriter hanc rerum dispositionem firmare ac munire mihi uidetur.

Versus secundum Varronem ([fr. 69](#)) uerborum iunctura est, quae per articulos et commata ac rhythmos modulatur in pedes. quam definitionem qui proposuit praemittere debuit quid sint articuli commata rhythmus. propterea Varroni tribui quae apud Victorinum, quem Aphthonium dici mauolt Th. Bergk philolog. XVI p. 639 sq., hoc fragmentum praecedunt et de colis commatisque agunt ([fr. 68](#)). de differentia metri ac rhythmici M. Terentium dixisse certiores nos facit Diomedes ([fr. 66](#)), e quo testimonio de utriusque natura eum disseruisse sequitur. quae igitur apud Victorinum et Diomedem, ad quos frustula quaedam huius libri peruenisse iam uidimus, de hac re conuenientia inter se leguntur, probabiliter ad Varronem referemus. confirmatur autem hoc Augustini auctoritate, quem in libris de musica e Varronis libro de eadem re scripto hausisse recte uidit H. Weil in Fleckeiseni annal. 1862 p. 336. 344 cf. Bergk l. s. p. 641, praeterea ad eundem pertinent quae uterque de poetice ([fr. 59](#)) habet cl. Isidori orig. VIII 7, 3 et Varronis Parmenone ap. Nonium u. poesis p. 428. circumspecto uero in his rebus iudicio opus est, cum non solum omnes fere scriptores metrici latini a Caesio Basso (cf. O. Iahn conm. in Pers. sat. VI 1 p. 211 sq. H. Wentzel symbola crit. ad hist. script. metr. lat. p. 6. E. a Leutsch philolog. XI p. 739 sq.) pendeant, e quo Atilium Fortunatianum Diomedem Terentianum Maurum hausisse ostendit C. Lachmann praef. Terent. Maur. p. XVI. cf. Wentzel l. l., uerum etiam omnes cum bona et antiqua doctrina posteriorum temporum uana inuenta dubiasque uel falsas obseruationes miscuisse et confudisse constet (cf. A. Rossbach de metr. graec. disp. alt. p. 16 sq. R. Westphal d. fragm. u. lehres. d. griech. rhythm. p. 102. 113. al. I. Caesar grundz. d. griech. rhythm. p. 273 sq. H. Weil l. s. p. 338 sq. Luc. Mueller de re metr. poet. lat. p. 16 sq.). praeterea Mari Victorini ars grammatica de orthographia et metrica ratione et Diomedis liber tertius tam mire inter se consentiunt⁵⁵, ut communem auctorem siue Caesius Bassus siue alius [fuit](#) prodant. quibus omnibus consideratis in eis quae necessario uel saltem certis rationibus a Varrone repetenda suat me continere quam omnia quae eo non indigna uidentur credule congerere malui.

In rhythmico definiendo Aristoxenum Varro secutus est. M. Terentio est enim 'rhythmus pedum temporumque iunctura uelox diuisa in arsi et thesi, uel tempus quo syllabas metimur' ([fr. 64](#)), Aristoxeno ῥυθμός ἐστι χρόνων τάξις (Max. Planud. in Hermog. id. V p. 454 W. cf. anon. schol. VII p. 892) uel χρόνος διηρημένος ἐφ' ἑκάστῳ τῶν ῥυθμιζέσθαι δυναμένων (Bacch. p. 22 Meib.), quas generaliter positas definitiones eum ad rhythmum qui in uoce ualet pergentem ita circumscripsisse, ut Varroniana proxime ad eam accedat R. Westphal l. l. p. 86 sq. p. 101. cl. Aristox. rhythm. elem. p. 272. 276 Mor. ostendit⁵⁶. etiam in metro explicando, de quo quid Aristoxenus senserit ex Aristide Quintiliano⁵⁷ (cf. A. Rossbach griech. metr. p. 13 sq.) conligendum est, ab hoc non discessit, nam metrum rhythmum modo finitum dixit ([fr. 65](#)), et hac definitione nixus quid inter utrumque discrimen sit accuratius exposuit ([fr. 66](#)). cum autem in metri definitione praecipuum ei sit quod finem habet, statim hoc loco eum disputasse existimo de finibus uel clausulis metrorum ([fr. 67](#)), de quibus cf. R. Bentley sched. de metr. Terent. p. 8. ad Terent. Adelph. III 4,1. G. Hermann elem. doct. metr. p. 181. 432. deinde partes quasi metri recensendae erant cola commata periodi ([fr. 68](#)), cf. Westphal philol. XX p. 79 sq., quorum colon est quod finitis constat pedibus, comma in quo pars pedis remanet, quae nomina constanter confunduntur, ut a Diomede p. 498, 10, immo a Victorino ipso qui statim post has definitiones (I 13, 2 p. 2498 p. *arma uirumque cano* colon adpellat, cum sit comma, cf. Atilium Fortunatianum quem dicunt II 28, 8 p. 2699 P. utrumque igitur ad caesuram spectat, quae si cum fine pedis conuenit colon, si in pedem incidit comma efficit⁵⁸. uersum autem a metro ita distinxit, ut eum caesura in duas diuidi partes diceret, quod in definitione uersus supra scripta a ([fr. 69](#)) Victorino ut omnia fere quae ad nos nunc pertinent obscuratum quamquam non prorsus deletum, manifestis uerbis Augustinus et Victorinus aliis locis tradunt (cf. H. Weil l. l. p. 336); eumque uocari a uersura et a dimetro ad hexametrum progredi uoluit. qui uero uersus faciant uates a uersibus uiendis nuncupari uel graece poetas a ποιεῖν ([fr. 70](#)), unde poetice quoque et poesis et poema sint ducta, quorum illa ars ipsa, altera perpetuum argumentum uersibus tractatum ut

Enni annales, tertium carmen quodque uel minus uel maius sit. hoc secundum stoicos dictum esse docet Posidonius apud Laert. Diog. VII 60: ποίημα δὲ ἔστιν, ὡς ὁ Ποσειδώνιος φησιν ἐν τῇ περὶ λέξεως εἰσαγωγῇ, λέξις ἔμμετρος ἢ ἔρρυθμος μετὰ σκευῆς τὸ λογοειδὲς ἐκβεβηκυῖα· τὸ ἔρρυθμον δὲ εἶναι τὸ 'Γαῖα μεγίστη' καὶ 'Διὸς αἰθήρ'. ποίησις δὲ ἐστὶ σημαντικὸν ποίημα μίμησιν περιέχον θεῶν καὶ ἀνθρωπέων (cf. R. Schmidt stoic. gramm. p. 50. Lucil. ap. Non. u. poesis p. 428). breuiter tum quibus uersuum generibus poetae latini⁵⁹ usi sint significant, ut mihi quidem uidetur. ad hunc igitur locum Rufini testimonium (fr. 71) de fabulis Plautinis et Terentianis (cf. F. Ritschl parerga Plaut. et Terent. I p. 359) refero.

His praemissis ad singula uersuum genera transiit, quae eodem quo plerumque ea metrici latini ordine proferre solent, eum recensuisse puto, ut primum γένος ἴσον διπλάσιον ἡμιόλιον, deinde uersus compositos tractaret. diligenter haec omnia persecutus est, ut fragmenta quae huc pertinere docuit Ritschl quaest. Varr. p. 34 sq. demonstrant. quid uero de singulis statuerit reliquiarum paucitas disceptare uetat. nam nihil fere de metris dactylicis traditum, pauca de iambicis, paucissima de compositis. quamuis enim in Diomedis expositione de hexametro dactylico quaedam a Varrone repetita esse credam, praesertim quae de nominibus eius p. 494 sq. et incisionibus p. 497 (cl. Victorino I 19, 2 p. 2508 P.) leguntur, tamen minus certa sunt, quam quae in fragmentorum seriem recipienda duxerim. unum tantum superest frustulum quod huc spectat (fr. 72). Archilochum enim trimetro dactylico uel heroo unam syllabam addidisse et talem uersum effecisse tradidit 'omnipotente parente meo' quod metrum Seruius (centimetr. p. 369 Gaisf. p. 1820 P.) Alcmanium⁶⁰ dicit, Archilochium contra tetrametrum dactylicum acatalectum spondeo finitum Seruius et Victorinus l. l. adpellant. e iambicis metris Varronem de senario locutum esse scimus, e quo additis tribus syllabis septenarius (fr. 73), praepositis duobus pedibus iambicis octonarius (fr. 75) fieret. praeterea de nota quadam transuersa breuibis syllabis pro longis positis in septenario adscribenda egit (fr. 74), quod praeeptum apud Rufinum Diomedis de septenario testimonium excipit, nullo tamen cum hoc uinculo coniunctum est. 'non potest enim' ut Ritscheli uerbis (quaest. Varr. p. 35) utar,

non hic esse utriusque nexus, ut a modo, quo septenarius fieret e senario, transiretur ad talium septenariorum commemorationem, quorum media syllaba breuis haberetur: qualium constat non minorem esse multitudinem, quam quorum media syllaba admisit hiatum. *in huiusmodi* igitur *locis* h. e. cum in mediis septenariis tum ubicunque breuis est pro longa syllaba, ut in extremis uersibus arsi terminatis, Varro poni iussit hanc notam metricam;

cf. G. Hermann l. l. p. 149 sq. ex senario iambico alium uersum nasci uoluit (fr. 76), quem Marius Plotius p. 270 G. p. 2642 P. dimetrum iambicum catalecticum Anacreontium dicit (cf. Serui centimetr. p. 366 G. p. 1818 P. Terent. Maur. 2480 sq.). si nouum carmen hoc Diomedes nuncupat id non de aetate qua primum eo usi sint ualere docet priscum carmen populare uirginum Bottiacarum ἴωμεν εἰς Αθήνας (Plut. quaest. gr. 35 cf. Roszbach u. Westphal l. l. p. 197) et Simonidis ἐβόμβησεν θαλάσσα (fr. 1 Bergk.), sed cum Ritschelio l. l. p. 36 carmen nondum commemoratum intellegendum est. uersuum compositorum a Varrone explanatorum unum extat exemplum (fr. 77). paroemiaticum cum ithyphallico coniunctum (cf. Hermann l. l. p. 592. Roszbach u. Westphal p. 358) Archilochium metrum dixit (cf. Seru. cent. p. 376 G. ubi pessime Putschius p. 1825 *partheniaco* pro *paroemiaco* edidit). hae exiguae reliquiae disputationis Varronianae supersunt⁶¹, qua singula uersuum genera haud paucis sine dubio poetarum potissimum latinorum, ubi fieri potuit, exemplis additis percensuit.

Quem uero in rebus metricis auctorem praecipue M. Terentius secutus sit ex tam paucis reliquiis expiscari difficile est. si magis de Heliodori metrici aetate, de qua post Ritschelium d. alexandr. biblioth. p. 138 sq. nuper in uarias partes discesserunt H. Keil quaest. gramm. p. 14 sq. C. Wachsmuth philol. XVI p. 618 sq. H. Lipsius in Fleckeiseni ann. 1860 p. 609 sq., constaret, de hoc cogitauerim. eundem metricum ac rhetorem Horati comitem in itinere Brundisino (sat. I 5, 2. cf. I.G.F. Estrée Horat. prosopogr. p. 195) esse mihi quoque (cf. Th. Bergk nou. mus. rhen. I p. 374 sq.) ualde ueri simile uidetur et temporum ratio ut infra uidebimus non obstat, quominus huius uiri scriptis Varro usus sit, nam Horati saturam illam anno u. c. DCCXVII scriptam esse probauerunt C. Kirchner quaest. Horat. p. 58 sq. C. Franke fast. Horat. p. 96 sq. Varro autem artem metricam, quam praeterea in transcursu quasi tractauit, si magna Hephaestionis uolumina (cf. A. Roszbach d. Hephaest. Alexandr. libr. p. 8 sq.) conparamus, uix ipse primus constituit atque elaborauit, sed ut solet a graeco quodam scriptore transtulit, Heliodorus autem princeps τῶν συμπλεκόντων τῇ μετρικῇ θεωρίᾳ τὴν περὶ ῥυθμῶν (Arist. Quint, p. 40 Meib. cf. I. Caesar grundz. d. gr. rhythm. p. 226) fuisse uidetur, et 'inter graecos huius (metricae) artis aut primus aut solus est' (Mar. Vict. II 9, 8 p. 2541 P. cf. Westphal d. fragm. d. gr. rhythm. p. 12 sq.) quam ratiocinationem si non prorsus aspernaris addiderim, quod per se non magni momenti esse concedo, Heliodorum uersus iambicos de quibus Varronem quoque diligenter egisse uidimus, magna subtilitate persecutum esse, id quod demonstrat Prisciani libellus de metris Terentianis (cf. H. Keil l. l. p. 13), eundemque de dimetro catalectico disputasse eiusque exemplum Simonidis uersum supra commemoratum (Prisc. l. l. II p. 428, 7) proposuisse, qui cum exemplo quod Varronem adtulisse Diomedes testatur (fr. 76) etiam in spondeo secundo loco posito conuenit (cf. C. L. Schneider lat. gramm. I 1 p. 683).

Hoc uero argumento subtiliter tractato, satis amplo profecto et inpedito, Varronem totum librum quartum expleuisse arbitror. accedebat autem ni uehementer fallor aliud. non erat enim, cur in opere de sermone latino, quo tam accurate poetarum metra scriptorem inlustrasse uidimus, solutae orationis numeros neglegeret. in quibus explicandis antiquos haud mediocriter uersatos esse et inde a sophistarum Hippiae et Gorgiae temporibus praesertim qui de arte dicendi

scripserunt huic doctrinae operam dedisse notum est (cf. Aristot. rhet. III 8. Cic. orat. 41, 140 sq. Quint. inst. orat. VIII 4, 45 sq. E. M. Cope Journ. of class. a. sacr. philol. III p. 51 sq.). Varronem autem non solum talia scripta ut Ephori περί λέξεως et Theophrasti libros in quibus prosae numeros tractauerat (cf. supra p. 61. Max. Schmidt l. l. p. 45 sq.) in hoc opere conscribendo consuluisse supra uidimus, uerum etiam ipsum opus siue titulum spectamus siue argumentum admodum simile et propinquum est eis libris, qui περί λέξεως inscripti artis rhetoricae partem de elocutione (cf. L. Spengel ueb. d. stud. d. rhetorik b. d. alt. p. 26) docebant (cf. E. Meier opusc. II p. 18. G. Westermann gesch. d. bereds. I p. 138. 171). in quibus cum orationis solutae numeros exponere solerent ex argumenti simillimi indole id Varronem quoque fecisse probabile est. grauius autem est, quod ab opere in quo puri sermonis praecepta danda erant prosae numeri, quorum scientia unicuique publice dicenti necessaria erat, non magis alieni erant quam poetarum metra. haec igitur cum a Varrone tractata esse sciamus, de illis satis probabiliter idem conligere possumus. testimonia certa et manifesta huius rei non repperi. non autem inconsiderate contendere mihi uideor alicuius momenti in hac quaestione esse Rufini locum qui in libello de metris oratorum e Cicerone et Victorino maximam partem excerpto Varronem de numeris scripsisse testatur (fr. 78), quod in illo opusculo et rerum conexu de prosae tantum numeris accipi potest. Rufinum excerptorem quidem neglegentissimum et stupidum cum libris nostris uel ipsum uel quod magis placet aliis intercedentibus usum esse uiderimus ad eosdem hoc testimonium spectare existimo.⁶²⁾ quod fortasse aliquo modo Diomedis confirmatur auctoritate qui in libri secundi capite de compositione, quamuis ibi constanter Ciceronis et Quintiliani libros rhetoricos adhibeat, haec scribit (p. 465, 1):

nam structurae obseruatio bipartita tam ad oratorias uirtutes quam ad partes grammaticas pertinet. et alterum quod ab genere rhetorico trahitur trina ratione colligitur et est primum incisum, hoc graeci comma nominant; ex commatibus [hoc est incisis] membrum fit, quod illi colon appellant; ex commatibus et colis periodus constat, quam nostri comprehensionem dicunt. alterum ad officium artis grammaticae refertur hoc est ad pedes, si quidem adsumpta pedum imagine omnis orationis clausula struitur; quare (quod *codd.*) genus hoc possis grammaticum, illud rhetoricum magis dicere.

Pergo ad **librum quintum**. huc referendum est teste Romano, cui omnia horum librorum frustula Charisius debet, fragmentum de interiectione (fr. 81), de quo optime disputantem audi Ottonem Iahn in commentatione ueber die kunsturtheile bei Plinius (ber. d. saechs. gesellsch. d. wiss. II 1850 p. 114):

das ungeschickt wiederholte *ut ait Varro, inquit Varro* beweist, dass wir es hier mit einem excerpt zu thun haben, welches aus einer laengern auseinandersetzung die hauptpunkte zusammengerueckt hat, aus der auch die zunaechst folgenden bemerkungen entlehnt sein werden. ohne zweifel gehoert alles genau zusammen. Varro handelte von den interiectionen, durch welche ganz vorzugsweise ein charakteristischer ausdruck der gemuethsstimmung hervorgebracht wird, und zugleich von andern mitteln der sprachlichen darstellung, um diese wirkung zu erreichen. dabei hatte er vom ἦθος und πάθος gesprochen und die dichter auf deren beispiel er sich berufen musste, nach dieser richtung kurz charakterisirt. so erklaert sich die sonst auffallende erscheinung in einer grammatischen schrift de latino sermone eine bemerkung dieser art zu finden.

artem ἦθη et πάθη recte et pulchre exprimendi et oratoribus et poetis esse maxime necessariam Cicero orat. 37, 128.⁶³⁾ Quint. inst. orat. VI 2, 8 sq. Macrobi quae ex libro saturnaliorum IIII extant satis ostendunt, in his igitur libris, quibus quid pura et elegans latinitas postularet docebatur, rem tam magni momenti intactam relinquere non licuit. e loco nostro uero facile intellegitur in libro quinto **continentis sermonis uirtutes** expositas fuisse, quod argumentum quam prope ad rhetorum praecepta de eisdem rebus accedat sua sponte adparet. nemo ignorat, quanta subtilitate et rhetores et grammatici de uirtutibus et uitii orationis disserant et infinitas eorum partitiones et definitiones proferant. longum est nec necesse pluribus de hac re agere quae Ciceronem uel Quintilianum, Diomedem uel Donatum, ut taceam posteriores rhetores graecos et latinos, inspicienti obicitur. propagata eratharum rerum expositio ad utriusque artis auctores inde ab eo tempore quo sophistae utrique studuerunt (cf. I. Classen de gramm. gr. primord. p. 23 sq. L. Spengel art. script. p. 39 sq.), quod ueteres quoque grammaticos Romae fecisse Suetonius⁶⁴⁾ narrat, et quamquam postea schemata λέξεως quae aut ad grammaticum aut ad rhetorem pertinerent inter se distinguere uoluerunt (cf. Quint. inst. orat. VIII 3, 2. Donat. III 5, 1 p. 1773 P.), tamen easdem maxime figuras apud utrosque enumeratas inuenies. de eadem re, uirtutes dico et uitia sermonis, Varronem dixisse Romani testimonium indicat, quod quomodo, quamquam sine dubio multo simplicius et doctius quam posteriores, in singulis instituerit non liquet. loco nostro (cf. Ritschl parerg. Plaut. et Ter. I p. 194 sq.) Titinnius Terentius Atta pulchrae ἠθοποιίας uel morum descriptionis causa laudantur, Trabea contra Atilius Caecilius adfectus facile mouere dicuntur, quarum rerum exempla, a Varrone certo non parce adposita, paucissimis exceptis Romanus uel Charisius omisit. e Terentio enim ἠθοποιίας principe (cf. Varr. Parmen. ap. Non. u. poscere p. 374) adfectus exemplum profertur, quod ex meris exclamationibus constat. addit scriptor, tale enuntiatum, quamquam interiectionis particula desit,⁶⁵⁾ tamen interiectionum causa ita uocari. secuntur quaedam irascentis amantis dolentis exempla.⁶⁶⁾

In eodem libro de tribus dicendi generibus a poetis et oratoribus usurpatis dixit. Gelli enim libri sexti caput XIII sumptum esse ex libris de sermone latino Ritschelio non inprobabile uidebatur,

- qui quaest. Varr. p. 15 et nou. mus. rhen. VI p. 524 diiudicare noluit, utrum hoc testimonium ad libros de proprietate scriptorum an ad nostros spectaret. prius illud non ita ueri simile est, postquam reperto Hieronymi indice libros περὶ χαρακτήρων (Char. p. 189) non eosdem atque eos de proprietate scriptorum esse, sed potius conuenire cum libris de descriptionibus Ritschelii l. 1. p. 520 perspexit, nam nunc in hac re disceptanda nomen χαρακτήρες a Gellio initio capitis positum nullius momenti est. accedit quod libros de proprietate scriptorum numquam Gellius commemorat nihilque fere adhuc de eis constat, ut dubium et lubricum uideatur unum fragmentum ad eos referre. maximi contra ponderis est, quod genera dicendi tamquam orationis uirtutes praedicantur (fr. 80) 'quibus uitia agnata sunt pari numero, quae earum modum et habitum simulacris falsis ementiuntur. sic plerumque sufflati atque tumidi fallunt pro uberibus, squalentes et ieiunidici pro gracilibus, incerti et ambigui pro mediocribus.' his rebus cum librum
- 77 quintum destinatum fuisse uiderimus, haec⁶⁷ indidem fluxisse confidenter adfirmo. tria igitur genera dicendi sunt (cf. Cic. orat 5, 20. Quint. XII 10, 58) a Graecis ἀδρὸν ἰσχυρὸν μέσον, quae Theophrastum primum agnouisse sequitur e Dionys. Hal. de Dem. ui dic. 3. Lys. 6 (cf. Westermann l. s. p. 170), a Romanis uber mediocre gracile adpellata, quae uirtutes si modum excedunt uitia fiunt. latinorum poetarum exempla esse ubertatis Pacuuium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium, eandemque orationis diuersitatem teste Polybio et Rutilio prae se tulisse claros legates quos a. u. DLXXXVIII Athenienses Romam miserint (cf. Cic. acad. pr. II 45, 137), Carneadem academicum Diogenem stoicum Critolaum peripateticum. cum uero hoc fragmento iterum uideamus, quam arte ubique oratorum et poetarum loquendi morem coniunxerit, iure nostro in hoc libro de discrimine solutae et poeticae orationis actum esse expectamus ideoque huic libro uindicamus quae Isidorus I 37 habet (fr. 79). quamquam non sine ulla haesitatione hoc factum esse fateor. non desunt quidem uestigia Isidori auctores libros nostros adhibuisse, quod adnotatione nostra discas, sed parum liquet, quibus operibus Varronianis illi omnino usi sint, quam ut certo demonstrari possit cui libro singula frustula debuerint. quare etiam omnes fere Isidori etymologias nisi aliorum testimoniis tribuuntur grammaticis libris neglexi, nec dubium est quin eae omnes uel saltem longe maximam partem ex aliis libris excerptae sint, nunquam uero eis de librorum indole ac ratione quidquam doceatur. fragmentum de quo nunc loquor e quodam libro sumptum esse oportet, in quo de prosa et eloquentia disputabatur, quod etiamsi in pluribus fieri potuit ut in libris rhetoricorum, tamen
- 78 librorum nostrorum uestigia quae hunc locum apud Isidorum excipiunt⁶⁸ et poetarum et prosae scriptorum comparatio ut ad eosdem hoc frustulum referam me mouent. initio igitur libri quinti de hac re Varronem disseruisse breuiterque quo tempore utrumque ortum sit adiecisse credo. carmina enim inde ab antiquissimis temporibus esse cantata existimauit, et soluta oratione primum apud graecos Pherecydem Syrium (cf. Suid. Φερεκύδης. F. G. Sturz Pherecyd. fragm. p. 11 sq. ed. alt.), apud Romanos Appium Claudium Caecum (cf. Cic. Brut. 16, 61. H. Meyer orat. rom. fragm. p. 1 sq.) scripsisse. deinde ad genera dicendi transiit et ubi et quatenus adhibenda in sermone urbano sint exposuit, quo facto singulas uirtutes orationis et uitia recensuit. denique de uocabulorum significatione (fr. 83. 84. 85. 86) secundum usum elegantioris latinitatis⁶⁹ deque aliorum formis praestantioribus⁷⁰ (fr. 88. 89) locutus est, sed ex paucis et exiguis relliquiis nec ordo rerum nec ratio expositionis indagari potest.
- 79 Perlustratis posteriorum librorum relliquiis totiusque operis peculiari indole quodammodo perspecta ad **priores libros** transeo quos adhuc neglexi. quale et quid eorum in uniuersum fuerit argumentum non ita difficile est demonstratu, sed singula multo obscuriora quam in illis sunt, nam paucissima tantum frustula aetatem tulerunt. initio **libri primi** necesse erat ut de consilio et argumento operis disputaretur, praesertim quid sit sermo latinus uel pura **latinitas** accurate circumscriberetur. Varro hoc generaliter definiuit atque addidit ducibus *natura analogia consuetudine auctoritate* quid bene dictum sit iudicandum esse. discimus hoc ex Diomede p. 439 (fr. 41), qui cum in libro tertio non solum omnia quae sub Varronis nomine profert (exceptis eis quae Suetonio eum debere supra dixi), uerum etiam haud pauca praeterea e libro de sermone latino quarto habeat, reliqua quoque, quae in libro secundo e Varrone laudat, ex eisdem libris sumpsisse putandus est, siquidem fragmenta ipsa cum argumento librorum conueniunt. uix ac ne uix quidem ipse libris Varronianis usus est, sed ex aliis auctoribus sua hausit, ut praeter externa indicia in primis librorum natura et ratio respicienda sit. ex tribus autem fragmentis (p. 426, 21. 428, 22. 439, 15), quae in secundo Diomedis libro leguntur, duo ex eodem fonte fluxerunt atque illa quae supra tractauimus, tertium ad librum de grammatica pertinere infra demonstrabitur.
- 80 alterum, de quo modo dicere coepi, apud Charisium quoque p. 50, 34 Varrone non nominato⁷¹ legitur, ubi prima uerba sunt *constat ergo latinus sermo natura analogia consuetudine auctoritate*. haec igitur tanquam quattuor fundamenta et principia bonae latinitatis posuit, ut quid eorum uni repugnaret reiciendum esset. natura uerborum ipsa materia uel potius peculiaris uerborum forma et figura est, quae constanter eadem manet, ut *scribo* non *scrimbo* dicat qui intellegi uelit necesse sit. eam autem artissime cum origine uerborum conexam esse et ex hac pendere manifestum est et confirmatur Varronis uerbis (de l. l. V 2 p. 13) *uniuscuiusque uerbi naturae sunt duae a qua re et in qua re uocabulum sit impositum*. analogiae interpretatio *sermonis a natura proditi ordinatio secundum technicos* vix integra e Varrone translata est, quod pluribus inter scriptorem primum et grammaticum nostrum intercedentibus auctoribus non ualde est mirum. ordinationem uero si summam spectas rei non alienam esse ab analogia testatur Vitruuius, qui de suis rebus ita scribit (I 2, 2): 'ordinatio est modica membrorum operis commoditas separatim uniuersaeque proportionis ad symmetriam comparatio', cuius definitionis pars altera ostendit quomodo hoc nomen ad analogiam explicandam adhiberi potuerit cf. Varro de l. l. X 37 p. 565: 'sequitur tertius locus, quae sit ratio proportionis⁷²; ea graece uocatur ἀνάλογον; ab analogo dicta analogia', cl. X 42 p. 568. 65 p. 581. consuetudo in multorum

81 consensione et usu loquendi uersatur et eadem ui non raro in libris de lingua latina analogiae opponitur ut VIII 26 p. 410 sq. VIII 2 p. 458 sq. X 73 p. 585, auctoritas uero, qua ueterum usum loquendi uel scribendi significat, in illis libris non occurrit.⁷³⁾ paucis mutatis eandem de sermone obseruationem Quintilianus (inst. orat. I 6, 1) profert, qui pro analogia rationem (cf. de l. l. X 36 p. 564) quam praecipue analogia, interdum etymologia praestet, pro natura uetustatem ponit quae quasi pars auctoritatis est, nam 'uetera' ait 'maiestas quaedam et ut sic dixerim religio⁷⁴⁾ commendat'. similiter Maximus Victorinus (p. 272 L. p. 1938 P.) et Augustinus de grammatica (p. 7 Web. p. 167 Mai nou. bibl. patr. I 2) Varrone nituntur quorum uterque naturam simpliciter omittit, Probus contra (inst. art. p. 47; 19 K.) analogiam tantum et anomaliam retinuit.

His praemissis in libro primo copiose **de uocis natura** disseruit ut Seruius de accentibus paragrapho octaua docet, e quo Varronem breuissime de hac re in libro tertio egisse uidemus, quem ibi quae ad sequentia probanda necessaria erant ex initio operis repetiisse consentaneum est. secutus est ut uidimus stoicos (cf. R. Schmidt stoic. gramm. p. 16 sq.) quorum sententiam, quam iam supra (p. 6. 47) indicaui, nunc satis habeo breuissime Gelli (V 15, 3 sq.) uerbis proferre:

corpus est quod aut efficiens est aut patiens. id graece definitur τὸ ἦτοι ποιοῦν ἢ πάσχον. quam definitionem significare uolens Lucretius poeta ita scripsit *tangere enim aut tangi nisi corpus nulla potest res* (I 304). alio quoque modo graeci dicunt τὸ τριχῆ διάστατον. sed uocem stoici corpus esse contendunt eamque dicunt ictum aera.⁷⁵⁾

82 his coniuncta erat distinctio uocis in articulatam etconfusam, quam apud omnes fere grammaticos latinos reperimus, praeter alios apud Diomedem (p. 420, 9) et Marium Victorinum (I 2, 1 p. 2451 P.). recepi autem Diomedis uerba inter reliquias (fr. 42), non quo eum doctam Varronis disputationem integram reddidisse crediderim, sed quia multa uestigia horum librorum apud eum inuenimus Varronemque talia, quamuis alia profecto doctrina, dixisse nullus dubito. ab articulata uoce rei natura⁷⁶⁾ fert ad **litteras** eum progressum esse, quod quomodo fere instituerit, bene opinor intellegimus Audacis fragmento quodam ab Angelo Mai e 'glossario maximae molis Vaticano perantiquo' in classicorum auctorum uolumine sexto p. 589 edito:

83 uox est aer ictus auditui sensibilis. uocis autem duae sunt partes, articulata et confusa; articulata est hominum tantum, quae scribi potest id est *orator uenit et docuit*, et dicta articulata quod articulo [sic] scribentis conpraehendi possit. confusa est quae scribi non potest, ut puta uelut ouium balatus, equi hinnitus, mugitus bouis, latratus canis et cetera, sed articulata uox, quamquam sit proluxa oratio, soluitur et facit sermonem. iterum sermonem soluis et facit syllabam. si uero syllabam soluas, remanet littera, et iam non procedit ultra (ultra *cod.*) resolutio.

singularum litterarum potestatem ac pronuntiationem Varronem subtiliter explicasse credo et huic argumento totum librum dedisse. de cuius disputationis reliquiis, quae probabiliter ad hunc locum referri possint infra dicam. in aliis quoque libris non pauca, quae bene huc quadrent disputata esse infra adparebit.

Libro secundo alterum quod in Diomedis libro secundo (p. 428, 22) legitur fragmentum (fr. 49) tribuo, misere excerptum ex longiore disputatione **de uariis syllabarum generibus**. duae praesertim classes discerni possunt. nam sunt aut barbarae aut graeculae aut quod addere licet latinae, deinde aliae asperae aliae leues, aliae procerae aliae retorridae, aliae durae aliae molles. singula satis copiose persequi debebat, uix enim quid praeterea in hoc libro tractauerit inuenies, quocum, si in hoc argumento acquieuit, optime conuenit liber tertius quem de spiritu accentu longitudine syllabarum fuisse scimus. neque ex duobus fragmentis, quae Gelli diligentiae debemus quiddam conligi potest, nisi quod uberius de praestantioribus formis uocabulorum egisse et multis exemplis rem scriptorem inlustrasse demonstrant. altero (fr. 53) *aeditumum* non *aedituum* Varroni placuisse discimus, quia ueterum auctoritas illud exegerit, alterum (fr. 54) continet bellum aenigma de Termino, ut dudum intellectum est, quod qua occasione adtulerit coniectura adsequi nequeo. argumentum uero libri ut aperte quod significaui dicam, syllabarum et uocabulorum pura et emendata **pronuntiatio** (cf. Quint. inst. orat. I 4, 6 sq. 11, 1 sq.) erat. tales autem quaestiones orthoepicae quam saepe ad formas uocabulorum perscrutandas et explicandas eum deduxerint, res ipsa et ex tribus fragmentis unum docet. pronuntiatio in sono uocabulorum uertitur, de quo ita fere Varronem dixisse Augustinus (princ. dialecticae V p. 40 B ed. congr. S. Maur. p. 7, 18 ed. Crecei) testatur

de sono uerbi agitur cum quaeritur uel animaduertitur, quanta uocalium uel dispositione leniatur uel concursione dehiscat, item consonantium uel interpositione nodetur uel congestione asperetur et quot uel qualibus syllabis constet, ubi poeticus rhythmus accentusque a grammaticis solarum aurium tractantur negotia.

quibus uerbis cum breuiter locus περὶ φωνῆς circumscribatur, quanti ponderis in his rebus pronuntiatio apud Varronem fuerit optime ostenditur, ut per totum librum de hac re eum disseruisse minime sit mirum.

His expositis subicienda est quaestio de **reliquiis ad hanc partem operis pertinentibus** quae quidem non minus ad librum primum et tertium quam ad secundum spectat, sed in singulorum librorum argumento restituendo non commode tractari potuit, quia res artissime inter se cohaerent. qui enim Veli Longi uerba statim adponenda legit non cogitare de libris

nostris non potest. reprehendit Longus quod ὀρθοέπεια et ὀρθογραφία a plerisque confundantur et deinde pergīt (p. 2232 P.);

85 nam ὀρθοέπεια non quaerit quomodo scribendum sit, cum ad uocis legem adlegatus sit ille qui scribit (scripsit *P.*), sed est quaestio in loquendo, ut *forcipes* et *forpices*, et *arcesso* et *accerso* (his enim minimum erit dignoscere quomodo dicantur) proinde ac dixero scribes mihi ... at proprium ὀρθογραφίας est, quotiens in uocis enuntiatione nihil uidemus ambiguum, ut in scriptione tota haesitatio est posita, ut cum dico *Troia* per I unum an per duo scribere debeam ... sed (nec *P.*) potest in quibusdam ὀρθογραφία cum ὀρθοεπεία misceri, ut enuntiatio cum scriptione pariter titubet, ut in *accusatore comisatore*, ubi quaeritur geminatis consonantibus an simplicibus scribendum et enuntiandum ... nec non et ibi ὀρθοέπεια ὀρθογραφία coniuncta est ubi quaeritur *foenoris* an *foeneris*⁷⁷ dicant, quoniam nomen inde tractum dicimus *foeneratorem*, item *facinoris* an (non *P.*) *facineris*, quoniam *facinerosum* uocamus. sic etiam *delirus* placet **Varroni** non *delerus*. non enim ut quidam existimant, a graeco tracta uox est παρὰ τὸ λήρειν, sed est latina a *lira* id est sulco (a *lira* id est *inseruit Ritschelius quaest. Varr. p. 29*) ... hinc nascuntur (noscuntur *P.*) etiam quaestiones interdum, quibus noua a ueteribus discernantur (cf. *adnotatio ad fr. 47*) ... mihi uero placet ut **in latino sermone antiquitatis religio** seruetur ut potius *sorbui* secundum **auctoritatem** eruditissimum et eloquentium uirorum dicamus, quam *sorpsi*, cum recens haec declinatio sordidi sermonis usum receperit *ci. Vsener* ... hinc nascuntur etiam diuersarum significationum quaestiones, *actarios* an *actuarios* et dicere et scribere debeamus, cum *actuarios* canes quidem ab actu appellemus, *actarios* uero scriptores actorum.

86 excerpſi longum Longi locum, ut non solum generalia cum Varronis libris conuenire, uerum etiam quam arte cum tali argumento quaestiones de antiquis formis et significatione uerborum, ad quas Varronem saepe transiisse dixi, coniunctae sint ostenderem. similis disputatio Velii p. 2228 sq. legitur et ibi quoque, paucis interpositis, Varronis quoddam praeceptum orthographicum uel orthoepicum de *harena* adfertur (p. 2230). priore loco e Varrone non modo obseruatio de *deliro* fluxit, sed plura huic deberi ostendit *meridies* (p. 2232) ex eius mente explicatus, cf. de ling. lat. VI 4 p. 186, et iudicium de adspiratione in uocabulis *uehemens* et *reprehensus* p. 2234, quod Terentius Scaurus p. 2256 aperte Varroni tribuit. cum hoc loco quaedam de *Cilone* et *Chilone*, de *cohortibus* et *coortibus* coniunxit, quae omnia recurrunt altero Longi loco p. 2229, ubi de multorum uerborum agitur adspiratione. de *harena* ipse Velius Varronis profert auctoritatem (cf. Seru. ad Verg. Aen. I 172⁷⁸), praeter *uehemens* et *prehensus* etiam *Pulcher* et *Gracchus* Scaurus l. s. s., *Pulcher Gracchus hortus* Charisius⁷⁹ p. 73. 82 tamquam Varroniana tuentur. confidenter igitur hanc uniuersam disputationem Varroni adscribo, non quidem arbitratus Longum eum in singulis semper secutum esse, sed omnia haec uocabula uno eodemque loco tractata repperisse et inde transtulisse. atque de singulorum uocabulorum adspiratione plerumque Varronis sententiam accepit, interdum suum iudicium edixit. de qua re infra accuratius dicam. Terentius uero Scaurus⁸⁰ non illis tantum locis cum Velio congruit sed permultis, e quibus Varroniana eligere satis habeo. Scaurus tradit p. 2255, Varronem Lucili doctrinam de I et EI improbasse, p. 2261 eundem *urbs* et *Pelops* scribi iussisse; utrumque non ita quidem copiose habes apud Velium p. 2220. p. 2233 cf. Papirianum Cassiodori p. 2291. non minus conspicuus est consensus eorum quae ex Annaeo Cornuto excerpſit Cassiodorus⁸¹ cum Velio Longo. quae e Varrone profert Cornutus p. 2282 de litteris V et F et p. 2284 de I pingui recurrunt apud illum p. 2222 et p. 2216 (cf. p. 2228. Scaurus p. 2259). praeterea Cornutus p. 2285. p. 2286 Varronis de adspiratione praecepta in pugnat, de qua re Velium e Varrone hausisse modo uidimus. contra Cornuti antiquos p. 2286 inter alios Varronem esse ostendunt Velius Longus p. 2229 et Terentius Scaurus p. 2256. grauissima delegi ut singularem horum scriptorum consensum demonstrarem, plura in locis diserte Varroni adscriptis adnotatio nostra suppeditat. ex hac uero egregia congruentia eodem opere Varroniano omnes usos esse non audacius conligere mihi uideo⁸², nam alter alterum, Varronis nomine ab alio huic, ab alio illi obseruationi adposito, non excripſit. neque dubito quin scriptores de orthographia, qui bona doctrina instructi et aptis auctoribus usi rem tractarunt (nam posteriores priores mere excerpserunt neque sunt respiciendi) permulta eorum quae ad cognoscendam linguae latinae historiam maximi momenti sunt, e Varrone transtulerint. sed quamuis fines quos mihi constitui in hac re non inuito animo transgrederer, tamen in certis uel simplicissima argumentatione huc referendis acquiesco.

88 Si uero Velii Longi disputationem quam supra excripſi percurrentibus ueri erat nobis simile libros de sermone latino scriptorem in manibus habuisse, duo nunc accedunt, quibus omnes hos grammaticos ex his libris hausisse confirmatur. primum enim scimus Varronem in horum librorum tertio de adspiratione egisse, quod quin satis copiose et accurate fecerit dubitare non poterit, qui quanta doctrina et diligentia elaborarit de accentibus meminerit. optime igitur hae reliquiae quae ampliorem expositionem produnt illi libro apta sunt. alterum ad temporum rationes spectat. Cornutus enim Cassiodori haec scribit (p. 2284): '*lacrumae* an *lacrimae*, *maxumus* an *maximus* et si quae similia sunt scribi debeat (debeant *P.*), quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem⁸³ per I eiusmodi uerba solitum esse enuntiare et scribere. inde propter auctoritatem tanti uiri consuetudinem factam'. de consuetudine uero C. Caesaris auctoritate orta Caesare adolescente uel potius, ut dicam quod sentio, uiuo Caesare uix quisquam loqui potuit. opera autem Varronis grammatica quae hic in censum ueniunt aut multo prius scripta sunt, quam in quibus scribenditatio a Caesare instituta posteaque peruulgata conmemori potuerit, aut propter alias rationes in hac quaestione negligenda sunt. nam libri de antiquitate litterarum

primis iuuentutis annis a scriptore editi sunt, libri autem de origine linguae latinae ut uidetur ad Cn. Pompeium missi ideoque aut antequam talia continere potuerunt conscripti aut si posterioribus temporibus conpositi sunt, non debuerunt talia continere, in quibus Pompeius merito offendisset. denique ex libro de grammatica haec sumpta non esse demonstrauit; si praeterea consensum illum orthographicorum respicis, Ritschelii quaest. Varr. p. 23. restant, nam de libris de lingua latina nemo cogitabit, nostri libri cum quorum argumentum haec optime conueniunt et qui eo tempore scripti sunt, quo talis consuetudinis mentio nemini mira uel temerarie iacta uidebitur. his igitur omnia quae modo composui adsigno eaque inter libros distribuam, prout singulorum argumenta quae supra stabilire studui postulant.

Incipiam ab eis quae ad **librum primum** pertinere uidentur. notum est grammaticos Latinos multum quaesiuisse de diuersis litterae sonis uariasque rationes quomodo haec discrimina notanda essent excogitasse (cf. Schneider lat. gramm. I 1 p. 19. 63 sq. W. Corssen ausspr. uocal. u. betong. d. lat. I p. 142 sq. Ritschl nou. mus. rhen. XIII p. 298. 378 sq. G. Schmitz studia orthoep. et orthogr. lat. I p. 6. 13 sq.). breuiter summam rei comprehendit quamquam non admodum acute diuersas res confudit Velius Longus (p. 2216):

I uero littera interdum exilis est, interdum pinguis, ut in eo quod est *prodit uincit condit* exilius uolo sonare, in eo uero quod significatur *prodire uincire condire* aequae usque pinguescit. utiamin ambiguitatem cadat, utrum per I quaedam debeant (habeant *P.*) dici an per *V*, ut est *optimus maximus*. in quibus adnotandum antiquum sermonem plenioris sonus fuisse et ut ait Cicero rusticanum, atque illis fere placuisse per *V* talia scribere et enuntiare. errauere autem grammatici, qui putauerunt superlatiua per *V* enuntiare.

90

e. q. s. de his superlatiuis Varronem egisse e loco supra posito (fr. 43) Cornuti, quem excripsit Isidorus orig. I 26, 15, uidemus eumque inter grammaticos a Longo uituperatos fuisse existimo, nam Caesaris aequalis uiri auctoritatem opposuit antiquae consuetudini, quam sine dubio defendit. etiam alteram de I exili et pingui quaestionem teste Scauro (fr. 44) non neglexit, et ita quidem tractauit, ut a Lucili praeceptis orsus ea maximam partem improbaret, unum tantum retineret. Lucilius (cf. Ritschl nou. mus. rhen. VIII p. 487 sq. monum. epigraph. tria p. 31 sq. C. Lachmann ad Lucr. p. 244 sq.) ubicunque pinguiorem uel ut ipsum sequar plenior sonum longae huius uocalis audire sibi est uisus, et profecto talia discrimina in pronuntiatione audiebantur, EI scribere uoluit, ita in nominatio pluralis secundae declinationis (Vel. Long. p. 2220) et datiuo singularis tertiae declinationis (Quint. inst. orat. I 7, 15. Vel. Long. l. s.), praeterea (quod apud Scaurum legitur) in nonnullis uocabulis ut *meile meiles meilitia*, in quibus interdum et pluralem a singulari eodem modo distinxit, ut *pilum* quo pinsitur *peila* iacula militaria. non ualde accurate haec et reliqua Terentius e Varrone excerpit. primum enim Varro plura e Lucilio adferre, ut illius doctrina cui suam opposuit patefieret, et cum in scribendis nominatiuis pluralis secundae declinationis per EI cum illo consentiat⁸⁴, hanc praecipue legem auctoris uerbis proponere debuit, euius rei apud Scaurum nec uola reperitur nec uestigium. deinde reliquas quidem orthographiae mutationes Lucilianas propter inconstantiam Varronem respuisse refert, sed de rationibus quibus ductus unum illud probauerit, prorsus silet. ipse rursus Varronem impugnat, eo argumento nixus, quod in uerbis temporalibus quoque diuersus litterae sonus in singulari et plurali non notaretur. haec enim sententia loci esse uidetur, quem a Putschio male editum duce codice Bernensi sic fere legendum esse puto:

91

quam inconstantiam Varro arguens in eundem errorem diuersa uia delabitur, dicens in plurali quidem numero debere litterae extremae E praeponi, in singulari uero non. minime, cum et alioqui aliter in singulari quam in plurali syllaba sonat. ut in uerbis manifestum est, dicimus enim mitto emisimus. nisi aliam hic uult esse rationem, quod absurdum est, [ut] cum uerba quoque ex syllabis constent et diuersa regula corrigantur.⁸⁵

92

eodem loco etiam uocabula quaedam commemorasse uidetur, in quorum pronuntiatione non prorsus constiterit num per I an E litteram enuntianda sint (fr. 45). *mium* pro *meum*, *commircium* pro *commercium*, *Mircurius* pro *Mercurius* audiri dixit. hanc pronuntiationem si tuebatur in Mercurio⁸⁶ quod mirandarum rerum esset inuentor, alteram profecto Mercurio a merce ducto (cf. Paul. p. 124) tacere non potuit. nam licet sonus litterae in talibus uocabulis paullo obscurior fuerit (cf. Quint. inst. orat. I 4, 8. 17. Paul. amicitiae p. 15. Gell. X 24, 8) Varronis tempore non magis elegantiorum hominum erat, I in his enuntiare, quam Velio Longo placuit. et ipse Varro (de ling. lat. V 178 p. 177) *mercedem a merendo* ducit.

93

V litteram ante uocalem positam cum digamma Aeolico conparauit (fr. 46)⁸⁷ eundemque ei sonum tribuit (cf. Schneider l. l. p. 357. Corssen l. l. p. 193 sq. F. Buecheler de Ti. Claudio Caesare gramm. p. 7 sq.) et antiquis temporibus Romanos pro V consonante f uel potius ipsorum F scripsisse addidit, quod Priscianus quoque testatur I 4, 12 p. 11 H.: 'f Aeolicum digamma, quod apud antiquissimos Latinorum eandem uim quam apud Aeolis habuit'. pro Graecorum Ψ in fine uocabulorum posito Varro praecepit (fr. 47), ut in nominatio *bs* scriberetur, si genetiuos in *bis*, *ps* si in *pis* exiret ut urbs et stirps (cf. Schneider l. l. p. 218. Corssen l. l. p. 60 sq.), etymologiam et antiquom Graecorum morem secutus (cf. Mar. Vict. I 4, 74 p. 2466. I. Franz elem. epigraph. gr. p. 20 sq.). posteriores grammatici ubique *ps* scribere uoluerunt analogiae cuidam simulatae qua et Cinyphus Cinyphis (siue Cynips illius Libyae fluminis nomen est) scriberetur obtemperantes, ut Terentius Scaurus p. 2261, Papirianus p. 2291, Marius Victorinus l. s., Curtius Valerianus p. 2289, unus Velius Longus p. 2233 ueterum auctoritati obedire mauolt.

Ad **librum secundum** refero quae apud Longum Cornutum Papirianum de uerbis *delirus*

(fr. 50) *interuallum* (fr. 51) *naro* (fr. 52) leguntur, de quibus cum fragmenta quid scriptor docuerit ostendant pluribus loqui non opus est.

Denique pauca de **adspiratione** quam in **libro tertio** tractatam fuisse scimus adicio.

adspirationis enim notam non litteram H esse Varro⁸⁸ uoluit, quod in his quidem libris dictum fuisse non disertis uerbis testantur, sed et ex eis sequitur quae statim referam, et in libro de grammatica aperte positum erat. contra hanc sententiam magna cum subtilitate et doctrina pugnauerunt posteriores grammatici, ante alios Velius Longus (p. 2217) et Scaurus (p. 2258). Longi adponam prima uerba, e quibus qua ratione fere Varro illud statuerit discimus. 'H littera' inquit

94 tanquam sonus magis fit, quam litera et accedens literae. et utuntur auctoritate graecorum apud quos ut superuacua sublata est. fuisse tamen et apud illos manifestum est ex ueteribus scriptis et ex eo quod hodie, cum apud illos numeri prima semper litera nominis quo significantur notentur, ut Δ δέκα, Π πενήκοντα, Η ἑκατόν notentur (ut δέκα πενήκοντα ἑκατόν P.). unde adparet hanc litteram loco adspirationis non fuisse, alioquin per E notaretur.

uidebatur Varroni autem haec nota ut uocalibus ita consonantibus quoque (fr. 56) praeponenda, R uero littera contra graecorum usum adspiranda non esse (fr. 57). spiritum quem *adflatum* ipse dicit rerum rusticarum III 1, 6, *flatum* ex eo ut uidetur Scaurus p. 2252, quantum fieri posset reprimere studuit (fr. 58) et in eis tantum uocabulis admisit, ubi etymologia eum postularet, itaque scribi iussit *ortus* non *hortus* ab oriendo, *alica* ab alendo, *alricula* ab alis. idem etiam ad peregrina uerba transtulit ut sine dubio in *Cilone* eam originem secutus est, qua homo angusti capitis et oblongi est, non eam qua improbioribus labris esse dicitur (cf. Vel. Long. p. 2234). contra cum adspiratione ei placuit dicenda esse harena, quae a Sabinis fasena, haedus hircus hordeum hariolus hostis, quia ab antiquis qui eidem Sabini sunt (cf. Th. Mommsen unterital. dial. p. 358 sq.) faedus fircus fordeum fariolus fostis (cf. Paul. p. 84 M.) pronuntiabantur⁸⁹. adspiratio in mediis uocabulis ei quam maxime coercenda uidebatur, ut Scaurus p. 2256 demonstrat 'et Pulcrum (negat Varro adspirandum esse), quamuis in consuetudine adspiretur. nihilo minus tamen ratio exiliter C enuntiandum et scribendum esse persuadet, ne una omnino dictio aduersus latini sermonis naturam in media adspiretur', quae licet tamquam sua Scaurus posuerit a M. Varrone accepit. consentaneum uero est ex hac lege eum excepsisse ea uocabula quae necessario H poscunt, ut *ueho traho*. scripsit autem *uemens* a ui mentis, *premsus* a prendendo, Graccus a gerendo, *coors* a coercendo, quamquam alii *cohortem* militum a mutua cohortatione, *coortes* uillarum unde cooriantur homines dicere maluerunt. in graecis quoque eundem spiritum amouere studuit, ut *coclea* eum protulisse scimus. ad Varronem quoque spectare uidentur extrema Longi uerba de hac re, *non firmum est catholicum grammaticorum quo censent aspirationem consonanti* (adde in medio uocabulo, ut Varronis mentem restituas) *non esse iungendam, cum et Carthago dicatur et Pulcher et Gracchus et Otho et Bocchus*, nam et Pulcrum Graccumque Varronem praecepisse, et reliqua cum eius legibus conuenire uidimus. cum uero parcissime ueteres Romanos spiritu usos esse testantur Quintilianus inst. orat. I 5, 20 et Terentius Scaurus p. 2249 (cf. Mommsen l. s. p. 33. Ritschl l. s. p. 53), Varro his legibus datis in uniuersum urbanum sequebatur dicendi usum, sed ad certas eum reuocare studuit regulas.

Loco Varroniano ab Augustino seruato reuersus eram ad illud a quo proficiscebar et nunc singulis perlustratis satis perspicuum et manifestum esse opinor libros de sermone latino stoicorum loco περί φωνῆς respondere, quod cuiusque Laertii Diogenis epitomen (VII 44. 55 sq.) insipienti se offert. latinitas conuenit cum hellenismo: ἑλληνισμὸς οὖν ἔστι φράσις ἀδιάπτωτος ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ μὴ εἰκαῖα συνηθεία (L. D. VII 59 cf. Sext. Emp. adu. gramm. 176 sq.), qua definitione analogiam maxime et consuetudinem attingi uides. in eadem dialecticae parte actum esse de uoce de litteris de pronuntiatione de accentibus de rhythmis de orationis uirtutibus et uitiis partim Diogenesl. s. s., partim Varro ipse uerbis quae supra excipsi narrat⁹⁰. desunt contra omnia uestigia in his libris partes orationis tractatas esse, quas stoicos eidem loco tribuisse non dubium est. has autem Varronem hic neglexisse puto, quia cum reliquo argumento non satis apte conuenire ei uidebantur, eumque eas in libro de grammatica exposuisse statim uidebimus. praeterea uero libros nostros ad rhetoricos libros περί λέξεως prope accedere nonnullis locis monui. qui libri perierunt omnes, sed quales fuerint cum ex libri Theophrastei περί λέξεως fragmentis quae composuit Max. Schmidt l. s. l. p. 37 sq.⁹¹ intellegitur, tum ex Dionysii Halicarnasensis opusculi eximii de compositione uerborum parte secunda (p. 112-286 Schaefer.), in qua Theophrasto et Aristoxeno, e quibus Varro quoque hausit, auctoribus usus quaerit quae potissimum curae esse debeant τῷ βουλομένῳ τὴν λέξιν εὖ συντιθέναι eademque omnia tractauit, quae M. Terentius tractasse uidimus. quam arte in hac re coniunctae sint rhetorica et grammatica M. Antoni Gniphonis quoque grammatici, Ciceronis magistri, exemplo confirmatur, de quo Suetonius (de gramm. et rhet. 7) 'docuit autem' ait 'et rhetoricam, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret uero nonnisi nundinis'. scripsit uero teste Ateio Philologo (ap. Suet. l. s.) nihil nisi libros II de latino sermone (cf. Quint. inst. orat. I 6, 23), in quibus illud quasi confinium duarum disciplinarum explicuisse congruentemque rei titulum inscripsisse existimandus est.

Restat, ut quo tempore Varro hos libros composuisse uideatur paucis significem. epistola illa Ciceronis (XII 6), qua Atticum rogat ut Tyrannionis librum modo absolutum sibi mittat, ad annum u. DCCVIII refertur. hoc ipso tempore uero eum in conscribendis libris de lingua latina occupatum fuisse eosque uix ante annum DCCX transmisisse uidimus (cf. supra p. 38). post hunc

igitur annum libros in quibus Tyrannionis uolumen adhibebatur esse scriptos necesse est, nam eodem tempore duo amplissima opera inter manus eum habuisse non est cur statuamus. angustioribus finibus temporis spatium quo editi sint circumscribere ante non audeo quam quibus annis quodque opus sit tribuendum accurate quaesitum sit. quod nunc quamquam multa certa sunt alia probabiliter conici possunt longum neque huius loci est. cum uero Tyrannionis aequalis scriptoris librum Varronem excussisse constat Heliodori quoque, cuius Horatii anno u. DCCXVII mentionem fecit, encheiridion in usum suum conuertere potuit, quod num ante uel post hunc annum ille, si quidem metricus est, scripserit sciri nequit. Marcellus autem ad quem haec uolumina misit quis fuerit nescio. de M. Claudio Marcello consule anni DCCIII, Pompeianarum partium cum Varrone socio, cogitarem, quem exercitationibus oratoriis studuisse bonarumque artium cupidissimum fuisse audimus (cf. Cic. Brut. 71, 249 sq. Seneca cons. ad Helu. 9, 4. W. Drumann gesch. Roms II p. 393 sq.), nisi temporum ratio obstaret. interfectus est enim anno u. DCCVIII. reliquorum Marcellorum quemnam tali honore dignum M. Terentius iudicauerit prorsus incertum est.

III

98 Operibus duobus, quorum argumenta indagare et restituere adhuc studuimus, leges quae uniuersam linguam regerent anquirere et inlustrare uoluit scriptor, altero philosophicis rationibus deditus, altero uocalem orationis partem persecutus. in reliquis libris, qui nunc recensendi sunt, aut particulam quandam eiusdem uberrimae materiae accuratius tractandam delegit, aut praecipua doctrinae grammaticae capita docendi magis quam quaerendi causa adumbravit.

Alterius classis est **liber de grammatica**, quem disciplinarum primum fuisse Ritschelius (quaest. Varr. p. 6 sq.) demonstrauit. non autem quae modo dixi intellegenda sunt quasi maiora illa opera hic in usum discentium contraxerit, uerum ex uniuerso horum studiorum ambitu eas quaestiones, quae illo consilio proposito grauissimae uidebantur, explicandas prompsit. supra iam significauimus hunc librum uertisse inter alia in orationis partium expositione, quam Pompeius, infimae quidem aetatis scriptor sed in hac re non male doctus, proprie grammaticorum esse adfirmat (p. 4 Lind. cf. Seru. in Donat. 1779): 'de uoce tractare quid est? (*male additur* uox) hoc philosophorum est; de litteris tractare omnium est, nam et orator quaerit litteras discere et ludi magister idem. de partibus (orationis) tractare hoc grammatici est'. constare uidetur non nisi de pronomibus a Varrone expositis. cum enim Probus eum inter artis latores numeret (inst. art. p. 48, 37 K.), hunc librum indicauit, nam maiora opera longe ab eo aberant, quodhi scriptores artem dicebant. ex eodem libro mutuatus est quae in eisdem institutis artium (p. 152, 30) de aduerbiis a pronomibus deriuatis leguntur⁹²⁾, quibuscum componenda sunt quae Cledonius p. 1905 et Pompeius ad Donatum (p. 239) e Varrone de pronomibus proferunt.

Orsus est, ut uidetur a grammaticae definitione, quam hanc esse uoluit: *grammatica est scientia eorum quae a poetis historicis oratoribusque dicuntur ex parte maiore* (fr. 91). eam egregie conuenire cum Dionysi Thracis definitione initio τέχνης γραμματικῆς proposita: γραμματικὴ ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων⁹³⁾ uidit Elink Sterk de parapleromat. in symb. litt. Belg. VIII p. 6 cf. M. Schmidt philolog. VIII p. 235. 247 et profecto prorsus eadem est, praeterquam quod pro συγγραφεῦσιν accuratius locutus historicos et oratores dicere maluit. duos autem huius scientiae gradus eum distinxisse, quorum alterum litterationem alterum litteraturam nuncupauit, coniuncta Augustini de ord. II 12, 35. 37, quem ex parte excripsit Isidorus orig. I 3, 1, et Martiani Capellae III 229 p. 50 Gr. testimonia (fr. 92) euincunt, quos disciplinarum libros in usum suum conuertisse supra (p. 18) commemorauimus. cum uero Augustinus Martianus Isidorus inferiorem grammaticae gradum, grammaticae quasi infantiam, *litterationem* a Varrone dictam fuisse testentur, hinc corrigendus est Asper I 2 p. 1725 P. ibi enim legitur in codice Vaticano 1492 teste Henrico Brunn: *grammatica est scientia recte scribendi et enunciandi interpretandique rationem uerborum. quam Terentius et Varro primum ut adhuc rudem appellatam esse dicit litteraturam*. definitio mutila esse uidetur K. Lehrsio (anal. gramm. post Herod. scr. tria p. 389) neque ex Varrone translata est, reliqua uero sic scribenda sunt: *quam Terentius Varro primum ut adhuc rudem appellatam esse dicit litterationem*; errauit autem F. Lindemann (ad Asprum p. 309), qui ex Aspro Isidorum corrigere uoluit, litteratura enim erat altera maior et quasi superior grammaticae forma. idem discrimen fecerunt graeci, quod praeter alios testatur Philo Iudaeus περὶ τῆς εἰς τὰ προπαιδ. συνόδ. I p. 540 Mang.: τὸ γε μὴν γράφειν καὶ ἀναγιγνώσκειν γραμματικῆς τῆς ἀτελεστέρας ἐπάγγελμα, ἦν παρατρέποντές τινες γραμματιστικὴν καλοῦσι· τῆς δὲ τελειοτέρας ἀνάπτυξις τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν.⁹⁴⁾ copiosius eandem rem tractat Sextus Empiricus adu. gramm. 44 sq., alteriusque τὸ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς τούτων συμπλοκὰς διδάσκειν esse dicit, in altera uero τῇ τελείῳ uel βαθυτέρῳ γραμματικῇ Aristophanum Aristarchorumque ingenium atque studia uersari. cum hac uero diuisione, quam secundum graecos Varronem protulisse uidemus, conexas esse debent duae expositiones de grammaticorum officiis⁹⁵⁾, quae inter se diuersae nec altera ex altera deriuanda et graecorum explicationibus in uniuersum respondententes a grammaticis traduntur. grammaticae enim officia sunt secundum alteram *scribere legere intellegere probare* (fr. 91), secundum alteram *lectio enarratio emendatio indicium* (fr. 93). rationem, quae inter has intercedat, breuiter sic possumus significare ut priorem ludimagistri, alteram philologi quem hodie adpellamus munus continere dicamus. priorem autem num Marius Victorinus I 1, 6 p. 2451 P. recte tradiderit dubito, cum et graeci scriptores de legendo tantum et scribendo in hac

re loquantur et latini, qui eundem Varronis librum ante oculos habuerunt, ut Diomedes p. 426, 18, quem excripsit Seruius in analectis Vindobonensibus p. 512, Maximus Victorinus 2 p. 1937 P. recte scribendi loquendique rationem conmemorent et Martianus Capella III 230 p. 51 Gr. haec duo disertis uerbis ab reliquis secernat: *officium uerum meum tunc fuerat docte scribere legereque. nunc etiam illud accessit, ut meum sit erudite intellegere probareque*. quare nescio an Victorinus, quem duas illas officiorum explicationes apud auctorem suum repperisse ueri simile est, eas confuderit, quae dubitatio augetur si singula perlustramus. in *scribendo* non uideo cur offenderit Lehrs l. s. p. 437, cum id graecorum grammaticorum uerbis confirmetur; *legere* hic simpliciter litterarum peritiam significat, qua instructi pueri scriptum quoddam recitare possunt; *intellegere* quoque quodam modo ad inferiorem grammaticam referre possimus, nisi accederet *probare*. hoc autem uereorut in priore diuisione Victorinus inuenerit, nam uix quomodo id a iudicio quod ad alteram spectat discernas praesto est⁹⁶), etiamsi Diomedem secutus aestheticam quam dicunt aestimationem segregaueris et illud tantum iudicium respexeris *quo omnem orationem recte uel minus quam recte pronuntiatam specialiter iudicamus* (p. 426, 29), hoc quoque non puerorum esse fatebere. quibus omnibus consideratis Victorinum uel errore uel negligentia peccasse et duo priora tantum Varronem posuisse persuasum mihi est. quis uero primum huius grammaticae, quam uitae usus a grammatica distinxerat, officia data opera circumscripserit quaerenti certi quid respondere tibi non licet; suspicor uero Asclepiadem Myrleanum⁹⁷) hoc fecisse. neque a quo altera diuisio profecta sit dici potest. prope quidem accedit ad eam, quam Dionysius habet (p. 629 Bekk. cf. Sext. Emp. adu. gramm. 252): πρώτων ἀνάγνωσις ἐντριβής κατὰ προσῳδίαν, δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστορίων πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὗρεσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων. ὃ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ. pro qua deinde⁹⁸) hanc ualuisse testatur scholiasta p.736, 5: τὸ πάλαι μέρη τῆς γραμματικῆς ἦν τέσσαρα καὶ εἰσὶ ταῦτα· διορθωτικὸν ἀναγνωστικὸν ἐξηγητικὸν κριτικόν. hanc igitur Varro secutus est et singula quo fere modo definierit e Diomede, qui hoc fragmentum (93) seruauit conligendum, nam non modo ipsius Varronis uerba mutauit et satis neglegenter rem egit, uerum etiam de suo haud pauca addidit. explicationes enim omnium quattuor officiorum e duobus membris constant, quorum priora aut ipsum excogitasse aut ex alio scriptore sed minime Varrone adiecisse non dubium est. id quod statim in primo officio conspicuum est. dicit enim: 104 'lectio est artificialis interpretatio uel uaria cuiusque scripti enuntiatio seruiens dignitati personarum exprimensque animi habitum cuiusque', quae inter se non conuenire adparet priusque illud male huc inlatum et eiciendum est. alterum conuenit cum Dionysio p. 629: ἀνάγνωσις ἐστὶ ποιημάτων ἢ συγγραμμάτων ἀδιάπτωτος προφορά. ἀναγνωστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν, κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν, ut non dubitem quin *artificialis interpretatio* accentum et discretionem expulerit. enarrationis explicationem uel latinitas arguit non accurate secundum Varronem positam sed generaliter ex eius mente perscriptum esse, qua in re hic quoque quaedam omissa esse uidentur. respondet enim Varronis enarratio Dionysii γλωσσῶν τε καὶ ἱστορίων ἀπόδοσις, e quibus historiam id est fabulam poetae argumentumue scriptorum, quod Varronem neglexisse nego, frustra quaeris, de emendatione haec habet Diomedes: 'emendatio est qua singula pro ut ipsa res postulat dirigimus aestimantes uniuersorum scriptorum diuersam sententiam uel recorrectio errorum qui per scripturam dictionemue fiunt'. ut primum de secundo membro loquar, mirum sane est, cum in tota hac expositione de ea agatur grammatica, quae in legendis interpretandisque poetis uertitur, quid sibi hic uelit dictio. dictio Diomedi idem est quod λέξις,⁹⁹) λέξις aut uitiosa aut iusta est, et error qui per dictionem fit in libro scripto idem est atque is qui per scripturam fit, nisi non aptis scriptor utitur uerbis, quae corrigere non licet, ne arbitrarie rationes ualeant et scriptorum proprietates extingatur. quare *dictionem* ferri non posse maleque scriptam esse pro *dictatione* censeo, quod uocabulum 105 apud scriptores posterioris aetatis non raro occurrit (Paul. digest. XXVIII 1, 40. Hieronym. adu. Vigilant.3: *dictatiuncula*. Symmach. epist. VI 4). errores autem in antiquorum libris aut praue scribendo aut praue dictando nascebantur. alterum membrum ad res a scriptoribus traditas spectat, quae secundum singulorum sententiam et auctoritatem accipiendae sint, quod historici uel mythologi, sed non emendatoris est. iudici membrum secundum de aesthetica scriptorum aestimatione quae Dionysii κρίσις est, agere uidimus, prius autem si *pronuntiationem* premis ad lectionem referendum est, si pronuntiatum pro *dictum* accipis, idem fere quod alterum membrum continet; uera enim carminis cuiusdam uel scripti aestimatio non perficitur nisi singulis ponderatis, num recte an praue dicta sint. cum uero in lectione emendatione iudicio priora membra male se habere uel saltern ad Varronem referri non posse nunc manifestum sit, idem de enarratione ualet, ubi 'obscurorum sensuum quaestionumue explanatio' et barbata dicta et superuacanea est (cf. Sext. Emp. adu. gramm. 93). sic quantum fieri potuit Varronis doctrina¹⁰⁰) recuperata, adparet quam arto uinculo cum Alexandrinorum praeceptis ea coniuncta ac copulata sit.

Paucis nunc quaerendum est, num haec harum rerum coniunctio quae nititur in fragmento 91, fortasse aliis rationibus defendi possit. Ritschelius enim, cum has duas diuisiones inter se non conuenire uideret, priorem ad grammaticam, alteram ad aliud quoddam opus rettulit (quaest. Varr. p. 7). primum autem Victorinum et Diomedem, apud quos haec testimonia extant, multis rebus ita consentire uidimus, ut necesse sit eundem auctorem usurpauerint. ille igitur auctor initio operis sui Varronis grammaticam consuluit et inde quae apta ei uidebantur satis accurate transtulit. ex eo (nisi quod in his rebus ubique dubium est num alii quoque praeterea 106 intercesserint) Diomedes p. 426 primum Varronis definitionem paullo mutatam sumpsit: *tota grammatica consistit praecipue intellectu poetarum et scriptorum et historiarum prompta expositione*¹⁰¹); cum hac priorem officiorum enumerationem, hanc quoque non inmutatam,

coniunxit: *et in recte loquendi scribendique ratione*, ubi Varronem recte *legendi* scribendique rationem posuisse ueri simile est. deinde sequitur altera officiorum diuisio, quam supra tractauimus. sin Diomedes haec omnia apud auctorem suum repperit, quod non est cur dubitemus, admodum probabile fit eundem auctorem a Victorino, qui post integram Varronis definitionem turbatam illam seriem officiorum habet, neglegentius excerptum esse. accedit autem aliud. si enim has officiorum enumerationes diuersis operibus tribuere uis, priorem cum grammaticae definitione a Victorino coniunctam grammaticae adscribere, alteram ad libros de sermone latino, quos a Diomedis auctore saepe adhibitos esse constat, referre debes. tum uero cum definitione e Dionysio Thrace sumpta, grammaticae diuisio quae ab eo aliena est coniungitur, altera contra quae ab eodem repetita est ideoque si ueri similia sequimur, cum illa definitione conexa erat, ab ea abscinditur. quod cum aduersus probabilitatem pugnet, ratio nostra hac uia confirmatur. qui uero his contemptis argumentis secundam diuisionem libris de sermone latino adsignare uolt, adminiculum quoddam huius sententiae in Maximi Victorini capite de lectione (p. 272 Lind. p. 1938 P.) inueniri facile sibi persuadeat. ibi enim post eandem alteram officiorum enumerationem quam Diomedes habet haec leguntur: *partes lectionis sunt quatuor: accentus discretio pronuntiatio modulatio*, eademque partes¹⁰²⁾ subtilius quam a Maximo explicatae recurrunt apud Diomedem p. 430, 29. 436, 24. 436, 19. 439, 11. quae adprime apte in libro de sermone latino ita legi potuisse manifestum est, ut neglectis ceteris grammaticae partibus lectio accuratius tractata sit et ab hac praefatione transitus ad librorum argumentum, quod magna ex parte arte cum his rebus cohaereat, sit factus. sed quamuis hoc facile placeat¹⁰³⁾, uerum non est. nam eodem modo atque apud Maximum Victorinum (et Dionysium Thrace cuius arti Maximi libellum perquam similem esse M. Schmidt l. s. p. 421 ostendit, ἀνάγνωσις exponitur, cuius diuisioni¹⁰⁴⁾ modulatio addita est. etiam hac igitur uia ad Dionysium repellimur, ut nihil iam restet, quam ut in ea quam supra proposui dispositione acquiescamus. ex illo autem consensu Maximi Victorini cum Diomede ualde ueri simile est, Varronem etiam in hac re Dionysium secutum et post grammaticae diuisionem lectionis partes accurate persecutum esse, sed uereor ne in singulis Varronis doctrina admodum obscurata sit, ut eius uestigia¹⁰⁵⁾, quae in hac expositione lateant, felicioribus expiscanda relinquam.

De litteris in grammatica actum esse res ipsa postulat et testatur Cornutus Cassiodori p. 2286 P. eidemque tribuo quod Probus tradit, nomina litterarum indeclinabilia esse (fr. 94). de litteris autem teste Cornuto (fr. 95) haec Varro scripsit 'litterarum partim sunt et dicuntur ut A et B, partim dicuntur et non sunt ut H et X, partim sunt neque dicuntur ut Φ et Ψ'. deinde de uocalium et consonantium natura et coniunctionibus agere debuit, ut Dionysius Marius Victorinus Martianus Capella. ex huius uero uerbis III 263 p. 59 Gr.: *haec cum grammatica diceret, eamque progredi Iuppiter Deliusque praeciperent, hic Pallas 'de iunctura syllabarum' inquit 'dum haec litteratura deproperat, partem historicam praetermisit'* fortasse conligendum etiam historicas de litteris obseruationes a Varrone additas fuisse, nam quanti momenti talia in Martiano sint, docuit C. F. Hermann praef. ed. Kopp. p. XX, cui accedit quod etiam Marius Victorinus I 4 p. 2456 P. multa de eadem re profert; quid uero ex hoc libro sumpserit eo incertius est, quia praeter Varronis de H et X doctrinam, ad quam I 3, 8. 10 p. 2455 P. cf. Mart. Cap. III 259 p. 58 Gr. spectat, etiam quae cum libris de antiquitate litterarum et de origine linguae latinae conueniunt habet. sequebantur sine dubio syllabae, fortasse etiam breuis disputatio de uocalibus et enuntiatis. sed haec etiamsi ueri similia incerta sunt, cum nec quatenus Dionysium Varro secutus sit sciamus, nec Martiano Capellae satis confidere licet, ut eo solo auctore nisi aut disertis uerbis Varronem excitat aut alia accedunt de qualibet re a Varrone tractata quidquam statuamus. denique de partibus orationis egit.

Quot autem partes statuerit extra dubitationem positum non est. crederes eum cum Dionysii artem legerit; hunc uel potius Aristarchum (Quint. inst. or. I 4, 20) secutum esse, qui has posuerunt; nomen uerbum participium articulum pronomen praepositionem aduerbium coniunctionem (cf. Apoll. de constr. I 3 p. 10 Bekk.). sed hoc incertum est, etiamsi e libris de lingua latina et quibusdam aliis testimoniis constat, plerasque Alexandrinorum partes ei notas fuisse. in quattuor partes eum orationem in libris de l. l. diuisisse supra (p. 28) exposui: uocabula quae habent casus, quae tempora, quae utrumque, quae neutrum, quarum tres priores respondent Alexandrinorum praeterquam quod prima etiam articulos et pronomina conplectitur, quarta Varronis Alexandrinorum praepositionem aduerbium coniunctionem comprehendit. hanc diuisionem secutus pauca quae huius generis extant percurram, deinde num eandem disputationis suae fundamentum Varro esse uoluerit dicam.

Primae classis

partes sunt quattuor, e quis dicta a quibusdam prouocabula quae sunt ut quis quae, uocabula ut scutum gladium, nomina ut Romulus Remus, pronomina ut hic haec. duo media dicuntur nominatus, prima et extrema articuli. primum genus est infinitum, secundum ut infinitum, tertium est finitum, quartum ut finitum.¹⁰⁶⁾

nomina et uocabula, quae duae diuersae orationis partes stoicis erant, sine dubio in grammatica quoque distinxit. ad alterum genus duae spectant obseruatiunculae. primum enim praecepit (fr. 97) *lact* in nominatiuo dici debere,¹⁰⁷⁾ cuius genetiuus sit *lactis*. quamquam enim Probus scribit (cathol. I p. 7, 3 K.): *e littera unum nomen reperitur terminatum generis neutri declinationis tertiae, is enim facit genetiuo: hoc lac lactis. quidam putant hoc lact debere dici, sed non legi nisi in Varrone de lingua latina*, et Spengelius philologi XI p. 402 codicem Florentinum de lingua latina V 104 p. 106 *lact* praebere testatur, obtemperandum esse duco Diomedi p. 303, 7

qui *lac* exterminasse Varronem tradit, et Pompeio XVIII 2 p. 233, qui de certo quodam Varronis praecepto in hac re loquitur. aliter Varronem statuisse narrat Cleonius p. 1904 P.: ‘*lact* (*lacte cod. Bern. 380. Putsch.*) ait Varro non dici, numquam enim nomen ex duabus mutis terminatur aut currit: hoc lacte’. sed aperte confudit Varronem cum Caesare qui teste Pompeio (cf. supra p. 55) nullum uocabulum duabus consonantibus terminari uoluit, ut Cleonius aut Pompeium aut eius auctorem male excripsisse uideatur. omnino enim Donati interpretes in tot rebus congruunt, quod exigua ex parte docet adnotatio nostra ad fragmenta 99. 100, ut omnes ex uno eodemque doctiore commentario hausisse aliumque plura alium pauciora inde sumpsisse existimem. in eo autem commentario conscribendo Varronis grammaticam adhibitam esse ex fragmentis modo adlatis conligendum ideoque hanc quoque obseruationem de forma *lact* codem refero, quod Martiani (III 256 p. 57 Gr.) consensu confirmatur. praeterea huc spectare quod Charisius (p. 131, 10) de graecis uocabulis -a terminatis tradit (fr. 98) supra (p. 34) iam indicaui, cum in libro de grammatica breuia de iustis uocabulorum formis praecepta dari oporteret, quale hoc fuisse uidetur.

Pronomina prouocabulis Varro non opposuisse (quamquam in ipsis rerum nominibus posterioribus grammaticis non ualde confido), sed duas has classes pronomina nominasse uidetur. diuisit ea in primigenia et deductiua (fr. 99), ut *quis* et *quisquam quispiam*. primigenia autem erant uiginti unum, quorum quattuor classes, quas contra Donatum duas tantum
111 proferentem¹⁰⁸ Pompeius Sergius Cleonius enumerant, ad Varronem pertinere credo. adferunt quidem huius rei auctorem Probum, in cuius institutis artium p. 131, 25 hoc legitur, sed primum Varro accurate quae pronomina essent primigenia indicare debuit, deinde hoc prope ad stoicorum doctrinam accedit,¹⁰⁹ talesque partitiones Varronem adamasse uel locus
112 suprascriptus e libris de lingua latina docet. uoluit enim pronomina aut finita (ego tu ille¹¹⁰) aut minus quam finita (ipse iste is hic idem sui) aut infinita (qui uel quis qualis talis tantus quantus quotus totus) aut possessiua (meus tuus suus noster uester) esse, ut ex eo Probum et Isidorum orig. I 7, 2. 3. 6 hausisse existimem. hanc autem diuisionem a Varrone profectam esse confirmant quae Probus instit. art. p. 151, 30 ex eodem de aduerbiis a pronomibus deriuandis profert (fr. 102). aduerbia enim e sedecim pronomibus fieri docuit, quae secundum illam partitionem enumerantur: *ex ille*, *ex iste hic idem*, *ex qui* (*quique quicumque quidam quispiam aliquis*) *qualis*, *ex possessiuis*.¹¹¹ in hac quidem re duorum scriptorum auctoritati cedendum erat, non tamen credo Cleonio p. 1905 P., qui omnia pronomina succedanea Varronem dixisse contendit. ita enim optime correxit Petrus Bondam uar. lect. II 2 p. 115 cf. L. Lersch sprachphil. d. alt. II p. 151 quod in codice Bernensi 380, quo ipso Putschius usus est, legitur: ‘*pronomem quia non (non om. cod.) fungitur officio nisi praemisso nomine, ideo haec pars a Varrone succedat in ea dicitur*’ (fr. 100). succedaneum bene adpellari potuit relatiuum, ut *is* et *ipse* a Prisciano (I p. 579, 20. 580, 14), *is* et *tantus* a Diomede p. 329, 20. 331, 5. cf. Char. 163, 28 subiunctiua nuncupantur. cum autem nomen pronomibus personalibus nunquam praemittatur, ea tantum pronomina succedanea Varro dicere potuit, quae re uera nominibus succedunt.

De uerbis et participiis (de l. l. VIII 58 p. 434) uel participialibus (de l. l. X 34 p. 564) cum nihil e grammatica seruatum sit ad quartam orationis partem transeo, quae praepositiones aduerbia coniunctiones comprehendit. quorum nominauit quidem copulam (de l. l. VIII 10 p. 399) uel iungendi partem (de l. l. VIII 44 p. 424). sed praeterea nihil de hac traditum est. praepositiones contra non agnouisse uidetur; quamuis enim *ad ab in ex*, sed *re* quoque et ut uidetur *dis* praeuerbia dicat (de l. l. VI 38 p. 217 sq.), ea in libro nostro aduerbia localia adpellauit. ad hunc enim pertinere arbitror quae ad calcem Scauri de orthographia p. 2262 sq. leguntur nulloque uinculo cum praemissa expositione coniuncta sunt. ad finem enim iam antea Scaurus librum perduxerat p. 2262 ‘haec sunt quae urgenti tempore complecti tibi in praesentia potui Theseu; si quid exemplis defecerit uel quaestionibus subiungetur, nam, quod ad rem maxime pertinet regulam uides’. deinde continuo secuntur quaedam de scriptura aduerbii temporis *cum*, quae excipiuntur longiore disputatione de aduerbiis localibus e Varrone exscripta, denique adiectae sunt breues obseruationes orthographicae et secunda clausula, qua iterum breuitatis ueniam petit qui earn scripsit. uix credibile est Scaurum tam negligenter libros suos conposuisse, quam ob rem ab alio quodam homine, qui simul Scauri epilogum discersit, illa interposita esse suspicor. sed quisquis ille erat, bene de nobis meruit, quod tam luculentum pannum doctrinae Varronianae nobis seruauit. expositio illa de aduerbiis Varroni diserte adscribitur eamque totam interiectis quibusdam alienis e Varrone fluxisse uidit C. Lachmann ad Lucr. III 835 p. 186: ‘sunt autem illae tres Putschii paginae excerptae e libro Varronis, sed interpolatae iis quae alio modo concepta leguntur in grammaticis Eichenfeldii p. 452’. optime enim intellexit a Varrone non profecta esse quae nimia uerbositate de scribendis *e* uel *ex*, *a* uel *ab* p. 2262 sq. leguntur et similiter e codice Parisino 7520 a Vindobonensibus edita sunt. his igitur reiectis¹¹² reliqua libro
114 de grammatica (fr. 101) tribuo, quia ex disputatione de aduerbiis temporum et locorum, quae igitur ordinem orationis partium sequebatur, sumpta sunt taliaque breuia praecepta recte loquendi perbene huic operi conueniunt. de temporum aduerbiis nihil excripsit ille nisi *cum* per *c* scribendum esse; quae secuntur aliis tribuuntur et Varrone indigna sunt. etiam expositio de locorum aduerbiis interpolationibus quibusdam et lacunis turbata et mutilata est; et praeterea ille prout aliquid ei in Varronis libro notabile uidebatur transcripsit, ordine rerum prorsus contempto, quod in tali fragmento ab homine quodam non indiligenti suum in usum alii libro addito non admodum mirum est. exposuit igitur Varro satis eopiose de usu horum aduerbiorum, ubi adhibenda ubi uitanda essent, semper eonparatis similibus loquendi formulis. ita cum uerbis mouendi *e* aduerbium, ut eius termino utar, non *de* coniungi iussit, ut *e prouincia*, *e senatu redeo*, ‘nam de prouincia existimamus cum de ea bene aut male praedicamus’. qua in re reliquorum quoque aduerbiorum significationem respexit et explicuit, ut *e contione uenit*, *in*

115 *contione stat, de contione loquitur, item e scena uenit actor, a scena spectator, contra spectator e theatro, actor a theatro, de scena loquitur, in scena pronuntiat actor secundum graecorum loquendi morem, secundum latinorum pro scena, 'nam exiit e scena'. similiter pro rostris 'is contionatur qui his dicit qui ante rostra sunt, pro rostris enim et ante idem sunt'. ut e prouincia uenire, ita etiam e tabulis recitare, e senatus sententia dicendum esse censuit, sed litteris perperam inscribi datae e Gallia uel in Roma, nam in loco dari. etiam de his aduerbiis cum uerbis*
115 *compositis locutus est ut de discrimine inter describere et transcribere, et scribendi rationem non prorsus neglectam fuisse ostendit id quod ebibit pro exhibit scribi commemorauit.*

In explicandis igitur orationis partibus nec Dionysium cuius praepositiones et pronominum diuisionem neglexit, nec stoicos, quorum terminos frustra quaeris, secutus est, quantum ex reliquiarum paucitate conligi potest, etiamsi in singulis exponendis, ubi fieri potuit, et illius et horum doctrinam respexit atque transtulit. itaque eandem diuisionem, quam in libris de lingua latina protulit, repetiisse et pro fundamento adhibuisse censendus est. idem Cledonius p. 1861 P. significat, e cuius testimoniis quattuor Varronianis duo ad grammaticam pertinere exposui, unum quamquam probabiliter supra ad librum undecimum (fr. 9) de lingua latina relatum, eodem fere iure grammaticae tribui poterat¹¹³. itaque ad eandem quartum quoque Cledoni fragmentum spectare ueri simile est, quo quattuor orationis partes Varronem statuisse diserte adfirmat (fr. 96), quam partitionem eandem fuisse, qua secundum naturam diuisa (cf. C. Lachmann ad Lucr. V 1006 p. 328) in libris de lingua latina utitur, res ipsa clamat. cum uero omnes posteriores grammatici latini octo habeant partes orationes, antea id a Varronis¹¹⁴ in libro de grammatica auctoritate repetendum esse existimaui, nunc omnibus consideratis hanc sententiam abicio primumque a quo posteriores pendent Palaemonem fuisse conicio memor Quintiliani ita scribentis (inst. or. I 4, 20): 'alii tamen ex idoneis duntaxat auctoribus octo partes secuti sunt ut

116 *Aristarchus et aetatenostri Palaemon, qui uocabulum siue appellationem nomini subiecerunt tanquam species eius'. cum Aristarcho enim, qui primus omnium hanc diuisionem protulit, ne praeceptorem quidem suum ita componere Quintilianus potuit, nisi re uera ante eum nemo Latinorum idem fecerat. quod autem in breui talium diuisionum historia quam Quintilianus l. s., Priscianus II 16, I p. 54 sq., Pompeius ad Don. p. 82 sq. habent, Varroniana partitio non commemoratur, id factum esse adparet, quia haec noua et minime usitata erat, illi autem generalia tantum et notiora persecuntur. sin hunc fructum ingeni Varroniani contempserunt qui post eum uixerunt, in multis singulis eum secutos esse posteriores uel exigua uestigia, quae nominatim ad eum referuntur, docent. de grammatica igitur idem, quod de omnibus disciplinis (cf. L. Mercklin philol. IIII p. 427. F. Ritschl quaest. Varr. p. 1 sq. O. Iahn uerb. roem. encyclop. in ber. d. saechs. ges. d. wiss. II 1850 p. 272 sq.) dicendum est, Varronem graecas litteras retractatas correctas amplificatas quantum fieri potuit cum ciuibus suis communicasse, quo facto plurimum in posteriorum temporum studiis eius auctoritas ualuit, ut permulta in medii aeuu doctrina ab eo repetenda sint.*

Absoluisse Varronem octoginta tres annos natum a. ab u. c. DCCXXI libros disciplinarum Ritschelius l. s. p. 53 cl. L. Roth leben d. Varro p. 31 sq. docuit. hinc autem, ut illius uerbis utar, fieri coniectura potest, quam matura et tanquam consummatae eruditionis thesauris hi potissimum libri referti fuerint.

IIII

117 *Quam egregiis ac paene singularibus ingeni facultatibus ad tractandas quaestiones historicas cuiusque generis Varro praeditus fuerit quantoque studio et amore se conlocauerit non solum in inuestigandis ac perscrutandis antiquorum romanorum moribus et institutis, uerum etiam in exquirenda et inlustranda litterarum scriptorumque historia demonstrat longa series operum doctissimorum et amplissimorum, quam de his rebus conposuit. non mirum igitur est, quod etiam in rebus grammaticis partem historicam, quam alioquin in deliciis habuit, respexit et pro uirili parte in his quoque studiis, quae hodie demum recte aestimantur, elaborauit. etiamsi uero in ceteris libris grammaticis has quaestiones ubicunque non ab argumento alienae erant magno cum gaudio uel attigit uel accuratius tractauit, duo tamen potissimum opera sunt, quae eis instituendis destinauit, libros dico de antiquitate litterarum et de origine linguae latinae. illis enim de inuentione et propagatione litterarum exposuit, in his primordia et progressus patrii sermonis persecutus est.*

Libros de antiquitate litterarum uno nouimus Prisciani testimonio, qui I 3 p. 7 eorum secundum adhibet. quot igitur fuerint nescimus, sed minimum tres fuisse ex more uiri πολυγραφατάτου conligendum est. eosdem autem hos libros esse atque libros ad Attium, quos bis Pompeius ad Donatum I 7. 17 p. 9. 27 Lind. profert, tam firmis argumentis conprobauit

118 *Ritschelius nou. mus. rh. VI p. 530, ut non ueri simile sed certum sit. primum enim talia ex libris ad Attium Pompeius exscribit quae nulli operi melius quam huic si titulum spectas conueniant. deinde ni omnia fallunt ex alio libro omnino sumpta esse nequeunt. quamquam enim e libris de origine linguae latinae similia traduntur, felici casu accidit, ut in unico fragmento (Prisc. I 39 p. 30) ex hoc opere seruato Attius noster commemoretur, quod secundum antiquorum morem fieri non potuit, si illi libri ad eundem missi erant. de his igitur cogitare non licet, reliquis uero omnibus quorum omnino tituli ad nos peruenerunt, non Atti sed aliorum nomina inscripta fuisse constat. in primis hic in censum uenire possent, si argumentum respiceremus, libri de sermone latino et liber de grammatica, in quibus de litteris actum esse certum est; sed illi ad Marcellum*

scripti erant, grammatica unum tantum librum expleuit, cum Pompeius de *libris ad Attium* loquatur. praeterea autem quam maxime probabile est hunc Attium¹¹⁵ tragicum illum clarissimum fuisse, quem in scribendi ratione emendanda elaborauisse (cf. Mar. Vict. I 4, 4 p. 2456 P.) et geminatis uocalibus natura longas syllabas scribere uoluisse (cf. Vel. Long. p. 2220. Ter. Scaur. p. 2255. Ritschl mon. epigr. tria p. 22 sq. prisc. lat. mon. epigr. enarr. p. 52) scimus, cum quibus studiis argumentum nostrorum librorum tam egregie conuenit, ut hoc casu tribuere temerarium esset. non uero dubium est, quin tragico Attio disciplinarum libri propter temporum rationem mitti non potuerint.

Cum uero neque quot fuerint libri sciamus et duo tantum uel tria fragmenta supersint, ordo disputationis uel singulorum librorum argumenta nequeunt indagari, sed acquiescendum est in eis quae Pompeius ibi exposita fuisse testatur, qui non solum obseruationem de numero litterarum inde excripsit, sed breuiter quid omnino Varro ibi docuerit significauit. primum de inuentoribus singularum litterarum Varronem tractasse tradit (fr. 104), de qua re multum quaesitum ab antiquis et in uarias partes discessum esse notum est. quot autem et quam ineptae maximam partem doctorum sententiae fuerint ut ostendam quam breuissime, adponam particulam disputationis e Lucii Tarrhaei libro¹¹⁶ περι γραμμάτων excerptae: τῶν στοιχείων ὁ Κάδμος εὐρετής ἐστίν, ὡς φησὶν Ἐφορος καὶ Ἀριστοτέλης· ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι Φοινίκων εἰσὶν εὐρήματα, Κάδμος δὲ ταῦτα διεπόρθμευσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πυθόδωρος δὲ φησὶ· καὶ πρὸ Κάδμου ὁ Δαναὸς ἐκέθην αὐτὰ μετεκόμισεν. ἐνιοὶ δὲ Μουσαῖον εὐρετὴν λέγουσι τῶν στοιχείων τὸν Μητίονος καὶ Στερόπης, γενόμενον κατὰ τοὺς καιροὺς τοῦ Ὀρφέως. Ἀντικλειδῆς δὲ τοῖς Αἰγυπτίοις τὴν εὐρεσίαν ἀνατίθησιν. Αἰσχύλος δὲ Προμηθεά φησὶν εὐρηκέναι αὐτὰ. Δωτιάδης (i.e. Δωσιάδης) δὲ ἐν Κρήτῃ λέγει εὐρεθῆναι αὐτὰ. Στησίχορος δὲ Παλαμήδην εὐρετὴν αὐτῶν ποιεῖται, ᾧ συμφωνεῖ καὶ Εὐριπίδης. Μνασέας δὲ κατὰ πάντα τάπον εὐρετὰς γεγενῆσθαι τῶν στοιχείων. prudentiores quidem non dubitabant, quin in Aegypto aut Assyria siue Syria inuentae essent litterae et postea a Cadmo uel Phoenicibus in Graeciam translatae (Herod. V 58. Diodor. III 67. Plin. VII 192 sq. Tacit. annal. XI 14 cf. F. A. Wolf proleg. ad Hom. p. L sq.). ita Varro Chaldaeos primos litterarum esse auctores iudicauit, eo usus argumento, quod earum nomina, quae a singularum figura repetenda essent, ad Chaldaeorum linguam spectarent (fr. 103). has litteras a Phoenicibus cum Graecis communicatas sedecim fuisse tradunt, quibus Palamedes Simonides Epicharmus reliquas addiderint. ualde discrepat inter scriptores quas quisque eorum adiecerit (cf. I. Franz elem. epigr. gr. p. 14 sq.), quod partim ad diuersas sententias pertineat, partim fortasse librariorum culpa est. satis sit commemorasse, plerumque Palamedi (cf. O. Iahn Palam. p. 25 sq. E. Curtius nou. mus. rh. VII p. 455 sq.) tribui consonantium adspiratarum, Simonidi inuentionem litterarum Η Ω Ξ Ψ; sed haec non modo confunduntur et inuertuntur, sed etiam aut alterum aut singulae harum litterarum Epicharmo adscribuntur. quid in hac causa Varro statuerit ex contrariis narrationibus scriptorum latinorum inuestigari non potest, nec magni momenti est, cum in hac re omnes fere antiquos errasse satis constet. in rebus autem historicis parum interest priorum hominum errores exponere, si uerum inuentum est, cum in eis rebus, quae in cogitandi ratione nituntur, etiam errorum historia non solum sapientem uehementer adliat, sed perquam utilis sit. in Italiam omnes consentiunt (cf. Tac. l. l. Dion. Hal. ant. rom. I 33), Euandrum Arcadem (cf. R. H. Klausen Aeneas u. d. penat. II p. 889 sq.) eiusque matrem Carmentem graecas litteras adtulisse¹¹⁷, quod Varroni quoque placuisse Pompeius (fr. 104) docet. nam haec quin ex eodem fonte fluxerint atque ea quae de numero litterarum secuntur noli dubitare, cum ex Liuio quem profert sumta esse non possint.

Praeterea teste Pompeio (p. 9) exposuit Varro *cur tot sint litterae et quare eo ordine positae et cur isdem nominibus uocentur*. antiquitus litteras latinas sedecim fuisse existimauit (fr. 104) totidemque suas antiquissimas Graecos putauisse supra dixi. cum uero nec graecae litterae unquam (cf. Franz l. l. p. 17) nec latinae (cf. Franz l. l. p. 27 sq. Th. Mommsen unterital. dial. p. 33 sq.) sedecim fuerint sed plures, in hac re facta ignorauerunt uel neglexerunt et ficticiam doctrinam protulerunt grammatici. eundem quem Varro statuit litterarum numerum sumpsit Marius Victorinus I 4, 95 p. 2468 ex historicis ipsasque litteras enumerat. quos auctores cum facile conicias idem atque Varronem docuisse adscribam Victorini uerba, quae non leuiter interpolata mutilata corrupta sunt:

Repertores litterarum ... Cadmus ex Phoenice in Graeciam et Euander ad nos transtulerunt a b c d e i k l m n o p q r s t litteras numero XVI. postea quasdam a Palamede et alias a Simonide adiectas implesse numerum XXIII [in comoedia scriptum erat ellum, non recte uos fecistis illum, est enim en illum] grammatici *praeterea* Demetrius Phalereus, Hermocrates, ex nostris autem Cincius Fabius Gellius tradiderunt. ex quibus Cincius paucis, inquit, commutatis ut ad linguam nostram *peruenirent*, eas namque Cadmus in Graeciam, unde ad nos Euander transtulerat.

cum non repertores litterarum sed litteras Cadmus in Graeciam transtulerit, post *litterarum* minimum *Chaldaei*, quod propter similitudinem sequentis uocis facile neglegi potuit, uel *Phoenices erant* nisi plura interciderunt. taceo de additamento uncis incluso, quod a Gaisfordio ut haec omnia bona fide prolatum (cf. M. Hertz de Lucii Cincii p. 59) medium enuntiatum dissecat. etiam *praeterea* aut eiciendum aut uestigium est historicorum quorundum grammaticis praemissorum et illa interpolatione submotorum, sicut statim latini historici secuntur. extrema dubito utrum pro Cinci uerbis, a Victorino male excerptis, accipienda an prauo Victorini generi dicendi indulgenda sint, sed non dubito, quin pro *peruenirent* scribendum sit *conuenirent*. ex auctoribus a Victorino prolatis Demetrius et Hermocrates de graecis litteris antiquissimis locuti sunt, latinique (cf. Hertz l. l. p. 82) easdem XVI ab Euandro in Italiam aduectas esse dixerunt, praeter Cincium, qui paucis commutatis hoc factum esse uoluit. graecas litteras omnes scriptores

una mente has fuisse tradunt α β γ δ ε ι κ λ μ ν ο π ρ σ τ υ, easdem igitur pro latinis acceptas fuisse consentaneum est, praeterquam quod pro Y poneretur V, quod primitus idem atque Y esse Verrius Flaccus apud Velium Longum p. 2215 intellexit, easdemque apud Victorinum, ubi congruentia graecarum et latinarum litterarum premitur, propositas esse expectares. sed Y simpliciter reiectum est et numerus XVI addito Q expletur¹¹⁸. cum uero Victorinus eo loco, quo eas posuit, de communibus graecorum et latinorum litteris loquatur, itaque hoc contra omnem rationem pugnet, facile contenderes, illam seriem litterarum turbatam esse, quod L omissum et H ab hac re prorsus alienum, inlatum confirmare uideretur, nisi I 4, 20 p. 2458 easdem ac nostro loco enumeratas litteras uideres. itaque fortasse secutus est in hac re Cincium eiusque enumerationem ibi quoque posuit ubi non prorsus apta erat.

123 Varro autem aliter statuit. cuius libros de antiquitate litterarum cum a Prisciano semel proferantur, et aliud fragmentum quod idem (I 16 p. 13) librorum nostrorum argumento bene aptum habet¹¹⁹ ad eosdem referre et quaerere licet, num alia praeterea uestigia eorum apud illum indaganda sint. sine dubio uero huc pertinent, quae I 12 p. 11, 1 leguntur:

apud antiquissimos graecorum non plus sedecim erant literae, quibus ab illis acceptis latini antiquitatem seruauerunt perpetuam. nam si uerissime uelimus inspicere eas, non plus duas additas in latino inuenimus sermone: f Aeolicum digamma, quod apud antiquissimos latinorum eandem uim quam apud Aeolis habuit ... X etiam duplicem loco C et S uel G et S postea a graecis inuentam assumpsimus.

124 adparet igitur Priscianum eiusque auctorem V eandem litteram atque Y accepisse¹²⁰. ceterum discrepantiam antiquarum et recentiorum litterarum non accurate persequitur. antiquis enim C media ut graecis, K tenuis erat, deinde G addito C pro tenui ponebatur, K paullatim neglegebatur, quod Varronem praetermissis nemo credit, Priscianus praetermisit cum diceret (I 14 p. 12, 5): 'K et Q, quamuis figura et nomine uideantur aliquam habere differentiam, cum C tamen eandem tam in sono uocum quam in metro potestatem continent. et K quidem prorsus superuacua est' e. q. s. quae cum ea quae supra scripsi excipiant, ne intellexit quidem hanc sententiam cum illa de sedecim litteris non conuenire, Varro autem G et Q postea addita esse docuit. quam Prisciani inconstantiam qui considerauerit non dubitabit, quin ipse Varronis libros non legerit sed apud alium quendam scriptorem fortasse Censorinum eos adhibitos inuenerit. confudisse enim uidetur cum illa de antiquissimis litteris aliam Varronis disputationem, quam in fine operis uel alio idoneo loco posuit, de litteris e numero uolgo traditarum re uera necessariis. ad talem enim expositionem alterum Prisciani locum (fr. 115) spectare arbitror, quo Varronem K et Q superuacaneas duxisse, H reiecisse sine dubio tamquam adspirationis notam tradit; praeterea X quoque ut duplicem sicut in grammatica (fr. 95) repudiasse censendus est¹²¹. in illa uero de antiquis litteris disputatione neque ab antiquissimorum monumentorum scriptura profectus est Varro, ut debuit, cognatarumque litterarum apud reliquas gentes comparatione, neque arbitrariam doctrinam excogitauit, sed simpliciter graecorum scriptorum de graecis litteris sententiam secutus easdem ad latinam scripturam transtulit. scripserunt autem non pauci graeci de hac re, quorum non nullos a Lucio Tarrhaeo commemorari uidimus. sed primus erat ut uidetur¹²² Aristoteles.

125 De ordine litterarum multa docte disputari potuerunt (cf. Th. Mommsen l. l. p. 30 sq. nou. mus. rh. XV p. 463 sq.), sed talia quomodo cum numero litterarum a Varrone posito coniuncta fuerint, non facile est dictu. uereor autem ne similia quoque protulerit eis, quae multo quidem ineptius graeci posterioris temporis habent (cf. Bekkeri anecd. gr. III p. 1171. Theodos. p. 6 sq.). nomina litteris a Chaldaeis singularum formis congruentia data esse scripsit (fr. 103) et sine dubio addidit, haec nomina indeclinabilia esse (cf. de l. l. VIII 64 p. 439), de qua re et Priscianus eodem loco nonnulla dicit, et graecos diligenter quaesiuisse ostendit Lucius Tarrhaeus l. s. p. 319 cf. schol. Dion. Thr. p. 781.

Valde dolendum est quod non plura ex his libris seruata sunt, nam etiam in Prisciani libro primo praeter ea quae supra significauimus aliquid inde ductum est. quam ob rem admodum impeditum est iudicium de ratione quae inter eos et posteriorum grammaticorum libros intercedat. ante alios hic in censum ueniunt scriptores de orthographia, quorum Velius Longus p. 2215 haec scribit:

Verrio Flacco uidetur, eandem esse apud nos V litteram quae apud Graecos Y ... graecorum uero qui de antiquis literis scripserunt commentaria, ii item latinorum qui illos secuti sunt, eadem litera ueteres solitos scribere ostendunt μακρὸς μακροῦ μακρῶ et confusas fuisse O et Ω.

126 latinorum uero qui de antiquis litteris scripserunt neminem nouimus praeter Varronem, quamquam multi in libris aliter inscriptis de eadem re egerunt¹²³. non improbabiler igitur libros nostros a Velio adhibitos esse conligeremus et cum Varronis si certas spectamus litteras de H Q K tantum supersit doctrina, quid de his Longus docuerit quaerendum est. de H littera eum Varronis sententiam improbasse supra (p. 93 sq.) uidimus, de K p. 2218 cum eo consentit, Q litteram ex C et V compositam esse putat. quae uereor ut satis firma sint quibus alia superstruas, nam de his litteris non agere non potuit, qui de recte scribendi ratione scripsit et omnes fere grammatici hanc rem attigerunt (cf. Donat. I 2. 3 p. 1736. Max. Vict. p. 277 L. p. 1945 P. al. cf. adnotationem ad fr. 105). praeterea Longi disputatio ad plures auctores spectat, inter quos num Varro fuerit dubium et eo incertius est, quia certa testimonia Varronis quae profert e libris de sermone latino hausit. similia de Mario Victorino ualent qui in capite de orthographia permulta

habet quae apprime apte huc quadrant.

L. Attium poetam probabiliter statuunt fere anno u. DCLXX mortuum esse (cf. Ritschl mon. epigr. tria p. 30. G. Bernhardy roem. litt. p. 391) ideoque ante hunc annum Varronem hos libros scripsisse necesse est, quod etiam a ueri similitudine non abhorret. natus enim erat anno u. DCXXXVIII, triginta igitur annos egressus uel hac fere aetate opus nostrum composuit (cf. Ritschl n. m. rh. VI p. 557).

Transeo ad libros **de origine linguae latinae**, quos tres fuisse Hieronymi indice scimus. antea de libro primo tantum semel a Prisciano I 39 p. 30 commemorato constabat, quem primum esse de lingua latina uoluerunt (cf. L. Spengel ed. Varr. p. 7. 592. O. Mueller ed. Varr. p. 264. cf. paed. phil. litt. bl. d. allg. schulzeitg. 1827 II p. 4), quam coniecturam per se parum probabilem (cf. G. Pape lect. Varr. p. 41. ztschr. f. alterth. 1834 p. 215 sq.) Hieronymi testimonium explisit. fragmento uerum a Prisciano seruato ([fr. 107](#)) in hoc quoque opere de litterarum quarundum scriptura et pronuntiatione actum fuisse docemur. teste enim M. Terentio Ion, quem Chium esse probabiliter suspicatus est F. W. Schneidewin n. mus. rh. VII p. 463 (cf. B. ten Brink Varr. locus de urb. Roma p. 2. C. Mueller hist. gr. fr. II p. 44 sq.), uoluit sonum illum peculiarem, quem Γ ante Γ K X haberet, ἄγγμα¹²⁴ nuncupari et hanc litteram, etiamsi nota eius non in promptu esset, uigesimam quintam esse. addidit Varro eundem sonum eisdem locis in uocabulis latinis audiri ideoque Attium¹²⁵ talia uerba duplici G scripsisse. uerba tradita sunt haec: *in eiusmodi graeci et Attius noster bina G scribunt, alii N et G, quod in hoc ueritatem uidere facile non est.* additis uerbis *'quod ... non est'* non id agit Varro, ultra sententia uera sit, ultra falsa; nam deinceps relicuam Attianae sententiae partem memoratus est: *similiter ageps agcora*, quibus quo conpleretur dictio haec fere adiecisse scriptor uidetur *per GC Attius, illi per NC.* itaque non illam Varro dicit ueritatem quae grammatici iudicio conprobatur, sed eam quae in ipso loquentium sermone est et auditur; ab hoc autem sermonis sono dissociat signum soni quod in litteris cernitur: prorsus simili ratione atque artis rhetoricae scriptores ueritatem actioni forensi tribuunt, procul habent ab umbratica declamatione exercitationis causa instituta; cuius rei exempla suppeditabant Ernestius lexic. technol. latin. p. 417 et Ellendius ad Ciceron. de orat. II 23, 94 uol. II p. 217 sq. quam ob causam dubitari nequit quin Marius Victorinus I 4, 71 eandem Varronis sententiam siue expresserit siue interpretatus sit, cum 'anceps' et similia uerba per NC non GC scribi ideo iubet *'quoniam ... familiarior est auribus nostris N potius quam G.* rectissime igitur Ritschelius mon. epigr. tr. p. 24 sic locum scripsit: *quod in hoc ueritatem facile uidere est, in illo non est.* ex illa uero comparatione graeci sermonis et latini, facile est intellectu in hoc libro non numerum et historiam litterarum, ut in libris de quibus modo dixi, persecutum esse scriptorem, sed quid antiquitus utriusque linguae commune fuerit inuestigasse, quod quanti momenti sit ad origines linguae latinae indagandas manifestum est.

Cum hoc argumento optime conueniunt, quae Ioannes Lydus¹²⁶ de magistr. I 5 profert, Romulum eiusque aequales bene calluisse sermonem graecum, nempe aeolicum, quem Euander Arcas (cf. de l. l. V 21 p. 31) in Italia peruolgasset. tradidisse haec Varronem τὸν πολυμαθέστατον dicit ἐν προοιμίῳ τῶν πρὸς Πομπήϊον αὐτῷ γεγραμμένων. unde sequi uidetur libros nostros Pompeio¹²⁷ missos fuisse. multis quidem libris Varro Pompei nomen inscribere pariterque in multorum operum praefatione de cognatione aeolicae linguae et latinae loqui potuit, sed haec singularis argumentorum congruentia, praeuente Ritschelio n. mus. rh. VI p. 531 sq., me mouet ut ad eosdem libros utrumque testimonium referam, donec constat de opere quodam ad Pompeium misso, cui tale prooemium aptum est. hodie autem praeter isagogicum ex quo disceret Pompeius consul, *quid facere dicereque deberet cum senatum consuleret* (Gell. XIII 7, 2) et ephemeridem naualem (itiner. Alexandri 6 ed. pr. Mai. 3. p. 5 class. auct. uol. VII), de quibus in hac re nemo cogitabit, ad Pompeium librum aliquem scriptum esse nescimus. egregie uero illa ([fr. 106](#)) habent locum suum (cf. Spengel l. s. p. 7) in prooemio librorum de origine linguae latinae, ubi igitur Euandrum eum esse dixit, a quo linguae aeolicae et latinae similitudo repetenda sit. cum aeolico sermone latinum saepius contulerunt uolgaremque de hac re sententiam profert Quintilianus (inst. or. I 6, 31): *'continet (etymologia) in se multam eruditionem, siue ex graecis orta tractemus, quae sunt plurima praecipueque aeolica ratione, cui est sermo noster simillimus, declinata, siue' e. q. s. etiam I 5, 55 latini et graeci sermonis similitudinem premit:*

uerba aut latina aut peregrina sunt. peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus ut instituta etiam multa uenerunt. taceo de *tuscis* et *sabinis* et *praenestinis* quoque ... plurima *gallica* ualuerunt ... sed haec diuisio mea ad *graecum* sermonem praecipue pertinet, nam et maxima ex parte romanus inde conuersus est, et confessis quoque graecis utimur uerbis, ubi nostra desunt,

cf. Varr. de l. l. V 10 p. 22. X 69 p. 582 sq.

Ita uia munita aliud quoque Lydi testimonium his libris tribuendum est. scribit enim in eodem opere II 13 haec: τὴν δὲ ὅλην κατασκευὴν τοῦ περιζώματος οἱ Γάλλοι καρταμέραν (λέγουσιν), ἣν τὸ πλῆθος καρτάλαμον ἐξ ἰδιωτείας ὀνομάζει. ὅτι δὲ οὐ Ῥωμαϊκὸν τοῦτ' ἡ ῥημάτιον, μάρτυς ὁ Ῥωμαῖος Βάρρων ἐν βιβλίῳ πέμπτῳ περὶ Ῥωμαϊκῆς διαλέκτου, ἐν ᾧ διαρθροῦται ποία μὲν τις λέξις ἐστὶν Αἰολικὴ, ποία δὲ Γαλλικὴ, καὶ ὅτι ἑτέρα μὲν ἡ Θούσκων, ἄλλη δὲ Ἐτρούσκων, ὧν συγχυθεισῶν ἡ νῦν κρατοῦσα τῶν Ῥωμαίων ἀπετελέσθη φωνή. unus quisque uidet hanc rem, uestigia dico aliarum linguarum in latino sermone indaganda, quam maxime ad hos libros aptam esse. in qua re nullius momenti est, quod Lydus titulum non accuratius indicat, cum ipse hos

libros haudquaquam legerit et insolita negligentia stupiditate uanitate praeditus fuerit¹²⁸). grauius fortasse est quod quintus liber in opus nostrum non quadrat, sed non dubito quin in hac quoque re Lydus peccauerit. quinque enim libros uel plures, ut libros de antiquitate litterarum mittam, non nisi opera de lingua latina et de sermone latino complectebantur. ad eum librum de sermone latino haec, si ueri similia sequimur, spectare nullo modo possunt. ad quantum de lingua latina relata sunt ab I. D. Fussio, primo librorum Lydianorum editore (de magistr. p. 118), cui adsenserunt L. Spengel ed. Varr. p. 5. 121 et R. Merkel praef. Ouid. fast. p. CVI. generalia autem, quae Lydus profert, minime huic libro accommodata esse, perspexit O. Mueller ad de l. l. V 116. nihilo magis in hoc libro locum habet uox καρταμέρα, quam V 116 p. 121 excidisse putabant. leguntur ibi in codice Florentino haec: *lorica quod e loris de corio crudo pectoralia faciebant. postea subcidit galli e ferro sub id uocabulum ex anulis ferream tunicam*, ubi siue cum O. Muellero *ex anulis ferrea tunica* siue cum Lachmanno (ad Lucr. VI 954 p. 404) *ex anulis fere iam tunica* scribis, de re non de gallico nomine agi concedendum est. nam lorica romanam antiquitus e loris factam indeque nominatam fuisse dicit, postea idem nomen in ferream e Gallia translata transiisse. ex eo autem quod apud Varronem baltei explicatio sequitur, apud Lydum praemittitur, noli efficere Lydum eo loco usum esse, nam magna uerbositate de uestimentis magistri equitum locutus singula percensere debuit, Varroni autem nihil adscribit nisi καρταμέραν (cf. L. Diefenbach orig. europ. p. 285 sq.) et illa generalia, quorum omnium in libro de lingua latina quinto nec uola nec uestigium. quare ad libros nostros (fr. 108) ea refero contentus, quod non solum in titulo et numero Lydus peccauit, sed etiam inpudenter res a Varrone expositas auxit. nam neque ille docuit e linguis gallica aeolica etrusca inter se mixtis latinam linguam ortam esse, id quod quaeuis pagina librorum de lingua latina ostendit, sed nonnulla ex eis sumpta esse existimauit, quae sine dubio accuratius pertractauit, neque facile dixeris quae discrepantia inter Tuscos et Etruscos intercedat (cf. O. Mueller Etrusk. I p. 100. C. Wachsmuth l. s. p. XXXI). parui sane tale testimonium aestimandum est, sed etiamsi omnia finxit Lydus, haec in libris nostris exposita fuisse reliqua testimonia probant.

Praeterea de eis nihil constat: neque quo tempore scripti sint dici potest. nam cum Pompeio (cf. L. Roth leben d. Varr. p. 11 sq.) per triginta annos, inde ab a. u. DCLXXVIII usque ad cladem Pharsalicam, coniunctus erat, sed artiores fines nullum indicium prodit.

Non mediocris reliquiarum copia ex Apulei libellis de nota aspirationis et de diphthongis (cf. I. N. Madvig opusc. acad. p. 3) accedere uidebatur, qui de nota asp. p. 107 Osann. Varronem *in libro de origine l. l.* et de diphth. p. 125 eundem *in libris de origine l. l.* adfert. accuratius tamen inquirenti non dubium est, quin sic libros de lingua latina V-VII significauerit (cf. Spengel. ap. Ritschelium l. s. p. 531. Th. Mommsen unterital. dial. p. 358 n.), siue ita argumentum librorum de origine uerborum indicare uoluit, siue codex quo usus est hunc titulum habuit. in Florentino quidem codice libris V-VII inscribitur *de lingua latina de disciplina originum uerborum*, in Gothano (cf. Jacobs u. Vkert Beitr. z. alt. litt. I p. 270) *de uerborum origine*¹²⁹, aliis uero *de origine linguae latinae* inscriptum fuisse ostendit catalogus bibliothecae coenobii Fesulani (cf. F. Blume iter ital. II p. 31. 47), quem Montfaucon diar. ital. p. 393. bibl. biblioth. I p. 418 edidit. hunc enim nemo de ueris libris de origine l. l. accipiet, quos uix Priscianus legit. interdum uero neglegenter uel cum suis additamentis Varronis uerba posuit Apuleius, quare breuiter testimonia percurram¹³⁰. ex uno autem loco ipse Varro corrigendus esse uidetur, nam cum Apulei uerbis (de not. asp. p. 107) *M. Varro in libro de origine latinae linguae ab hordeo horreum deriuatum aspirat, hordeum uero ab horrore tractum dicitur (dicit? Osann)* si contuleris locum de l. l. V 106 p. 109 *hordeum ab horrido* ibi aliquid excidisse putabis et scribendum esse *horreum ab hordeo, hordeum ab horrido*, quod confirmat Augustinus de dial. VI p. 11, 5 Crec., quem e Varrone hausisse uidimus: *aut per id quod continetur (dictum), ut si quis horreum mutata littera adfirmet ab hordeo nominatum*. quae leguntur de not. asp. p. 94. p. 107. de diphth. p. 125 sumpta sunt e libro V 97 p. 99, inepte adiectis p. 94 *trahere*, p. 125 *uehere*, cf. Mommsen l. s. p. 358. de diphth. p. 127: *ae ante d reperitur in aedes quod ab edendo secundum Varronem deriuatum est conlatis de l. l. V 160 p. 160 aedes ab aditu quod plano pede adibant scribendum est ab adeundo*¹³¹. p. 129 scribit *aes aeris quod Marcus Varro ab asse, alii ab auri similitudine dictum putant*, contra Varro V 169 p. 169 *as ab aere*.

V

134 A certis uel probabilibus uenio ad dubia et obscura. duo enim restant opera, de quibus cum praeter titulum nihil fere traditum sit uix habeo quod dicam.

Libri **de similitudine uerborum III** in Hieronymi indice exstant et semel a Charisio p. 91 commemorantur. similitudo quid sit et quid de ea Varro iudicauerit ut quam breuissime ostendam duos adponam locos e libris de lingua latina. X 3 p. 545:

de similitudine et dissimilitudine ideo primum dicendum, quod ea res est fundamentum omnium declinationum ac continet rationem uerborum. simile est quod res plerasque uidetur habere easdem quas illud cuius est simile. dissimile est, quod uidetur esse contrarium huius. minimum ex duobus constat omne simile, item dissimile, quod nihil potest esse simile, quin alicuius sit simile, item nihil dicitur dissimile quin addatur cuius sit dissimile.

cum utrumque nonnunquam accidat, ut et in uoluntaria declinatione animaduertatur natura et in naturali uoluntas (quae cuius modi sint aperietur infra¹³²), quod utraque declinatione alia fiunt similia alia dissimilia, de eo graeci latinique libros fecerunt multos, partim cum alii putarent in loquendo ea uerba sequi oportere, quae a similibus similiter essent
 135 sequendam dissimilitudinem quae in consuetudine est quam uocant ἀνωμαλία, cum ut ego arbitror utrumque sit nobis sequendum, quod in declinatione uoluntaria sit anomalia, in naturali magis analogia.

de eadem igitur re¹³³ hos libros conscripsit. num uero eis quasi praeparauerit libros de lingua latina an fortasse quod illic docuerat contra aduersarios, qui eum inpugnauerant, defenderit perspici non potest. e libro secundo (fr. 109) picem¹³⁴ singulariter tantum dici legimus, quod olim Spengelius ed. Varr. p. 594 ad librum de lingua latina nonum, quamuis ibi non occurrat, referre uoluit (cf. O. Mueller ed. Varr. p. 264. Ritschl l. s. p. 528). pertinet autem hoc praeceptum
 136 ad ea quae de l. l. VIII 37 p. 482.X 83 p. 590 exponuntur, quod enim natura non subest deest multitudinis casus.

Contrariam partem eiusdem quaestionis Varro tractauit in libris **de utilitate sermonis**, quorum notitiam ad nos pertulit Charisius p. 123, 3, qui Plinio auctore unum uerbum (fr. 110 cf. supra p. 34) ex libro quarto seruauit. utilitatem similitudini opponit Varro de l. l. VIII 48 p. 490:

cum, inquit, utilitatis causa introducta sit oratio, sequendum non quae habebit similitudinem sed quae utilitatem. ego quidem utilitatis causa orationem factam concedo, sed ut uestimentum, quare, ut hic similitudines sequemur, ut uirilis tunica sit uirili similis, item toga togae, sic mulierum stola ut sit stolae proportione et pallium pallio simile, sic cum sint nomina utilitatis causa, tamen uirilia inter se similia, item muliebria inter se sequi debemus,

quibuscum confer quae VIII 26 p. 410 sq. in contrariam partem disputata sunt. ueram Varronis sententiam de hac re et prior locus et quae supra ex libro octauo adscripsi et totus liber decimus ostendit. persuasum ei erat, in declinationibus analogiam, quam quid esse uoluit nunc non persequor, regere, praeterquam quod aliquid perspicuitati et similibus uocabulorum distinctioni concedendum esse censuit. idemque hic quoque docuisse uidetur. in libris enim de lingua latina, ubi omnia conplectitur, quae contra analogiam et pro ea dicenda sint, utramque partem quam firmissime defendere non solum licebat, sed necesse erat; postremo autem suum pronuntiauit iudicium idque conprobauit ualidissimis argumentis, quo facto neque ipse incertus inter utrumque fluctuari uidebatur, et lectores quid de his rebus existimandum sit discabant. nimium uero Varroni tribuimus, si eum in illo opere alterum, alterum in hoc defendisse in morem sophistarum putamus, sed eandem sententiam ubique tueri debuit, nisi forte pluribus
 137 praeterlapsis annis antea se errauisse intellexit, quod cum posterioribus demum uitae annis his quaestionibus studuisse uideatur, et certos auctores tamquam duces in plerisque sibi sumpserit, non ita ueri est simile. nihilo minus in prioribus libris formas declinationesque quatenus analogiae aut respondeant aut repugnent considerasse, in his contrariam uiam persecutus esse uidetur, si titulos spectamus. in utroque igitur opere unam earum quaestionum, quas in libris de lingua latina generaliter exposuit, accuratius tractauit, qua ex re quanti momenti et Varroni et aequalibus eius hae res fuerint intellegitur.

Superest ut uno uerbo tangam perpaucas reliquias, quarum sedem indagare non contigit. ablatiuum Varro teste Diomede (fr. 111) casum sextum uel latinum adpellauit. curculionem pro gurgulione per ἀντίστοιχον uel antithesin (cf. Char. p. 279, 16. Diom. p. 442, 28) dictum esse (fr. 112) uoluit.

Hae sunt reliquiae quas probabiliter libris grammaticis tribui posse arbitror. nemo enim hic talia expectabit, qualia Gellius habet (III 16, 1. cf. Don. in Ter. heaut. II 3, 46) Varronem genetiuis *senatus fluctuis domuis* similia uel (V 21, 6) formas *pluria* et *conpluria* probasse. sciens etiam ut Isidori ita omnes neglexi reliquas etymologias, quas huc pertinere non certo constabat, qualia sunt ut paucis exemplis defungar: *ualuae sunt, quae reuoluuntur et se uelant* (Seru. in Aen. I 449), *amoena quasi amunia hoc est sine fructu* (Seru. Aen. VI 638. cf. thes. nou. lat. in Mai class. auct. VIII p. 5) *freni a frendere dicti* (Seru. Aen. VIII 230), *hilum Varro ait significare medullam eius ferulae quam graeci ἀσφόδελον uocant, et sic dici apud nos nihilum, quomodo apud graecos οὐδὲ γῶ* (Isid. orig. X 1, 85. XVII 9, 95). prorsus praeterea contempsi testimonia ficticia et aut neglegentia aut stupore deprauata, quorum quaedam protulisse exempla satis sit. ut uix crederes apud Nonium u. protinus p. 376 haec *uel protinam uel protinus continuationem uel praeteritae*
 138 *uel futurae longitudinis* eadem esse ac *protinam a protinus continuitatem significans* nisi ipse adscripsisset librum de l. l. VII (107 p. 385), ita diu quaesiui, unde haec explicatio esset scholiastae qui dicitur Cruquiani ad Horat. epist. I 2, 28 *Varro nebulones uocat obscuro loco natos*, donec in hunc Columellae locum (VIII 16, 4) incidi: *itaque Terentius Varro nullus est inquit hoc seculo nebulo ac rhinton, qui non iam ducat nihil sua interesse, utrum eiusmodi piscibus an ranis frequens habet uinariu*, quae exscripta sunt, si tale quid exscribere dicere fas est, ex Varronis rer. rust. III 3, 9: *quis contra nunc rhinton non dicit, sua nihil interesse, utrum iis piscibus stagnum habeat plenum an ranis?* primae in hac re deferendae sunt Pomponio Sabino et

Cynthio Cenetensi in commentariis Vergilianis, quos primo obtutu singularibus fontibus usos esse putares, deinde neglegentiae has copias deberi intellegis. Varro scribit de l. l. V 72 p. 77: *Neptunus, quod mare terras obnubit ut nubes caelum, a nuptu id est opertione, ut antiqui, a quo nuptiae, nuptus dictus. Salacia Neptuni a salo. inde effecit Pomponius ad Verg. Aen. I 125 p. 236 ed. Bas.: Varro ait Neptunus dicitur a neptu id est optione, quod ut coelum nubes, ita mare terras obnubit. declinatur neptus tus tui. eius sacrificia dicuntur salatia a salo. e Varronis (V 73 p. 78) uirtus ut uiri uis a uirilitate primum fecit Cynthius (ad Aen. V 344 p. 112) uirtus a uiriditate, deinde uirgo dicitur a uiriditate (ad Aen. VI 45 p. 128 cf. VII 72 p. 162). Pomponius (ad Geo. I 166 p. 78 ed. Bas.) habet: *mystica dicuntur a mysterio, ut inquit Varro, ad eundem uersum Seruius: uannus: legimus tamen et uallus secundum Varronem (de l. l. V 138 p. 141. rer. rust. I 23, 5. 52, 9), quod idem nihilo minus significat. mystica autem Iacchi ideo ait (Vergilius), quod Liberi patris sacra ad purgationem animae pertinebant, et sic homines eius mysteriis purgabantur, sicut uannis frumenta purgantur, quem quam egregie interpretatus sit Pomponius uides. sed nolo coaceruare plura eiusdem generis.**

ADNOTATIONES

- 1) cf. praeter libros de re rustica de antiquitatum libris Angustini de ciu. del VI 3, fr. antiquitatum human. lib. XX ap. Non. quadrifariam p. 92, fr. de uita populi Romani lib. I ap. Non. uictuis p. 494.
- 2) Hoc loco haec tetigisse et contrariam rationem Alexandrinorum et stoicorum significasse satis est. qua in re quanti momenti ad studia grammaticorum philosophorum inuenta fuerint, me non fugit. sed haec ut omnia longiora praetermittenda erant.
- 3) cf. A. Nauck Aristoph. Byz. fragm. p. 267. Charisii locum p. 116 *specialis (analogia) est, quae spectatur nunc in rebus nunc in dictionibus* (Christ münchn. gel. anz. 1859 p. 221 e Donatiano, *rationibus cod. Neap.) occupata; cui Graeci modum istius modi condiderunt ἀναλογία ἐστὶν συμπλοκή λόγων ἀκολουθῶν ἐν λέξει. huic Aristophanes quinque rationes dedit uel ut alii putant sex; primo ut eiusdem sint generis de quibus quaeritur, dein casus, tum exitus, quarto numeri syllabarum, item soni uereor ut recte Curtius Wachsmuth meus de Cratete Mall. p. 11 explicuerit. genus enim etiam in Varronis loco quem confert X 21 p. 556 ex Ed. Luebberti emendatione (thes. V quaest. pontif. adn.) id est quod M. Terentius interduo sexum uocat. casus autem licet a Varrone nonnunquam generaliter positum sit, a Romano multo posteriore nec inducto scriptore, cui haec Charisius debet, hoc modo usurpari non potuit si intellegi uoluit. reliqua cum generalia sint et Varro quoque l. s. de nominum tantum analogia loquatur, nullam dubitationem mouent, de eadem (cf. Varr. de l. l. VIII 13 p. 401) Aristophanem egisse; quod si huius disciplinae progressus spectas, non nullius momenti est.*
- 4) De singulis Tryphonis libris recte iudicauit A. de Velsen l. l. p. 24 sq. Qui praeterea de his rebus scripserunt post Varronis, immo Apolloni tempora uixerunt, ut de Herodiano (cf. Michael Syncellus in Bachmanni anecd. gr. II p. 424 cl. E. Egger Apoll. Dyscole p. 234) taceam, Telephus Crateteus, qui teste Suida περὶ συντάξεως λόγου Ἀττικοῦ βιβλία ἐἔδιδε, post Augustum floruit (cf. Preller ztschr. f. alterthw. 1837 p. 499) et L. Veri praeceptor fuisse uidetur (Iul. Capitol. Veri 2. Ebert dissert. Sic. I p. 147), et Arcadius Antiochenus, Herodiano inferior (Choerob. Bekk. anecd. gr. III p. 1193), qui περὶ συντάξεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν scripsit. reliqui praeter Byzantinos grammaticos (de quibus Egger l. l. p. 234. 265) rhetores posterioris aetatis erant, ut Gaianus Arabs Theon Alexandrinus Pausanias Caesariensis (Suid.), qui uestigia Dionysi Halicarnasensis et auctoris libri περὶ ὕψους, qui duos libros περὶ συντάξεως composuit, (π. ὕψους 39, 1) sequebantur.
- 5) In his secutus sum Porphyrium ap. Amm. in Arist. π. ἐργ. p. 104^b Br. et Apoll. d. synt. I 8 p. 31 B. III 32 p. 299. de pronom. p. 146. cf. Lucian. uit. auct. 21. R. Schmidt l. l. p. 64. Prantl l. l. p. 439 sq. Steinthal l. l. p. 298. Suidas u. σύμβαια nescio quem exscripsit non accuratius quam u. κατηγορήμα Laertium Diog. VII, 63 sq., in quo ipso lacunam esse diu intellectum est. Priscianus uero XVIII 4. II p. 211 H., qui quidem locus tam turbatus est, ut neque a librariis ita corruptum neque a scriptore rem tam male perspectam esse, sed lectorem eumque non optime doctum haec adiecisse crediderim, ita scribit: et sciendum quod has quidem constructiones quae per nominatiuum absoluuntur, stoici ἀξιώματα uel συμβάματα, id est dignitates uel congruitates, uocabant, ut ego Priscianus scribo, Apollonius ambulat, Plato philosophatur, illas uero quibus transitiones ab alia ad aliam fiunt personam, in quibus necesse est cum nominatiuo etiam obliquum aliquem casum proferri, παρασυμβάματα dicebant, hoc est minus quam congruitates, ut Cicero seruat patriam, quando uero ex duobus obliquis constructio fit, ἀσύμβαια id est incongruitatem dicebant ut placet mihi uenire ad te, siue nominibus ipsis tamen seu uerbis hoc exigentibus. uides hic non solum axiomata et συμβάματα confundi, uerum etiam transitua uerba (de genere loquendi cf. XIII 23 p. 15 H.) cum nominatiuo et accusatiuo, quae axiomata sunt, παρασυμβάματα dici. praeterea tertiae constructionis, quando ex duobus obliquis fit, exemplum nullo modo aptum est, expectares *puget me illius*, uel tale quid. ceterum dummodo tali loco aliqua fides habenda esset, a quibusdam stoicorum ἀσύμβαια quod ab aliis ἔλαττον ἢ παρασύμβαια dictum est, quod eo est incertius, quia appellatio pessime in rem quadrat.

- 9 [6\)](#) Praeterea Dionysi loco euincitur, et illos Chrysippi libros de rhetorica non egisse (rhetoricam uero stoici ad dialecticam referebant L. D. VII 41), et si Dionysium bene elegerit credimus quod in conscribendo opere adhiberet, in aliis quoque libris hanc a Chrysippo esse neglectam, quod in plerisque factum esse index ille confirmat Laertianus.
- [7\)](#) Non recte L. Krahnert de Varronis philol. p. 3 Ciceronem illius libro de philosophia (Augustin. l. l. XVIII 1, 1) usum esse et academicorum sententias illius uerbis introduxisse sibi persuasit. nam primum si res ita esset, Cicero Acad. post. I 1, 3 dicere non potuit *quaero cur cum multa scribis genus hoc praetermittas*, de rebus philosophicis loquens; deinde Varro apud Ciceronem I 2, 8 saturas laudationes antiquitatum prooemia perhibet, nihil de philosophico quodam libro memorat; denique non nisi ita fere ut l. l. I 2, 4 sq. Varro exponit de philosophia et his rebus latine scribendis re uera cogitauit, aptus erat cuius exemplo Cicero ciues suos meliora edoceret. accedit, de quo optime A.B. Krische uerb. Ciceros Acad. in Goetting. stud. 1845 p. 175 iudicauit, quod fragmentum ex illo Varronis libro ab Augustino seruatum libro Tulliano de finibus quinto respondet, post annum igitur 709 scriptum esse oportet (cf. N. Madvig praef. Cic. de finib. p. LVIII).
- 11 [8\)](#) Verba sic leguntur in codice Florentino quantum sciamus *propter eorum qui dicuntur sunt declinati casus, uti is qui de altero diceret, distinguere posset cum uocaret cum daret cum accusaret, sic alia eiusmodi (Sp., eiusdem F) discrimina, quae nos et Graecos ad declinandum duxerunt. sine controuersia sunt quinque. legendum propter eorum qui dicunt naturam (DICVNTVR pro DIC=NATVR=.), cum haec superioribus 14 p. 402 respondeant in sua discrimina declinantur (nomina) aut propter ipsius rei naturam de qua (quo F) dicitur, aut propter illius, qui dicit. propter ipsius rei discrimina aut ab toto aut a parte e. q. s., quo loco breuiter tractato ad alteram declinationum causam, illius qui dicit naturam transit, aliter statuit G. Schoemann l. s. p. 13 n. 2. secuntur haec *quis uocetur ut Hercules, quemadmodum uocetur ut Hercule, quo uocetur ut ad Herculem, a quo uocetur ut ab Hercule, cui uocetur ut Herculi, cuius uocetur ut Herculis*. mirabere non quinque sed sex casus proferri, quod eiectis uerbis a *quo uocetur ut ab Hercule* tollere uoluerunt, sed haec omnia expellenda sunt. primum enim haec casuum explicatio nulla ratione cum altera *cum noceret, cum daret, cum accusaret* coniuncta et a Varrone aliena et per se absurda est, deinde hoc loco non de eo qui *uocetur* agi debuit, sed de eo qui *uocet*, propter cuius naturam casus declinati sunt, denique duplex haec casuum enumeratio ab hoc loco quo breuissime summam rerum perstringit abhorret.*
- 12 [9\)](#) Varronem plerumque graecos scriptores secutum esse iam perspexit, licet rem immodice auxerit, Christoph. Mylaeus, qui de scribenda uniuersitatis rerum historia (Basileae 1554) libro quinto (p. 271) sic scribit 'conuertendis autem graecorum literis iustum ocium delegit similitudine studiorum cum M. Tullio coniunctus M. Varro, a quo nullum in omni uarietate doctrinae praetermissum est argumentum' e. q. s.
- 13 [10\)](#) In hoc loco scribendo L. Spengelium de emend. rat. libr. Varr. de l. l. p. 9, qui olim de eodem loco in Iahni annal. 1834 p. 7 egerat, secutus sum praeterquam quod simplicius uidebatur e codicis uerbis *similis res dissimilibus uerbis et dissimilibus similes esse uocabulis notatas* id quod supra posui efficere, quam quod Spengelius uoluit [*similis*] *res dissimiles similibus uerbis, et dissimilibus similes esse [uocabulis] notatas*. addo quod *III libros* (cod. *lei libri*) Laerti Diogenis codicibus in indice librorum Chrysippeorum (VII 192) confirmatur. habet enim, ut mecum communicauit Curtius Wachsmuth, cod. Burbon. 253 saec. XII *περὶ τῆς κατὰ λέξεις ἀνωμαλίας πρὸς δίον α β γ δ*, cod. Laurent. plut. 69, 35 *περὶ τοῦ κατὰ τὰς λέξεις ἀνωμαλίας πρὸς δίωνα α β γ δ*, cod. Menagii α β γ, Ionsius hist. phil. II 8, 2 coniecit ζ' e Varrone ubi olim *sex libros* legebatur.
- 14 [11\)](#) Cic. Brut. 56, 205: 'fuit L. Aelius omnino uir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis litteris et Latinis antiquitatisque nostrae et in inuentis rebus et in actis scriptorumque ueterum litterate peritus. quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, uir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus et illustrioribus litteris explicauit. sed idem Aelius stoicus esse uoluit, orator autem nec studuit unquam nec fuit.'
- 15 [12\)](#) Episcopi Hipponensis enim hoc opusculum esse demonstrauit Prantl l. l. p. 666, quamquam id C. F. Webero proleg. in Augustini art. gramm. p. 1 non persuasisse uidetur. addere potuit in libro de magistro quem patrem breui post illud scripsisse constat (cf. Augustin. retract. I 12) nonnulla recurrere quae in illo libello leguntur ut V 12. 16. Tom. I p. 679. 682 ed. congr. S. Maur., unde apparet dialecticam illic expositam re uera Augustinum amplexum esse.
- 16 [13\)](#) Apud Varronem recurrunt ueriloquia *urbis* V 143 p. 145 *horrei* V 106 p. 109 *putei* V 25 p. 41. uiolentum apud Augustinum a *ui*, ab eodem *uis* uiolare VI 80 p. 256, et ab eodem per gradus quosdam apud illum uinculum uimen uitis uietus, ab ipso *uis* V 62 p. 68 uincire uinclum uiere, V 37 p. 38 uinum, ab hoc uitis deriuatur (de postremis cf. Donat. in Ter. Eun. III 4, 21). solius *uia*e origo, quod V 35 p. 37. de re rust. I 2, 14 a uehendo ducitur, non respondet; talem inconstantiam autem nemini antiquorum grammaticorum non excidisse inter peritos constat, de Varrone cf. Mueller praef. Varr. p. VII. quae praeterea apud Augustinum occurrunt *lucus bellum foedus* e. q. s. in libris nostris non explicantur.—Breuiter moneo locum V 22 p. 31, qui multos uexauit, nuper Ludouicum Oxé de Varr. etymolog. quibusd. p. 22, et in codice ut tradunt ita legitur *Vias quidem iter, quod ea uehendo teritur, iter iterum, actus quod agendo teritur* e loco s. s. V 35 p. 37 illuc inlatum et quodammodo uicinis etymologiis accommodatum esse, quod neminem uidisse miror.

18 [14](#) August. l. l. p. 48E: 'ea quae una definitio potest includere uniuoca uocantur: illius autem, quae sub uno nomine necesse est definire diuerse, aequiuoci nomen est'. p. 49C: 'haec sunt igitur uniuoca, quae non solum nomine uno, sed una etiam eiusdem nominis definitione clauduntur, quamuis et inter se propriis nominibus et definitionibus distingui possunt.' Mart. Capella IIII 355 p. 103 sq. 'aequiuocum est quando multarum rerum unum est nomen, sed non eadem definitio, ut leo ... uniuocum est, quando duarum uel plurium rerum unum nomen est et definitio.'

19 [15](#) Cassiodor. de artib. et discipl. liber, p. 536^b Garet: 'dialecticam uero et rhetoricam Varro in nouem disciplinarum libris tali similitudine definiuit: dialectica et rhetorica est quod in manu hominis pugnis adstrictus et palma distensa, illa breui oratione argumenta concludens, ista facundiae compos copioso sermone discurrens, illa uerba contrahens, ista distendens'. cf. Isid. orig. II 23, 1. a Zenone haec Varronem transtulisse Cassiod. l. l. p. 531b Sext. Emp. adu. math. II 7 alii docent, et alia in promptu sunt, quibus illud confirmetur.

20 [16](#) Hoc moneo propter Carolum Prantl l. l. p. 667 qui id a stoicis alienum putat. Laertius autem Diogenes (VII 63) scribit: ἑλλυπῆ (λεκτά) μὲν οὖν ἔστι τὰ ἀναπάρτιστον ἔχοντα τὴν ἐκφορὰν οἶον 'γραφεῖ' · ἐπιζητοῦμεν γὰρ τίς; quod cum in prima et secunda persona absolute quaeri non possit, discrimen quoddam inter has et illam fecisse stoicos sequitur.

26 [17](#) Recte uidit O. Mueller praef. p. L. ad hos libros referenda esse, quae 'de copia uerborum' (VIII 2 p. 392. 20 p. 406) Varro promittit, eosdemque indicari 'libris qui de formulis uerborum erunt' (X 33 p. 536) quod alterum testimonium M. Hertz (philolog. klin. streifzug p. 31) de libris XX-XXV accipere maluit, quamquam e uerborum contextu ibi de declinationibus actum iri intellegitur.

27 [18](#) Reliquae sunt hae: uerba quae declinantur et quae non declinantur (X 14 p. 551), uerba uernacula aduenticia notha ex peregrinis nata (X 69 p. 582), analogia quam sequitur populus singuli e populo (X 74 p. 586), consuetudo qua antiqui usi sunt qua nunc utimur qua poetae utuntur (X 73 p. 585), quas omnes non aptas esse argumenti indoles et mos scriptoris in libris etymologicis conspicuus docent.

28 [19](#) Duae diuisiones sese excipiunt VIII 44 p. 424 *oratio secanda ut natura in quattuor partis, in eam quae habet casus et quae habet tempora et quae neutrum et in qua est utrumque. has uocant quidam appellandi dicendi adminiculandi iungendi. appellandi ut homo et Nestor, dicendi ut scribo et lego, iungendi ut et et que* (M. utque F), *adminiculandi, ut docte et commode.* quae diuisiones inter se non congruunt, iungendi enim et adminiculandi partes ambae nec casus nec tempora habent. secundam diuisionem Varro debuit philosophis a Prisciano (XI 6. I p. 511) indicatis: *quibusdam philosophis placuit nomen et uerbum solas esse partes orationis, cetera uero **adminicula uel iuncturas** earum, quomodo nauium partes sunt tabulae et trabes, cetera autem id est stuppa et clauis et similia uincula et conglutinationes partium nauis, non partes nauis dicuntur.* quarum altera parte eique coniunctis quae non exscripsi, num Ammonium (in Aristot. π. ἔρμ. p. 99^a Br.), aequalem sibi scriptorem inpugnauerit an tritam eo tempore quaestionem tetigerit, incertum est. uerisimile autem est philosophos illos peripateticos fuisse uel in hac re cum eis facientes. Aristotelis (cf. Steinthal l. l. p. 257) sententiam Dio excoluit (VIII 11 p. 400) *quorum generum declinationes oriuntur, partes orationis duae, si item ut Dion in tris diuiserim partes res quae uerbis significantur: unam quae adsignificat casus, alteram quae tempora, tertiam quae neutrum. de his Aristoteles orationis duas partes esse dicit, uocabula et uerba, ut homo et equos, et legit et currit.* hanc igitur diuisionem Dionis (qui num academicus ille fuerit quode Elink Sterk de paraplerom. symb. litt. belg. VIII p. 9 disseruit nescio) cuius pars tertia quae neutrum habet in duas partes iungendi nimirum et adminiculandi describitur, quae itaque paullo magis est explicata, secundam Varronis esse censeo. Sed etiam prima Varronis diuisio orta est ex Dionea, adiecta parte quae utrumque habet. quare, quamuis non prorsus accurate, tamen non ita neglegenter (cf. Schoemann l. l. p. 14) Varro locutus est, cum **has ad quattuor partes** generales non ad proxime antecedentes singulas referret.

[20](#) Vt hoc melius intellegatur simulque aequabilitas librorum VIII et VIII nec in editis exemplaribus nec in O. Muellerei dispositione satis conspicua oculis subiciatur, eos breuiter hic conposui. respondent sibi haec

	VIII		VIII
	1-6	praefatio	1-24
	7	dispositio sequentium	25
	8-35	consuetudo—ratio	
	36-39	A. pars generalis. 1. praefatio	
	40-44	2a de similitudine	39-43
	45	2b analogia ubique aut nusquam	37-38
	46. 47	2c de delectatione	31. 32
	48	2d de utilitate	26-30
29	lacuna	49-54	2e analogiae leges
			33-36

	55-62	3a declinatio sexus	46. 47
	63-69	3b decl. multitudinis	48
	70 lacuna	3c decl. casualis (in uniu.)	49
		B pars specialis. dispositio	44. 45
		I uerba iungendi adminic.	lacuna in fine libri
	lacuna	II 1 articuli	50. 51
		2 pronomina	lacuna in fine libri
lacuna	71	3 uocabula. a. decl. nominandi	52-62
	72. 73	3b decl. augendi	75-78
	74	3c decl. minuendi.	79
	75-88	3d decl. casualis (de sing.)	63-74
	89-94	4 nominum decl.	80-84 lacuna quae reliqua deuorauit
	95-110	III uerba temporalia	

Vides partem generalem (A) libri VIII eidem in VIII ita respondere ut praemissis quibusdam de consuetudine et ratione reliqua inuerso ordine sequantur, sed disputationem de analogiae legibus (A 2e) libro VIII grauiorem et pluribus tractandam ibi in fine huius partis positam esse. expositionem uero de sexu numero casu (A 3) in libro VIII principio partis alterius positam, in libro VIII ubi lectores e libro octauo extremo nouerunt (cf. Mueller p. XXXXVI) praeter nomen et uerbum analogias non esse (cf. VIII 9 p. 398. X 79 p. 588) priori parti statim esse addita. Altera pars (B) ab eadem in libro VIII eo discedit ut quae minoris momenti sunt, aut praemittantur, ut particulae (I) et articulis adiecta pronomina II 2 (hoc autem factum esse apparet ex eo quod deinde nusquam memorantur) aut inter grauiora interponuntur, ut declinatio augendi et minuendi (II 3b. c). Lacunae autem, quas inter paragraphos 48 et 49, 70 et 71 subtili usus iudicio Mueller indagauit, in eodem codice ortae sunt, quo transpositio V13 p. 33 sq. facta est (cf. Spengel ztschr. f. alterthw. 1846 p. 142. ueb. d. kritik d. buech. de l. l. p. 10); in hoc enim quae leguntur VI-41 p. 40 quinque explebant folia, quorum singula circiter MMCCCXXXX litteras complectebantur (Spengeli in hac re editione usus sum), quae uero leguntur IX 49 p. 490-70 p. 508 circiter ICOMDCCC litteras comprehendunt, tribus igitur illius codicis foliis (MMCCC litterarum) scripta erant.

- 30 [21](#)) Hic enim scribendum esse *cape unde accipe sed hoc in proximis libris (proximo libro F) retractandum* mecum censebis, si hoc de libro octauo dici non potuisse Varronemque constanter ad 'libros' plurali numero lectores relegare et saepissime in his libris uocabulorum exitus corruptos esse reputaueris.
- 31 [22](#)) Laudat Plinius librum XI p. 131, 18. 141, 30 (cf. Schottmueller l. l. p. 41). p. 142, 21, librum XIII p. 105, 14. p. 139, 15, librum XXII p. 142, 20. praeterea e Plinio fluxit locus p. 106, 2 (cf. Schottmueller p. 43), quem in libri de l. l. octauo ea parte quae intercidit fuisse uidit O. Mueller praef. Varr. p. XXXXVII. ex eodem Plinio librum XI hausisse Romanus p. 80, 3 cl. Pompei p. 154 Char. p. 37, 13 uidetur. restant loci p. 58, 17 (de l. l. V 18 p. 131) 73, 10 ad Cic. V. (108 p. 111) 104, 13. 104, 28 ad Cic. VIII (54 p. 130) p. 105, 14 ad Cic. XIII quos Plinio Romanum debere demonstrari nequit.
- 35 [23](#)) Vno Plauti (mil. gl. 271) loco in codice Ambrosiano *Philocomasii custos* legitur, ubi tamen Ritscheli *Philocomasio custos* (cf. 1431) cum reliquis libris maluit; quem locum mihi significauit Carolus Zangemeister.
- 36 [24](#)) Etymologias in hoc Lactanti libello obuias cur non ad libros de l. l. rettulerim, quamuis cap. V libri ad Ciceronem laudentur, nunc accurate exponere longum est. uerbo moneo omnes ad hominum membra pertinere et cum artissime inter se cohaereant cum loco cap. 12 (cf. Censorin. de die nat. 6, 1) ad Tuberonem de origine humana (cf. Censorin. 9, 1. Ritschl de Varr. logist. p. XI) referendas esse.
- 39 [25](#)) Vsus est loco VI 20 p. 201 (roem. chronol. p. 235. p. 16) ubi in codice Vinalia rustica *a. d. XII kal. Septembr.* agi dicuntur, quod male correxit Augustinus in *a. d. XIII kal. Sept.*, qui in fastis correctis illi respondebat. idem quamquam intellexit L. Pontedera antiq. lat. graec. enarr. p. 317 nugis a uero abduci se passus est; nihilo minus praeclare eum rem demonstrasse iudicauit I. G. Schneider uita Varr. in script. rei rust. I 2 p. 230.
- 41 [26](#)) Maiore cum specie ueritatis sane inconstantiam terminorum doctrinaeque grammaticae incongruentiam protulisset, quae tamen nil demonstrant nisi parum definitam ac rudem illo tempore linguam latinam in rebus grammaticis fuisse et in diuersis librorum partibus diuersos auctores secutum esse Varronem securum de praeceptorum discrepantia.

- 43 [27](#)) Inpeditus est iudicium de sequentibus uerbis, quae nec cum reiectaneis nec cum antecedentibus coniunctione *sic* coniungi potuerunt, cum ne minima quidem similitudo inter illa et haec intercedat. praeterea suspitionem mouent praeterita, ut dixi, non nisi hoc loco obuia et iam ab Henrico Stephano Varrone indigna iudicata *quasi quicumque metuit, etiam tremat*. sed caue ne haec quoque praeter uerba *tremuisti timuisti* ab interpolatore orta existimes, nam ille suam doctrinam e Varrone hausit, talia autem nusquam leguntur, et non sunt ueriloquia a mente ducta, quae illum adamasse uidimus. uereor autem, ne interpositis illis nugis quaedam exciderint. cum enim transitus a reminisci comminisci uerbis ad tremorem nullo addito uerbo durior uideatur, quam quem in tali etiam scriptore feras, *sic* illud fortasse ad omissa quaedam spectauit et uerba cum sequentibus coniungenda sunt: *sic quod frigidus timor, tremor dictum a similitudine uocis, quae tunc cum ualde tremunt apparet*.
- 44 [28](#)) Nihil ex silentio in Ciceronis epistulis effici monuit L. Roth *leben d. Varro* p. 25.
- 45 [29](#)) Quod negauit O. Mueller praef. Festi p. XXX n. uid. contra eam disputantes Lachmannum l. l. Spengel l. l. p. 21. C. Lachmann Vitruui conmotus testimonio, existimauit statim post Varronis mortem opus, quod scriptor non prorsus perpolitum reliquisset, editum esse et hoc nixus fundamento singulari modo textum tractauit, de quo optime iudicat Spengel l. l. p. 21 sq.
- [30](#)) Aliter placuit L. Mercklino in indice lect. Dorp. 1858 cui mirum inscripsit titulum 'de tralaticio Varronis scribendi genere' p. 9 sq.
- 46 [31](#)) Apud Ouidium nonnulla e Varrone translata inuestigasse sibi uisus est R. Merkel proleg. Ouid. fast. p. CVI.
- 47 [32](#)) Nonnullis enim locis (Gell. XVIII 12, 8. Aero ad Horat. art. poet. 202. Rufin. l. s. s.) laudantur *libri de lingua latina ad Marcellum*, ad quem libros de sermone latino scriptos esse Gellius (XII 6, 3. 10, 4) tradit. praeterea apud Gellium (XII 10, 4) et Charisium (p. 241, 27) legimus *de latino sermone*, sed uterque aliis locis (Gell. XII 6, 10. XVI 12, 7. Char. p. 103, 26. 124, 13. 126, 22. 135, 18. 205, 15) eundem quem Hieronymus ordinem tuetur.
- 48 [33](#)) cf. I. C. Ernesti lex. technol. lat. rhet. p. 354. L. Doederlein lat. synonym. u. etymol. IIII p. 22. Cic. orat. 20, 67. 23, 79. 45, 154. de orat. III 11, 42. ad Herenn. III 13, 23. Quint. inst. or. VIII 3, 40 sq. cl. 3, 15 sq.
- 50 [34](#)) Quod caput non suo loco legi recte iudicauit L. Spengel *allg. schulzeitung* 1832 II p. 285.
- 51 [35](#)) Serui uerba p. 526 § 6 sunt haec: 'Est autem forma acuti accentus ... uerbum hic non id intellegendum cui proprie grammatici tempus cum persona dicunt accidere sed accipiendum generaliter pro qualibet parte sermonis ut est a Vergilio (Aen. VIII 404) dictum *ea uerba locutus* et nobis mos est dicere *uerba aliquem fecisse*, cum omnem orationem uolumus intellegi'. quibuscum cf. Quint. inst. orat. I 5, 2: 'uerba nunc generaliter accipi uolo, nam duplex eorum intellectus est, alter qui omnia per quae sermo nequitur significat, ut apud Horatium (art. poet. 311) *uerbaque prouisam rem non inuisa sequentur*, alter in quo est una pars orationis *lego scribo*'.
- 52 [36](#)) Seruius § 16 p. 530: 'Accentus proprie qualitas syllabarum hoc est indicium tempora syllabarum, naturam positionemque significans. sunt enim tres: acutus grauis inflexus. hi a graecis προσωδία dicuntur. ergo in hoc cognoscere debes, quaenam (quoniam *cod.*) littera uocalis capit (facit *cod.*) accentum secundum ordinem syllabarum cuiuslibet partis orationis primo loco, secundo uel tertio.
- [37](#)) Laert. Diog. VII 55. σώμα δ' ἐστὶν ἡ φωνὴ κατὰ τοὺς στωϊκοὺς ὡς φησὶν Ἀρχέδημος τε ἐν τῇ περὶ φωνῆς καὶ Διογένης καὶ Ἀντίπατρος καὶ Χρῦσιππος ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν φυσικῶν. πᾶν γὰρ τὸ ποιοῦν σώμα ἐστὶ, ποιεῖ δὲ ἡ φωνὴ προσιοῦσα τοῖς ἀκούουσιν ἀπὸ τῶν φωνούντων. VII 135. σώμα δ' ἐστὶ, φησὶν Ἀπολλόδωρος ἐν τῇ φυσικῇ, τὸ τριχῆ διαστατόν, εἰς μῆκος εἰς πλάτος εἰς βάθος τοῦτο δὲ καὶ στερεὸν σώμα καλεῖται cf. Stob. ecl. phys. I 15 p. 340. 350 Heer.
- 53 [38](#)) Ita scribendum est. nam neque hoc loco Wasii *buccinarum* nec paullo inferius Vindobonensium *cithara auditur quia* idoneum est. tibiae, quae uox etiam infra p. 533 *tiuia* (correctum ex *uita*) scribitur, in bis rebus ubique commemorantur, et Varro hoc loco notissimorum organorum musicorum exemplo demonstrare uult, quid sonus medius sit. μέση autem primitus nominabatur media chorda heptachordi eiusque sonus (Varr. de l. l. X 46 p. 571. cf. fragm. post Censorin. 12, 3 p. 90 Iahn. R. Westphal harmonik u. melop. d. griech. p. 84 sq.), postea erat certa notula musica cuiusuis organi, quamquam iam in octachordo nondum media erat, ut aut metuum ne nomen magis quam rem Varronem respexerit, aut hic quoque uestigia singularis neglegentiae Seruianae notandae sint. noli autem mirari quod tam audacter *illa quae* in *illum qui* mutauit; in archetypo enim e quo codex Lauantinus descriptus est uerba admodum breuiata legebantur, unde uerborum exitus saepissime corruptos esse adnotatio nostra critica docet. num autem in extremis uerbis recte Varronis mentem adsecutus sim qui rei musicae me peritiores sunt uideant.
- 54 [39](#)) Eadem quae Glaucus Samius prosodiis prioribus dederat nomina recurrunt in fragmento quod ex eodem fonte, Herodiano ut uidetur, atque Arcadii qui dicitur liber uigesimus fluxit et secundum codicem Parisinum 2603 a Goetlingio ad calcem Theodosii p. 202 sq. editum est. ibi leguntur haec: ἡ προσωδία οὖν φησι τάσις ἐστὶ φωνῆς ποιὰ, ἡ γουν ποιότητά τινα ἔχουσα· ἡ γὰρ

ἐπιτεταμένη ἐστὶν ἢ ἀνειμένη ἢ μέση, τουτέστιν ἢ ὀξύτονος ἢ περισπώμενος, extrema uerba excerptoris stupiditati tribuenda esse prioribusque nullo modo conuenire adparet, cf. Georg. Choerob. I p. 17 Gaisf.: οἱ γὰρ κύριοι τόνοι τῶν λέξεων δύο εἰσὶν ἢτε ὀξεῖα καὶ ἢ περισπωμένη· ἢ γὰρ βαρεῖα οὐκ ἔστι λέξεως τόπος ἀλλὰ συλλαβῆς.

55 [40](#)) Recte p. Langen in Fleckeiseni annal. 1859 p. 49 (cf. eundem de gramm. lat. praeceptis quae
56 corruptum esse uidit, sed ex ineptis uerbis inepta conligere quam emendationem periclitari
maluit. idem pauca tantum e Varrone Seruium hausisse contendit, e cuius opusculo num Varro
flexam prosodiam statuerit perspicere non possit. quorum alterum tota nostra disputatione
refutatur, illud breuiter hic refellendum est. uerba § 21 p. 530 *in eadem opinione et Varro fuit ad*
Tyrannionis opinionem quattuor prosodias esse spectant, nam alia Tyrannionis opinio non
profertur, quare non uideo quid his uerbis dictum sit, nisi easdem quattuor prosodias, itaque
flexam quoque Varronem probasse nec quid neglegentia in re tam plana peccare potuerit
intellego. manifestior alter locus est (*ceterum Varro* e. q. s.) de quo modo egi. quod enim ex
tribus Glauci prosodiis quae uni flexae respondent duae tantum examinantur id fortasse Serui
peccatum. largiamur uero hic non modo aliquid desiderari, sed de ipsa νήτη (ea uoce, quae
quamquam male scripta aliter uix legi potest, quamnam uocis modulationem Glaucus
significauerit obscurum est; νήτη in musica summus systematis sonus, in octachordo quam nos
dicimus *octave* est cf. Westphal l. l. p. 84 sq.) Varronem agere, ut Langen uoluit; tum ipsa
prosodiae huius descriptio docet, motum quendam in utramque partem ei tribui, nam hanc
mutationem, quam H. Weilius et L. Benloewius théor. gén. de l'accent. lat. p. 14 dubitanter
protulisse miror, nemo improbabat qui de his rebus iudicare didicit. talis uero motus nec acutae
nec graui nec mediae adscribi potuit sed soli flexae quam omnes fere grammatici (cf. Aristoph.
Byzant. Pseudo-Arcadii p. 202 Schm. Diomed. p. 431, 6 K Prisc. de accent. II p. 520, 2 K. al.) ex
acuta et graui constare dicunt quare si Varro hoc de quadam prosodia scripsit, utrum eam νήτην
an περισπωμένην nominauerit nihil refert, re uera flexa erat.—Ceterum cf. de Serui opusculo et
rebus ibi tractatis Weil et Benloew l. l. p. 5 sq. W. Corssen ausspr. uocalism. u. betong. d. lat. II
p. 202 sq.)

57 [41](#)) Weil et Benloew l. l. p. 13 uerba § 23 p. 533 *media quae inter duas quasi limes est* et infra
§ 24 p. 533 *inter has est μέση, latine media, quia limes est per quam duae supradictae ultro*
citroque commeant ita intellexerunt, ut syllabas quae inter acutas et graues interpositae essent
cum media prosodia efferri putarent. de talium syllabarum accentu nihil quantum e Seruio conligi
potest a Varrone traditum, quem mediam altitudinem tantum sonorum spectasse idcircoque
mediam inter grauem et acutam posuisse eamque utriusque quasi conpitem (§ 21 p. 531) duxisse
uidimus. sine dubio media in quibusdam syllabis audiebatur sed ex opusculo nostro quae fuerint
non patet. Langen l. l. p. 63 hoc inuentum Gallorum recipit indeque cum haec doctrina ueritati
repugnet, ipsam disputationem Varrone indignam esse efficit.

[42](#)) cf. Aristoxeni elem. harm. I uel potius περὶ ἀρχῶν α' p. 18 Meib. (cf. Porphy. ad Ptolem.
harm. l. l. p. 257. G. L. Mahne diatr. de Aristox. p. 179 n. Westphal l. s. s. p. 41 sq. p. Marquard
de Aristox. Tarent. el. harm. p. 33 sq.) λέγεται γὰρ δὴ καὶ λογῶδες τι μέλος, τὸ συγκεῖμενον ἐκ
τῶν προσωδιῶν, τὸ ἐν τοῖς ὀνόμασι. φυσικὸν γὰρ τὸ ἐπιτείνειν καὶ ἀνιέναι ἐν τῷ διαλέγεσθαι.
Aristid. Quint. de mus. I p. 8 Meib.: τάσις δὲ ἐστὶ μονῆ καὶ στάσις τῆς φωνῆς. ταύτης δὲ εἶδη δύο
ἄνεσις τε καὶ ἐπίτασις. ἄνεσις μὲν οὖν ἐστιν ἠνίκά ἀν ἀπὸ ὀξύτερου τόπου ἐπὶ βαρύτερον ἢ φωνῆ
χωρῆ· ἐπίτασις δὲ ὅταν ἐκ βαρυτέρου μεταβαίη πρὸς ὀξύτερον. ἐκ δὴ τούτων τὰ γενόμενα τὸ μὲν
βαρύτητα τὸ δὲ ὀξύτητα προσαγορεύομεν. cf. Sext. Emp. πρὸς μουσ. p. 756. 9 Bekk. Mar. Vict. III
2, 7 p. 2605 P. Dionys. Halic. de compos. uerb. 11 p. 126 Schaef.: διαλέκτου μὲν οὖν μέλος ἐνὶ
μετρεῖται διαστήματι τῷ λεγομένῳ διὰ πέντε ὡς ἔγγιστα· καὶ οὔτε ἐπιτείνεται πέρα τῶν τριῶν
τόνων καὶ ἡμιτονίου ἐπὶ τὸ ὄξύ, οὔτε ἀνιέται τοῦ χωρίου τούτου πλεῖον ἐπὶ τὸ βαρῦ. οὐ μὴν
ἅπασά γε ἡ λέξις ἢ καθ' ἑνὸς μῦθου λόγου ταττομένη ἐπὶ τῆς αὐτῆς λέγεται τάσεως, ἀλλ' ἢ μὲν
ἐπὶ τῆς ὀξεῖας, ἢ δὲ ἐπὶ τῆς βαρείας, ἢ δὲ ἐπ' ἀμφοῖν. τῶν δὲ ἀμφοτέρων τὰς τάσεις ἔχουσιν αἱ
μὲν κατὰ μίαν συλλαβὴν συνεφθαρμένον ἔχουσι τῷ ὀξεῖ τὸ βαρῦ, ἃς δὴ περισπωμένας καλοῦμεν,
αἱ δὲ ἐν ἐτέρῳ τε καὶ ἐτέρῳ χωρὶς ἐκάτερον, ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν οἰκειαν φυλάττον φύσιν.

58 [43](#)) Ita scripsi pro codicis *bamborio* quod Vindobonenses in *bomborio* a βόμβος ductum mutare
uoluerunt. βόμβυξ praeter phalaenam illam notissimam secundum Pollucem IIII 82. Hesych. u.
βόμβυξ genus quoddam tibiatarum, teste Polluce IIII 70. Pseudo-Arcad. p. 213 Schm. cl. Plut.
quaest. symp. VII p. 317 A pars quaedam tibiatarum est, quare diminutium, quamquam in hac
significatione (bestiola est Aristoteli hist. anim. V 19, 24 al.) non occurrit quod sciam, eodem
modo ac βόμβυξ pro tibiatarum parte quadam usurpatum existimo, quae pars ut Arcadius l. s. et
locus noster indicare uidentur eadem erat quam graeci plerumque κέρασ, latini cornu uel
corniculum nominabant. cf. Ouid, metam. XI 16. Hor. carm. I 18, 14. C. F. Heinrich ad Iuuen. VI
314. Aristotelis metaphys. N 6 p. 1093^b3 scholiastam p. 832^a45 recte explicuisse uix credo.

[44](#)) cf. Theophrastum in Porphyrii conm. in Ptolemaei harmonica ap. Ioh. Wallisium op. math. III
p. 243 Ὁ γὰρ μακρότερος ἀυλὸς βαρύτερος, ἐν ᾧ πλεῖον τὸ πνεῦμα περὶ ὃ πᾶν ἡ κίνησις, multa
omnino huc facientia habes in Ptolemaei harm. I 2. 3 (l. l. p. 4 sq.) et Porphyrii comentario in
libri primi capita priora III p. 191 sq.—cf. Macrobius in somn. Scip. II 4, 5.

59 [45](#)) cf. turbatam Suidae de Tyrannionibus glossam cl. W. Drumann gesch. Roms V p. 85.
I. Hasenmueller de Strabonis geogr. uita p. 23 sq. I. Bernays d. dialogue des Aristot. p. 31. 150.
cum uero Ciceronis epistula a. u. DCCVIII scripta sit (cf. F. W. Fischer roem. zeitt. p. 297), male
correxerit Suidam M. Schmidt Philolog. VII p. 365.

- 60 [46](#)) De Epicharmo litterarum inuentore uid. Plin. VII 192. Villosion anecd. gr. II p. 187. Bekker anecd. gr. II p. 782. Cramer anecd. Oxon. III p. 400. cl. I. Franz elem. epigraph. graec. p. 21. F. A. Wolf proleg. ad Hom. p. LXIII. C. I. Gysar de Doriensium com. p. 157 sq. G. Bernhardy griech. litt. II 2 p. 461.
- [47](#)) Alius erat Glaucus Rheginus uel Italus, Democriti Abderitae aequalis (Laert. Diog. VIII 38) qui scripsit περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν τε καὶ μουσικῶν (Plut. de mus. 4 cl. uit. X orat. p. 833 D). cf. R. Volkmann praef. Plut. de mus. p. XII. E. Meier opusc II p. 159.
- [48](#)) De nominibus Glaucus et Glaucos uid. M. Sengebusch. diss. Hom. I p. 208. cf. Ritschl de Oro et Orione p. 3 sq.—Aristot. rhet. III 1: τρίτον δὲ τούτων, ὃ δύναμιν μὲν ἔχει μεγίστην οὕτω δ' ἐπικεχρίρηται, τὰ περὶ τὴν ὑπόκρισιν ... δῆλον οὖν ὅτι καὶ περὶ τὴν ῥητορικὴν ἐστὶ τὸ τοιοῦτον ὡς περὶ καὶ περὶ τὴν ποιητικὴν· ὅπερ ἕτεροὶ τινες ἐπραγματεύθησαν καὶ Γλαύκων ὁ Τήλιος. ἔστι δὲ αὐτὴ μὲν ἐν τῇ φωνῇ, πῶς αὐτῇ δεῖ χρῆσθαι πρὸς ἕκαστον πάθος, οἷον πότε μεγάλη καὶ πότε μικρὰ καὶ πότε μέση. καὶ πῶς τοῖς τόνοις, οἷον οξεία καὶ βαρεία καὶ μέση, καὶ ῥυθμοῖς τίσι πρὸς ἕκαστον., ut fortasse a Glaucos Aristoteles mediam prosodiam transtulerit. Glaucos artis meminit schol. Plat. Phaed. (p. 108 D) p. 234 Herm.: ἔστι δὲ καὶ ἕτερα τέχνη γραμμάτων, ἣν ἀνατιθέασι Γλαύκω Σαμίῳ, ἀφ' ἧς ἴσως καὶ ἡ παροιμία διεδόθη. cf. Zenob. II 91. hunc praeue confudit scholiasta cum Glaucos Chio, quem Herodot. I 25 (cf. Pausan. X 16, 1) σιδήρου κόλλησιν inuenisse dicit. (cf. Fr. Osann anecd. rom. p. 301.)
- 61 [49](#)) I. A. Fabricius bibl. gr. III p. 472 unum profert Athenodorum cuius περιπάτους Laertius Diogenes ter quaterue adhibuit.
- [50](#)) Frustra fragmenta rhetorica exceptis quattuor ex Demetrii περὶ ἐρμηνείας (p. 191) quaeris in fragmentorum Theophrasteorum conlectione, quam nuper edidit F. Wimmer, qui quamquam aliorum sollertia se fructum esse praedicat, ne Schmidti quidem librum I s. l. nouit.
- 62 [51](#)) In eo commentario haud pauca occurrunt, quae ei particulae quam nostro opusculo peculiarem esse diximus similia (ut Aen. I 100. II 778. III 569. IIII 268. V 613 al.), in hoc uero omnia exempla e Vergilio sumpta sunt.
- 63 [52](#)) In libri rhetorici parte de elocutione (cf. L. Spengel nou. mus. rh. XVIII p. 492) tibias commemorari posse non prorsus negem. illud autem quod ad accuratam disputationem spectat in libro de musica fuisse sane multo maiorem habet probabilitatem, quare transpositionem illam recipere non dubito.
- 64 [53](#)) De adspiratione infra disputabo.
- [54](#)) In quo rerum conexu duo reliqua huius libri fragmenta fuerint difficile est dictu; fortasse de primae syllabae longitudine in *fenore* ([fr. 62](#)) locutus ad originem huius uocabuli ut adsolet transiit. ceterum Ludouico Mercklin d. citiermeth. d. Gell. p. 649. et Iulio Kretschmer de Gelli fontib. p. 9 (cf. M. Hertz in Fleckeiseni ann. 1862 p. 715 sq.) Cloati Veri dictum Varroni Gellium debere negantibus adsentior. quod enim a Verrio Flacco (teste Festo u. obstitum p. 193. subuculam p. 309. molucrum p. 141 sacrina p. 318, posterioribus enim locis certissimum Vrsini supplementum; solus occurrit Cloatius u. obscurum p. 189. piacularis p. 213.) saepe cum Aelio Stilone laudatus est, id in utramque partem ualet atque uter ab altero adhibitus sit non facile adfirmabis. neque e Varrone de l. l. V 102 p. 104 ubi conplura uerba latina e graeco ducta recenset, quorum quaedam a Cloatio tractata esse Macrobr. sat III 18, 4. 19, 2 docet (cf. praeterea de l. l. VI 96 p. 277 cum Gelli XVI 12, 2), Varronem Cloati libris usum esse efficies, nam haec uterque ut alia mittam a communi auctore Hypsicrate (cf. de l. l. V 88 p. 90, M. Schmidt Philol. III p. 458. M. Sengebusch diss. hom. I p. 11 sq.) accipere potuit.
- 66 [55](#)) Idem consensus cum Diomede in arte grammatica uolgo Maximo Victorino adscripta et post Putschium a Lindemanno in corpore grammaticorum lat. I p. 271 sq. edita conspicuus est (cf. L. Spengel allg. schulzeitg. 1832 II p. 286. F. Osann beitr. z. gr. u. roem. litteraturgesch. II p. 355 sq.). quare non tam inprobabile ab eodem scriptore duas illas artes profectas esse mihi uidetur, quam Osanno l. l. p. 371, qui tamen ipse eadem apud Marium et Maximum quibusdam locis recurrere concedit cf. L. Lersch ztschr. f. alterthw. 1840 p. 116. Wentzel l. l. p. 55.
- [56](#)) Has definitiones cum Aristoxeneis quem ad modum ab ipso prolatae erant prorsus conuenire non magis adfirmare uolo, quam in his Varronis ipsa uerba seruata existimo. reputa enim, omnes fere metricorum latinorum definitiones inter se pugnare et hebeti iudicio nec rebus subtiliter perceptis esse perscriptas, praeterea singulos scriptores longe a primo fonte abesse, pluribus qui eadem retractauerint interiectis auctoribus, neque sane miram tibi uidebitur Varronis doctrinam haud mediocriter deprauatam et deformatam esse. quamuis uero Aristoxeno Varronem usum esse mihi constet, omnia quae in Victorini libris ex illo fluxisse Westphal (l. l. p. 91. 101. al. cf. harmonik u. melop. d. gr. p. 36 sq.) probauit Varroni tamquam ab hoc accepta tribuere nolui, quia etiam alios uelut Caesium Bassum ex illo, posteriores autem ex enchiridiis posteriorum Graecorum, qui iterum ilium hic illic adhibere potuerunt, hausisse uel certum est uel probabile.
- 67 [57](#)) I p. 49 Meib.: μέτρον μὲν οὖν ἐστὶ σύστημα ποδῶν ἐξ ἀνομοίων συλλαβῶν συγκεκριμένον ἐπὶ μῆκος σύμμετρον. διαφέρειν δὲ τοῦ ῥυθμοῦ φασιν, οἱ μὲν ὡς μέρος ὅλου, τομὴν γὰρ ῥυθμοῦ φασιν αὐτὸ, παρὸ καὶ μέτρον εἰρησθαι, διὰ τὸ μείρειν ὃ σημαίνει μερίζειν. οἱ δὲ κατὰ τὴν ὕλην τῶν γὰρ γινομένων ἐκ δυοῖν ἀνομοίων τούλάχιστον γεννώμενον τὸν μὲν ῥυθμὸν ἐν ἄρσει καὶ θέσει τὴν οὐσίαν ἔχειν· τὸ δὲ μέτρον ἐν συλλαβαῖς καὶ τῇ τούτων ἀνομοιότητι.

- 68 [58](#)) Vnde etiam adparet paullo inferius apud Victorinum (I 13,6 p. 2498), quem omnino iusto corruptiorem edidit Thomas Gaisford, *non* inserendum esse: ‘partes ergo uersus, cum ea qua *non* coniunctus erat parte dissoluitur, cola efficient; cum uero ea qua coniunctus erat parte absceditur particula quae diuolsa ex eo est comma dicitur, ut in illis uersus soluatur, in his caedatur’.
- [59](#)) Noli autem putare ex hoc libro fluxisse quae in Diomedis libro tertio de tragoedia comoedia palliata (p. 487, 15. 488, 7. 489, 18) e Varrone leguntur (nam de satura p. 486, 8 liber quaestionum Plautinarum II laudatur). haec enim e Suetonio Diomedem sumpsissa constat (cf. A. Reifferscheid quaest. Suet. p. 370 sq. W. Christ philol. XVIII p. 161 sq.) nulloque prorsus uinculo cum reliquis uestigiis doctrinae Varroniana apud Diomedem coniuncta sunt. quae cum e libris de poematis excerpta uideantur, facile ad eosdem cum Isidor. orig. VIII 7, 3 reliqua quae de poetice poesi poemate libro nostro tribui referas nixus Varronis uerbis de l. l. VII 36 p. 325 ‘antiquos poetas uates appellabant a uersibus uiendis ut de **poematis** cum scribam ostendam’. quamquam sine dubio ex libris de poematis sunt quae Isidorus l. l. habet ibidemque fortasse quae Victorinus (I 15, 1 p. 2499 p. et Diomedes (p. 473) cum his coniuncta fuisse ostendunt exposita erant, tamen non magis in dubio relinquit Victorini et Diomedis consensus eadem breuius opinor et quasi in transcurso in eo libro scripta fuisse cui omnia reliqua debent.
- [60](#)) Quo nomine etiam tetrametrum dactylicum in dactylum desinentem intellegunt Seruius l. s. s. et Victorinus II 2, 33 p. 2518 P. cf. Rossbach u. Westphal griech. metr. p. 42.
- [61](#)) Non improbabiler quidem Ritscheliu l. l. p. 36 suspicatus est plura Diomedem in capite de uersuum generibus p. 506 sq. Varroni debere, sed rationibus supra expositis obsecutus in eis quae conposui acquiesco.
- 73 [62](#)) Ad disciplinarum librum de rhetorica Rufini testimonium refert Ritscheliu l. l. p. 33, in quo quamquam eadem res paucis retractari potuit, tamen nescio an interpretatio mea probabilitatis quadam specie commendetur.
- 74 [63](#)) ‘Duo sunt quae bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciant, quorum alterum est quod graeci ἠθικὸν uocant, ad naturas et ad mores et ad omnem uitae consuetudinem accommodatum, alterum, quod eidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno regnat oratio. illud superius come iucundum, ad beneuolentiam conciliandam paratum, hoc uehemens incensum incitatum, quo causae eripiuntur; quod cum rapide fertur sustineri nullo pacto potest’. cf. O. Iahn l. l. p. 108 sq.
- 75 [64](#)) De gramm. et rhet. 4: ‘ueteres grammatici et rhetoricam docebant ac multorum de utraque arte commentarii feruntur. secundum quam consuetudinem posteriores quoque existimo quamquam iam discretis professionibus nihilo minus uel retinuisse uel instituisse et ipsos quaedam genera institutionum ad eloquentiam praeparandam, ut problemata paraphrasis allocationes **ethologias** atque alia hoc genus, ne scilicet sicci omnino atque aridi pueri rhetoribus traderentur. quae quidem omitti iam uides desidia quorundam et infantia, non enim fastidio putem’. *ethologias* pro codicum *aethiologias* uel *ethiologias* i.e. aetiologias, quod retinere uolt W. Christ philol. XVIII p. 161, scripsit Beroaldus.
- 76 [65](#)) Idem habes apud Macrobiu saturn. IIII 6, 17: ‘exclamatio, quae apud graecos ἐκφώνησις dicitur, mouet pathos. haec fit interdum ex persona poetae, nonnumquam ex ipsius quem inducit loquentem. ex poetae quidem persona est: *Mantua uae miserae nimium uicina Cremonae!* (Verg. ecl. VIII 28). *Infelix! utcunq̄ ferent ea facta nepotes ...* (Aen. VI 823), *crimen amor uestrum!* (Aen. X 188) et alia similia. ex persona uero alterius *Di capiti ipsius generique reseruent* (Aen. VIII 484), *Di talia Graiis instaurate, pio si poenas ore reposco!* (Aen. VI 529), *Di talem terris auertite pestem!* (Aen. III, 620).
- [66](#)) In exemplis autem interiectionum quae locum nostrum praecedunt nullae Varronis partes esse ostendunt Caeselli Vindicis Statili Maximi Pauli nomina adscripta.
- 77 [67](#)) Et totum quidem caput, retento igitur Rutili et Polybii testimonio a Varrone Gellium accepisse puto, cf. L. Mercklin d. citiermeth. d. Gell. p. 651. A. Krause uit. et fragm. hist. rom. p. 230. H. Nissen krit. untersuchgn. ueb. d. quell. d. Liu. p. 42 sq.
- 78 [68](#)) Vide Isidori orig. I 38, 1. 2. 3 siue adnotationem nostram ad fragmenta [65](#). [69](#). [64](#).
- [69](#)) Locum a Probo apud Gellium VIII 9, 9 ([fr. 84](#)) seruatum huc traxi propter singularem congruentiam cum Charisi loco p. 103, 26 ([fr. 85](#)). quare haec arte conexa et de communi origine uocabulorum caper capus (caballus) dictum fuisse credo. aliam *capri* etymologiam proposuit Varro de l. l. V 97 p. 99. rer. rust. II 3, 7.
- [70](#)) Cum fragmenta [87](#). [88](#) de aduerbiorum formis plura in hoc libro tradita esse doceant ad eundem locum pertinere puto quae de usu coniunctionis *quando* Formianorum et Fundanorum (oppida ea in Latio esse scis), ubi pura latinitas *cum* postulet, apud Charisium ex Romano p. 111, 23 leguntur ([fr. 90](#)).—Praeterea apud Donatum in Terenti Eun. III 3, 7 *Varro in Marcellum* pro *Varro in Varro ad Marcellum* ([fr. 82](#)) scriptum esse conicio, quem locum Ausonius Popma (Varronis opera quae extant p. 153) incerto libro de lingua latina tribuit. de tali oratione enim nihil unquam auditum est obseruationemque quandam de obsoleta dicendi figura *praesente legatis omnibus* bene libro quinto aptam esse uides.
- 79 [71](#)) Hoc unicum uidetur fragmentum quod non Romano debuit Charisius. in codicis quidem

Bernensis 123 fol. 21 excerptis legitur *ut Comminianus dicit constat ergo latinus sermo*, sed nihil inde efficiendum esse docet Henricus Keil praef. gramm. lat. uol. I p. XXXXVIII. Palaemonis potius est initium capitis XV (Char. p. 50), cf. A. Schottmueller de C. Plini Secundi libris gramm. I p. 20. W. Christ philol. XVIII p. 124. muenchn. gel. anz. 1859 p. 220.

80 [72](#)) *Proportionis ea* scripsi pro eo quod codex Florentinus habet *proportione a graece* (i.e. *proportionē ea graece*), ex quo effecit Spengelius de emend. rat. libr. Varr. de l. l. p. 13 *proportione. ea graece* cf. Gell. XV 9, 4 ἀνάλογον a graecis non declinari docuit idem ad Philodem. rhet. IIII col. XIII 10 in abhdlgn d. muenchn. acad. 1840 I p. 267.

81 [73](#)) Ibi *natura* plerumque significat declinationem naturalem quae uoluntariae opponitur (cf. VIII 22 p. 409. X 51 p. 574), auctoritatem contra simul comprehendunt usus et consuetudo (cf. X 73 p. 585).

[74](#)) *religio* edidit Spalding *religiosa* habet Ambrosianus I, *religio* Bambergensis (de quo cf. C. Halm ber. d. muenchn. acad. 1863 p. 391). idem recte deleuit *uel*, quod in codice Bambergensi non legitur: sermo constat ratione *uel* uetustate auctoritate consuetudine.

82 [75](#)) Gelli caput e fonte graeco deriuatum esse ueri simile facit Theodosius p. 15, ubi eidem auctores recurrunt: ὁ δὲ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωικοὶ σῶμα λέγουσι τὴν φωνὴν, οἱ τᾶν ὀ ἔχει ἐνέργειαν καὶ πάθος, ἦγουν δύναται δρᾶσαι καὶ παθεῖν, σῶμα ἐστίν· ὡσπερ ὁ σίδηρος· πάσχει γὰρ οὗτος ὑπὸ πυρὸς, δρᾶ δὲ εἰς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῦλα καὶ πέτρας· εἰ τοίνυν ἡ φωνὴ καὶ δρᾶ καὶ πάσχει σῶμά ἐστίν· καὶ δρᾶ μὲν, ἡνίκα ἀκούοντες ἡμεῖς ἡ φωνῆς ἡ κινήσεως πρὸς τέρψιν ἐρχόμεθα. πάσχει δὲ ὡς ὅταν φωνούντων ἡμῶν πνευσι ἀνεμος καὶ ποιήσῃ ἦττον ἀκούεσθαι τὴν φωνὴν. καὶ ἐτι τᾶν αἰσθητῶν σῶμά ἐστίν, οἷον τὸ ξύλον καὶ ὁ σίδηρος, ὁ λίθος καὶ τὰ ὅμοια· ταῦτα γὰρ αἰσθητὰ εἰσι καὶ τῇ ὀράσει ὑποπίπτουσιν. αἰσθητὸν τοίνυν καὶ ἡ φωνὴ ἐστίν καὶ τῇ ἀκοῇ ὑποπίπτει· ἄρα ἡ φωνὴ σῶμά ἐστίν. καὶ ἐτι ἴδιον τοῦ σώματος ἐστίν τὸ ποτὲ μὲν αὐξάνεσθαι, ποτὲ δὲ λήγειν ἢ οὖν φωνὴ ποτὲ μὲν αὐξεται ποτὲ δὲ λήγει· ἄρα σῶμά ἐστίν· ἐπὶ μὲν τῶν παιδίων βραχεῖά ἐστίν ἡ φωνὴ μικρῶν ὄντων· αὐξηθέντων δὲ μεγάλη· λήγει δὲ ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων. καὶ ἐτι τᾶν ἀντιτυποῦν σῶμά ἐστίν, ὡς ἐπὶ τοῦ λίθου· καὶ γὰρ ἀπτομένων ἡμῶν τοῦτο ἀντιτυπία γίνεται· τότε οὖν γίνεται ἡ ἀντιτυπία ὅταν εὐρεθῇ τι προσκρούον· εἰ οὖν ἡ φωνὴ ἀντιτυπεῖ προσκρούουσα ταῖς ἀκοαῖς, ἄρα σῶμά ἐστίν. cf. Pseudo-Galen. hist. phil. XVIII p. 310 sq. K. Plut. de plac. phil. p. 903 A. sq. Vitruu. V 3, 6.

[76](#)) cf. Laert. Diog. VII 56: τᾶν τὸ ποιοῦν σῶμά ἐστίν, ποιεῖ δὲ ἡ φωνὴ προσιοῦσα τοῖς ἀκούουσιν ἀπὸ τῶν φωνούντων. λέξις δὲ ἐστίν ὡς φησι Διογένης, φωνὴ ἐγγράμματος, οἷον ἡμέρα ... τῆς δὲ λέξεως στοιχεῖα ἐστίν τὰ εἰκοσιτέσσαρα γράμματα.

85 [77](#)) Prorsus alienum hoc esse ab eo quod supra (p. 64 n. 2) in libro tertio (fr. 62) positum fuisse uidimus uix est quod moneam.

86 [78](#)) Cum uero e consensu huius loci Seruiani cum Velio Longo, e quo simul adparet Velium non ita accurate Varronis uerba reddidisse, sequatur Seruium, qui libros nostros nominatim non adfert, eos in usum suum conuertisse, ad eorundem librum quintum refero duo fragmenta apud Seruium ad Verg. Aen. VIII 194 (fr. 86) et I 595 (fr. 89), quae perquam bene cum eo congruunt. alterum (fr. 89) neglegentius a Seruio excriptum esse comparata Suetoni et Isidori eorundem uerborum explicatione quam subieci facile intelleges.

[79](#)) Cum uero in Charisi libris praeter singulas librorum de similitudine uerborum et utilitate sermonis mentiones non nisi libri de lingua latina et de sermone latino nominentur, hac quoque re illa ex his sumpta esse quodammodo confirmatur.

[80](#)) Etiam in principiis Scaurus cum Varrone consentit p. 2251: 'recorrigitur uero (scribendi ratio) regulis tribus: historia, originatione quam graeci ἐτυμολογίαν appellant, proportione quae graece ἀναλογία dicitur'. historia quaerit quid auctoritas ueterum commendet et etymologia naturam uocabulorum indagare studet, ut artem rei in qua uertitur substituerit. consuetudo tantum desideratur. prae orthographiam analogiam nuncupat Mar. Vict. I 4, 1 p. 2465 P.

87 [81](#)) Quanta scientia et sollertia Cassiodorius auctores suos 'deflorauit', ostendunt misera excerpta ex Velio Longo p. 2287. non melius rem in Cornuto praestitit, quem Curtius Valerianus excripserat, id quod extrema uerba Cornuti conlata cum Valeriano p. 2289 docent. Cornuto igitur Curtius debet quae de litteris Ζ Ξ Ψ p. 2289 leguntur, quae omnia Cassiodorius in Cornuto deflorando omisit exceptis paucis de Ζ littera et lepido additamento, quod bis ponere ei non longum erat.

[82](#)) Eidem igitur operi praeter locum de *deliro* (Velius Long. p. 2233), quem supra exscripsi reliqua quoque tribuo quae apud hos scriptores Varronis nomine inscribuntur: Velius Long. p. 2236, p. 2238 = Papirian. Cassiodori p. 2291, Cornutus p. 2284, quae obseruationes apud ceteros non repetuntur.

88 [83](#)) Quintilianus (inst. orat. I 7, 21) et Velius Longus (p. 2228) in Caesaris titulis ita scriptum fuisse tradunt.—Cum hoc loco Varro Caesarem nominet, contra Varronem a Caesare in pugnam esse noli efficere e Pompeio ad Don. p. 233 Lind.: 'Lectum est hoc saepius praecipue apud Varronem. ille dicit, *lac* non debemus dicere sed *lact*. sed dixit Caesar contra ipsum rem ualentissimam, nullum nomen duabus mutis terminari'. Caesaris enim praecepto ad castigandum Varronem utitur Pompeius siue quis fuit eius auctor, sed ipsum Caesarem id fecisse e contorto et

fere ubique absono Pompei genere dicendi conligere non licet.

90 [84](#)) Idem uoluit Nigidius Figulus in libro XXIII commentariorum grammaticorum (Gell. XIII 26, 4): 'Si *huius*' inquit '*amici* uel *huius magni* scribas, unum *i* facito extremum, sin uero *hei magnei*, *hei amicei* casu multitudinis recto, tum ante *i* scribendum erit *e*, atque id ipsum facies in similibus'. sic codex Lugdunensis Voss. F 7 et Gronouius, praeterquam quod ille *hii magnii hii amicii*, hic *hi magnei hi amicei* habet. ceterum Lucilium magis quam Varronem Nigidium secutum esse docet idem Gelli caput.

91 [85](#)) Verba non mediocriter corrupta sic teste Henrico Keil leguntur in cod. Bern. 330: *quam inconstantiam Varro arguens in eundem errorem diuersa uia dilabatur, dicens in plurali quidem numero debere litterę {*above e: ·i·} praeponi in singulari uero minime cum alioqui {*above space: & non aliunde in singulari quam in extrema syllaba sonat ut in uerbis manifestum est. dicimus enim mitto emisimus, nisi aliam hic uult esse rationem quod absurdum est, ut cum uerba quoque ex syllabis constant et diuersa regula corrigantur. uox et non suo loco ac littera ·i· omisso e (quod requiri uidit L. F. Schmidt C. Lucili saturar. quae de nono libro supersunt disp. et ill. p. 24) suprascriptae prae scripta esse uerba ostendunt. et haud uolgari modo confusa et perturbata esse debent quae neque intellegi neque singularum uerborum mutationibus restitui possunt. librarium quendam existimo nonnulla omisisse et margini adscripsisse, quae deinde non solum alieno loco inreperunt, uerum etiam alia et necessaria expulerunt, ut ita fere uerba se habuisse uideantur:*

quam inconstantiam Varro arguens in eundem errorem diuersa uia dilabatur dicens in plurali quidem numero debere litterae ·i· praeponi, in singulari uero minime cum alioqui aliunde in singulari quam in plurali syllaba sonat. ut in uerbis manifestum est, ·e· & non

quam inconstantiam Varro arguens in eundem errorem diuersa uia dilabatur dicens in plurali quidem numero debere litterae ·i· praeponi, in singulari uero minime cum alioqui aliunde in singulari quam in plurali syllaba sonat. ut in uerbis manifestum est, ·e· & non

92 *dicimus* e. q. s. in recipiendis omissis uerbis in ordinem neglecta sunt signa, quae singulorum locum significari solent, itaque uerba *extreme*, *et*, *non* falso loco inserta sunt, qua in re, intrusa et ad *syllaba* accommodata uoce *extreme*, uocabulum *plurali* et littera *·e·* intercidit. praeterea autem *aliunde*, quod quid sibi uelit non adsequor, in *aliter* correxi. in extremis uerbis *ut* superuacaneum et pro *et diuersa* fortasse *nec diuersa* scribendum est, nisi hoc obscuriori cuidam generi dicendi tribuere mauis.

[86](#)) MIRQVRIOS legitur in speculo etrusco apud Eduardum Gerhard tab. 182. Ritschl prisc. lat. mon. epigr. I F. Similiter autem *dios* pro *deos* antiquos pronuntiasse dixit in libro tertio de lingua latina ([fr. 4](#)), ab hoc pluralem *di*, a *mium* uocatiuum *mi* duxit.

[87](#)) Seruauit hoc testimonium Cornutus apud Cassiodorium p. 2282, quocum prorsus congruit Priscianus I 4, 20 p. 15. Prisciani locum Ritschelius libris de origine linguae latinae adscripsit (quaest. Varr. p. 27), quia eos grammaticum nouisse constaret. sed recte H. Keil quaest. gramm. p. 10 (cf. M. Schmidt Didymi Chalcent. fr. p. 345 sq.) uidit, haec Priscianum Didymo debere, qui etiamsi ex pluribus libris ea transferre potuit, tamen in opere, cui inscriptum erat περὶ τῆς παρὰ Ῥωμαίους ἀναλογίας (Prisc. II p. 411) uel de latinitate (Prisc. I p. 548), fortasse libros de sermone latino potissimum respexit, quae suspitio confirmatur consensu illo cum Cornuto.

93 [88](#)) In hac quoque re Nigidium adseclam fuisse Varronis docet Mar. Vict. I 4, 5 p. 2456 P. ceterum cf. Schneider l. l. p. 180 sq. Corssen l. l. p. 46 sq.

94 [89](#)) Cum uero praeterea e Varrone antiquos *habam* dixisse quod posteriores *fabam* proferatur, hoc non multum ab eis abesse uides quae A. Kiessling de Dionys. Halic. antiq. auct. lat. p. 39 Varrone non indigna putabat apud Seruium ad Verg. Aen. VII 695: 'Faliscos Halesus condidit. hi autem immutato H in F Falisci dicti sunt, sicut febris dicitur quae ante hebris dicebatur, Formiae quae Hormiae fuerunt ἀπὸ τῆς ὀρμῆς. nam posteritas in multis nominibus F pro H posuit'.

96 [90](#)) Stoicos quidem eadem qua in libris de lingua latina constantia sequi non potuit, quia ibi principia prorsus generalia tractanda erant, hic de latinorum uocabulorum pronuntiatione accentibus e. q. s. agebatur.

[91](#)) Posidonii quoque περὶ λέξεως εἰσαγωγὴν (cf. I. Bake Posidon. Rhod. rel. p. 233. C. Wachsmuth philol. XVI p. 649 n. 4) Varronem fortasse adhibuisse supra uidimus p. 17. Antipater quoque Tarsensis scripsit περὶ λέξεως καὶ λεγομένων (Laert. Diog. VII 58), ubi λέξεως cod. Arundel. et teste Wachsmuthio cod. Burbon. 253 et Laur. plut. LXVIII 13. 35, λέξεων cod. Laur. plut LXVIII 28, qui peioris est notae.

99 [92](#)) Ter omnino in eo opere Varronem laudat Probus. non uidetur tertium testimonium ad librum quendam grammaticum spectare (p. 127, 31: 'quaeritur qua de causa Varro masculum et feminam **auos** pronuntiarit. hac de causa, quoniam quaecumque generis feminini nomina generibus masculinis reperiuntur esse coniuncta, haec sub sono generis masculini necesse est ut procedant'. eodem modo ante et post hunc locum quaestiones e Cicerone Lucilio Sallustio

[93](#)) Eam definitionem Sextus Empiricus adu. gramm. 57 ita tradit: γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσι λεγομένων, quam pro genuina Dionysi (nam huius scriptoris Aristarchi discipuli re uera opusculum illud esse demonstrauerunt G. Schoemann opusc. III p. 244 sq. M. Schmidt l. s.) definitione post Ptolemaeum Peripateticum apud Sextum l. s. 72 acceperunt Lehrs l. l. Schmidt l. l. p. 242, Schoemann l. s. p. 247, id quod Varronis auctoritate, qui manifesto Dionysii artem sequitur, non confirmatur.

100 [94](#)) Cf. eundem l. s. s. p. 530. 521. idem γραμματιστικὴν adpellat π. τοῦ θεοπόμπ. εἶναι τοὺς ὄνειρ. p. 652 παιδικὴν γραμματικὴν, cf. schol. Dion. Thrac. p. 667, 17: καὶ ἡ γραμματικὴ δὲ κατὰ τὸν παλαιὸν ἐν δύο σημαιομένοις ἦν. τὴν μὲν γὰρ μικρὰν ἐκάλουν, ἢ τις ἦν τέχνη περὶ τοῦ γράφειν καὶ ἀναγιγνώσκειν τὴν ἐγγράμματον φωνὴν τοὺς τε χαρακτῆρας τῶν γραμμάτων εἰδέναι καὶ τὰς συλλήψεις αὐτῶν ἤγουν τὰς συλλαβάς· τὴν δὲ μεγάλην ἐκάλουν τὴν ἐπὶ τοὺς ποιητὰς θεωρίαν, ἢν τινα νῦν ἐξηγοῦνται οἱ γραμματικοί, καὶ ἐστὶν αὕτη τέχνη θεωρητικὴ τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ λογεῦσιν. iam apud Platonem Euthyd. p. 276^A γραμματιστῆς occurrit.

101 [95](#)) Non dubito quin eadem causa qua rhetores oratorum officia persecutos esse Spengelius docet nou. mus. rh. XVIII p. 493 hanc officiorum descriptionem grammatici excogitauerint.

102 [96](#)) Nisi probare pro δηλοῦν accipiendum esse et duas officiorum enumerationes ita fere ut in scholiis ad Dion. Thr. p. 659, 1 inter se coniunctas fuisse putas.

[97](#)) Ex Sexti Empirici adu. gramm. 47: τάχα δὲ ὡς φασὶν οἱ περὶ τὸν Ἀσκληπιάδην, καὶ αὕτη ἀπὸ μὲν γραμμάτων ὠνόμασται, οὐκ ἀπὸ τούτων δὲ ἀφ' ὧν καὶ ἡ γραμματιστικὴ, ἀλλ' ἐκεῖνη μὲν ἀπὸ τῶν στοιχείων, αἴτη δὲ ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων περὶ οἷς ποιεῖται sequitur Asclepiadis discipulis (qua loquendi formula plerumque nihil nisi praecceptoris sententia intellegenda est) hanc partitionem notam fuisse. Asclepiadem illum esse Myrleanum negavit Lehrs l. l. p. 436, quia Dionysii artem, quam Asclepiadem nostrum legisse constat (Sext. Emp. l. s. 72), post Myrleani tempora conscriptam esse putabat. hanc offensionem cum sustulerit M. Schmidt in conmentatione saepius adlata (cuius cf. p. 510) nihil obstat, quominus nostrum pro Myrleano accipiamus. fuit hic Cratelis discipulus (cf. C. Wachsmuth de Crat. Mall. p. 6), Cratetei autem qui crisis a grammatica tamquam maiorem discernere solebant, facile quoque gradum alterum, bonorum ludi magistrorum munus, seiungere potuerunt. optime autem conuenit temporum ratio. Asclepiadem Myrleanum 'primo ante Christum n. saeculo ita ut certe natales ante annum septuagesimum ponendi sint' floruisse ostendit Lehrs l. s. p. 432 cf. M. Sengebusch diss. Hom. I p. 61, aetas igitur eius inter Dionysii Thracis et Varronis tempora intercedit.

103 [98](#)) Idem scholiasta p. 737, 22: ἐὰν οὖν τὸ πάλαι τέσσαρα μέρη ἦν τῆς γραμματικῆς, πῶς νῦν ἔξ αὐτὰ φησὶν ὁ Διονύσιος; τὸ ἐν ἔξ αὐτῶν ἐτμήθη εἰς τρία καὶ τὰ μὲν ἄλλα τρία γεγόνασιν ἔξ. τὸ ποῖον ἐτμήθη εἰς τρία; τὸ διορθωτικόν. cf. p. 659. 671. 683. 728. E. Meier opusc. II p. 21 sq. sed euidenter errauit qui haec scripsit. ex tribus partibus enim, quas in διορθωτικῶ coniunctas esse dicit, prima (γλωσσῶν καὶ ἱστοριῶν ἀπόδοσις) omnino non ad διορθώσιν sed ad ἐξήγησιν paullo plus quam apud Dionysium amplificatam pertinet et similiter reliquae duae, analogiae et etymologiae inuentio, quamquam hae praesertim analogia non raro emendationis duces erant; Dionysius uero de earum in διορθώσει usu nihil significat. uerum potius haec altera diuisio ex Dionusiana orta est (cf. H. Steinthal gesch. d. sprachw. p. 547), sed prorsus alio spectat. Dionysius enim in sua diuisione sex omnino partes praecipuas grammaticae quae tunc erat comprehendit, altera tamen ad praeclaram tantum industriam doctorum uirorum pertinet, quae in legendis recensendis aestimandis poetarum scriptorumque libris uertebatur, et egregie summam rerum complectitur.

104 [99](#)) Diom. p. 436, 10: 'dictio est uox articulata cum aliqua significatione, ex qua instruitur oratio et in quam resoluitur; uel sic: dictio est ex syllabis finita cum significatione certa locutio, ut est dico facio'.

105 [100](#)) Steinthal l. l. p. 547 in Diomedis socordiam et neglegentiam nimis festinanter inuexit neque quid apud euro melioris esset notae excussit.

106 [101](#)) Ea satis bene cum [fragmento 91](#) conuenit; *praecipue* illud ortum est e Varronis uerbis *ex parte maiore*, quae non recte intellexit Diomedes.

107 [102](#)) Singulariter in multis conuenire Maximum Victorinum et Diomedem uidit L. Spengel allg. schulzeitg. 1832 II p. 286, ut supra monui. sed consensus ille magis in dispositionibus quam in rebus conspicuus est (exempli gratia cf. adnotationem ad [fr. 93](#)), nam omnia fere doctiora apud Victorinum desunt. quem e Diomede hausisse non credet, qui rerum diuersam tractationem et diuersum ordinem spectat. tertium igitur habemus testem, quamquam longe a fonte remotum, de libro Varroniano.

[103](#)) Melius quam Maximi lectionis expositio Theodosi, qui Dionysium secutus est (cf. Villoison anecd. gr. II p. 102 sq. Bekkeri anecd. gr. II 676. gramm. post F. Osanni Philemon. p. 303), ἀναγνώσεως explicatio cum librorum de sermone latino argumento conueniret, unde quam fallacia talia sint adparet.

[104](#)) Dionysii de accentibus sententiam in libro tertio de sermone latino a Varrone prolatam fuisse supra uidimus ([p. 59](#)).

- [105](#)) Nihil fere ad Varronem rettulerim nisi fundamenta eorum quae p. 437 sq. de posituris leguntur conlatis Aristophane in Pseudo-Arcad. p. 214 sq. Schm. et Dionysio p. 630.
- 109 [106](#)) In hoc loco (de l. l. VIII 45 p. 424 sq.) scribendo Spengelium et Augustinum ab eo laudatum sequor.
- [107](#)) cf. W. Freund in Jahni annal. V 1832 p. 100. Ritschl nou. mus. rh. VII p. 606 sq. H. Wentzel symb. crit. ad hist. scr. rei metr. lat. p. 33. I. Vahlen anal. Non. p. 10. L. Mueller de re metr. poet. lat. p. 379. W. Corsen krit. beitr. z. lat. formenl. p. 578.
- 110 [108](#)) Donat. II 11, 2 p. 1752. cf. Sergius p. 1847 P.: Probus autem pronomen in quatuor partes diuidi putauit, id est pronomen infinitum, finitum, minus quam finitum et possessiuum. quod non uidetur habere rationem. unde Donatus melius qui in duas partes in primo diuisit. nam si ea sunt finita pronomina, quae recipiunt personas, alia omnia quae non recipiunt personas infinita dicenda sunt; unde apparet quod infinita et minus quam finita et possessiua sunt. quod quam bene ad artem logicam accommodatum sit doceat Cledonius p. 1906: 'minus quam finita sunt quae nec finita sunt nec infinita, nam iste et ipse et de praesentibus dicimus et de absentibus'.
- [109](#)) Prisc. XIII p. 548: 'stoici enim articulum et pronomen unam partem orationis accipiebant, infinitum articulum uocantes, quem grammatici articulum, eique adiungentes etiam infinita nomina uel relatiua,... finitum autem articulum dicebant idem stoici, quod nunc pronomen uocamus finitum, quod et uera ratione solum pronomen est dicendum; ergo Romani quoque artium scriptores stoicorum secuti magis traditionem pronomina finita dixerunt et infinita, nam articulos non habent e. q. s.'—aliter Dionysius Thrax p. 640 Bekk. cf. Apoll. de pron. p. 4 cl. M. Schmidt l. s. p. 513. G. Schoemann lehre v. d. redeth. p. 119 sq.
- [110](#)) Num *ille* huic classi adnumerauerit dubito cf. Diom. p. 329, 5: 'qualitas finita in prima et in secunda persona est, infinita et minus quam finita in tertia inuenitur. finita est, quae notat certum numerum et certum gestum dirigit ad certam personam ut ego. infinita est, quae certam non recipit personam sed cuilibet potest aptari, ut quis quae quod, minus quam finita est quae certis et incertis personis aptari potest, ut ipse'. Seru. ad Don. p. 1785: '*ille* plerumque uariatur, nam si ad praesentis personam refertur, tunc recte finitum est; si de absente dicatur, minus quam finitum est'.
- 112 [111](#)) His coniunctis testimoniis obsecutus sum, quamuis alia diuisio a Prisciano XII 1. tom. I p. 577 (cf. p. 575) prolata, secundum quam octo pronomina primitiua (ego tu ille ipse iste hic is sui), septem deriuatiua (meus tuus suus noster uester nostras uestras), reliqua quae uolgo huc referuntur nomina sunt, simplicior sit meliusque cum Dionysio (p. 640. 22) conueniat.
- 113 [112](#)) Etiam quae hanc disputationem excipiunt (p. 2264) de rebus orthographicis Lachmannus ad Varronem rettulit. sed quamuis per se probabile uideatur omnia interpolatorem ex uno eodemque libro sumpsisse, res tamen tam diuersae et discrepantes inter se sunt, ut in hac re Lachmannum sequi non audeam, cum circumspecte et caute hic agendum esse doceat satis ampla de *ex* et *ab* scribendis expositio, quam ipse a Varrone alienam esse iudicauit, et memoria *aliorum* statim in initio excerpti posita.
- 114 [113](#)) De generibus utroque loco tractandum erat et non dubitarem fragmentum illud grammaticae uindicare, nisi haud pauca Donati interpretes Plinio debere scirem, quem praecipue libris de lingua latina usum esse supra uidimus.
- [114](#)) Pro articulo enim latini ad explendas octo partes interiectionem, a graecis aduerbio adnumeratam (cf. Dion. Thr. p. 642, 3. 11. 17) addiderunt, quam Varroni notam fuisse ostendit [fr. 81](#).
- 115 [115](#)) Pro Attio ponere uoluerunt D. Ruhnken (post Mallium Theodorum ed. Heusinger p. 64), probante L. Krahnere de Varr. antiq. libr. p. 10, Atticum, ad quem libri de uita populi romani (cf. H. Kettner de M. Ter. Varr. de uita p. r. lib. p. 2 sq.) missi erant, F. Osann (anal. crit. p. 67) Atteium (cf. Suet. de gramm. 10), quos refutauerunt I. G. Schneider de uita et script. Varr. p. 239. O. Mueller ad Varr. p. 264. Ritschl quaest. Varr. p. 25 sq. de Q. Axio (cf. rer. rust. III 2 sq.) cogitare uidetur B. ten Brink M. Ter. Varr. locus de urbe Roma p. 2, idemque proposuit L. Roth leben d. Varro p. 11 n. quibus ne credas cf. Lachmannum ad Lucr. III 727 p. 254 de *Actio*, quod legitur in Pompei codice Guelferbyitano, et *Attio* disputantem.
- 116 [116](#)) Schol. Dion. Thr. p. 786. Lucii Tarrhaei haec esse ostendunt Crameri anecd. Oxon. IIII p. 318 sq. cf. L. Preller Polem. fragm. p. 62. praeterea de litterarum inuentione cf. sch. Dion. Thr. p. 781 sq. 1168 sq. Theodos. p. 1 sq. 10 sq.
- 120 [117](#)) Ioannes Lydus quoque de mens. I 9 Euandrum sedecim litteras in Italiam tulisse scribit, sed qua est inscitia et inconsiderantia Cn. Flauium, quem M. dicit, reliquas addidisse opinatur (cf. Pomp. de orig. iur. Digest. I 2, 2, 7. S. W. Zimmern gesch. d. roem. priuatrechts p. 205 sq.). ingeniose subicit φιλεῖ γὰρ ὁ χρόνος ἐναμίβειν τὰ πράγματα, sed uereor ne tantundem stupor Lydorum.
- 122 [118](#)) Qui hanc rationem secuti sunt Q, quod saepe in antiquorum graecorum scriptura occurrit (cf. Franz l. s. p. 16), antiquitus traditum putauerunt (cf. W. Corsen l. s. p. 15), V contra aliam atque Y litteram, quia alium apud graecos sonum haberet, eamque postea XVI illis adiectam esse duxerunt.

- 123 [119](#)) Debet quidem hoc testimonium Censorino, sed fortasse alterum quoque ([fr. 103](#)) ex eiusdem sumpsit libro grammatico, de quo parum constat cf. O. Iahn praef. Censor. p. VII.
- [120](#)) Minus patet, quid Caesarem (Pomp. ad Don. I 17 p. 27) mouerit ut undecim tantum litteras adsignaret antiquissimis romanis. fortasse, si tam peruersas opiniones explicare operae pretium est, has admisit: A E I O, nam V alios quoque omisisse uidimus, B C D, quorum singula simul pro tenuibus, uel tenuia pro mediis posita essent, L M N R. restat S, quod nonnulli ut Messala Coruinus (cf. Quint. inst. orat. I 7, 23. Mart. Cap. III 245 p. 55 Gr. Cledon. p. 1882 sq. Prisc. I 42 p. 32, 19) sibilum esse uoluerunt, nisi eos Caesar secutus est, qui Appium Claudium Caecum demum R inuenisse putabant (Pomp. de orig. iur. Digest. I 2, 2, 36). undecim litteras Palamedem inuenisse tradit Hygin. fab. 277, ubi G. I. Vossius Arist. I 10 p. 35 F. sexdecim scribere maluit, cf. O. Iahn Palam. p. 24.
- 124 [121](#)) Cf. de Nigidio Figulo disserentem Marium Victorinum I 4, 5 p. 2456 P.: Nigidius Figulus in commentariis suis nec K posuit nec Q nec X. idem H non esse litteram sed notam adspirationis tradidit.
- [122](#)) Cuius libros III περὶ στοιχείων Laert. Diog. V 23 profert, cf. Plin. VII 192. schol. Dion. Thr. p. 783. 786. V. Rose Aristot. pseudopigr. p. 472. 534. praeterea occurrunt Pythodorus (cf. supra [p. 119](#)), Apion eiusque discipulus Apollonius Archibii, qui idem esse uidetur ac Messenius, περὶ ἀρχαίων γραμμάτων (sch. Dion. Thr. p. 484), Diogenes uel Diogenianus et Apollonius Dyscolus (Suid.).
- 125 [123](#)) Simile argumentum Terentius Scaurus tractauit in libro *de nouis litteris*, quem ipse commemorat p. 2264, cui larga materia praesto erat inde ab Appio Claudio et Sp. Caruilio usque ad Ti. Claudi Caesaris litteras.
- 127 [124](#)) Ἄγγμα e coniectura ten Brinki l. s. scripsi cum nomen litterae sono illi accommodatum fuisse consentaneum sit.
- [125](#)) Verba Victorini (I 4, 4 p. 2456 P.) *Attius cum scriberet anguis angulus (anguies angules cod. Paris. 7539 Gaisfordi et cod. Valentinianus cf. Ritschl l. s. p. 23) imponebat referenda sunt ad ea quae praecedunt consonantes litteras non geminabant, ...sed supra litteram quam geminari oportebat scilicet sicilicum imponebant...*, sicut apparet in multis adhuc ueteribus ita scriptis libris. iidem uoces, quae pressiore sono educuntur ausus causa fusus odiosus per duo S scribebant aussus (caussa fussed odiosus). iuxta autem non ponebant CM, deinde nec Alcmenam dicebant nec Tecmesam e. q. s. in quibus quaedam de scribendo nomine Tecmesa cum duobus S excidisse puto, a quibus ad formas Tecumesa et Tecmesa declinarit Victorinus, quem quidem satis neglegenter scripsisse uel hic locus docet. de sicilico cf. Ritschl. prisc. lat. mon. epigr. enarr. p. 81.
- 128 [126](#)) Lydum hunc locum scholiis Vergilianis debere iudicauit I. F. Schultze quaest. Lyd. I p. 17. 43, quod, quamuis ipsum Diogeniani Varronis Catonis libros, quos omnes eodem loco laudat, legisse minime credam, certum non est. Seruius quidem ad Aen. I 292 *Quirinum* a κοῦράνω, eundem Lydus a κορίω ducit, et scholia ad eum uersum fortasse quondam pleniora erant Lydumque praeterea permulta simulasse et sine ulla religione fontibus suis usum esse (cf. Schultze l. l. p. 47 sq.) scimus; sed his omnibus concessis parum similes Lydi Seruique expositiones sunt, quam ut illud inde efficias.
- [127](#)) Spengelius ed. Varr. p. 7 librum primum de lingua latina, de origine linguae latinae, *ad Pompeium* missum fuisse uoluit, L. Krahnert l. s. p. 20, ut quam plurima confunderet, librum illum primum a Prisciano de origine l. l., in Pompei commento *ad Atticum*, a Lydo πρὸς Πομπώνιον, quod pro πρὸς Πομπήιον scribit, uocari opinatur.
- 130 [128](#)) De Lydi indole fide linguae latinae peritia optime disputauit I. F. Schultze l. s. p. 6 sq. cf. praeterea E. Dirksen verm. schr. I p. 62 sq. C. Wachsmuth proleg. Lydi de ostentis p. XVIII. XXXVI. ipse de se uerissime iudicauit de magistr. I 23: καὶ πολλὰ ἂν τις τοιαῦτα συνάγοι κατὰ σχολήν, εἰ τυχὸν αὐτόν, οὐκ ἔχοντα ὅ τι πράττοι, ἀφρόντιδα συμβαίνει διαβιοῦν, καὶ τοιοῦτοις ὁποίοις ἔγο, καιπερ μυριας συμπεπλεγμένους φροντίσιν, ἐναγρυπνῶ **μωραίων** ἀθύρμασιν.
- 132 [129](#)) Ex re etiam titulus libri septimi in scholio quodam Plautino apud Ritschelium d. alex. bibl. p. 5 *M. Varro in libro de uerbis poeticis* sumptus est.
- [130](#)) Locos qui cum Varronis uerbis congruunt his composui. de diphth. 9 p. 129 cf. de l. l. VII 23 p. 308. Isid. XIII 12, 1. 14, 2. XX 3, 1. p. 132 cf. VII 96 p. 372. p. 135 cf. V 20 p. 29. p. 138. 139 cf. VI 50 p. 226. Isid. I 26, 14. X 155. p. 141 cf. V 178 p. 178. p. 141 cf. V 40 p. 40. p. 142 cf. VI 79 p. 255. p. 143 cf. VI 11 p. 193. locum p. 145 e pluribus locis Varronianis conglutinauit V 173 p. 173. VI 11 p. 193 deque suo addidit *saenus a sex*.
- 133 [131](#)) Quod non reiciendum est, quia apud Apuleium haec secuntur: *et e quam in diphthongo habet a principali traxit. sed male uidetur dicere quod a principali traxit e, cum edo breuietur in prima syllaba.* pro priore e habet codex Gudianus ae et scribendum est a, in omnibus enim his etymologiis exponitur unde a in diphthongo ae oriatur. quae uero secuntur *sed male* e. q. s. quidam adscripsit uerbis iam deprauatis.
- 134 [132](#)) cf. X 51 p. 574: uoluntatem dico impositionem uocabulorum, naturam declinationem uocabulorum, quo decurritur sine doctrina.

135 [133](#)) G. Boissier étude sur la uie et les ouvr. de M. T. Varron p. 130 errat cum scribit *le de similitudine uerborum, qui était sans doute quelque traité sur les synonymes*. ne uero mirere quod hunc librum nusquam commemorauit, in illo crasso uolumine nihil noui inesse scito, quod homini germano aut accipere liceat aut refutare lubeat.

[134](#)) E Charisi uerbis *pix singulariter dicitur ut ait Varro de similitudine uerborum II, quamuis Vergilius (geo. III 450) dixerit; Idaeasque pices et pingues unguine ceras* effecit grammaticus incertus de generibus nominum a Mauritio Haupt post Ouidi Halieutica p. 74 sq., deinde plenior a F. G. Ottone Gissae 1850 editus haec (p. 93 H. p. 49 O.): *pix gen. fem. ut Varro: Idaeasque pices*. idem p. 92 H. p. 48 O. et p. 104 H. p. 59 O. Ouidi, p. 45 H. p. 50 O. et p. 98 H. p. 53 O. Lucili, p. 101 H. p. 56 O. Vergili uerba pro Varronianis uendit. talis homo nullam habet fidem et neglexi quae apud eum leguntur. ne autem prorsus desint hic adscribam duo uel tria testimonia, quae ad Varronis libros grammaticos fortasse pertinere possent. 50 p. 28 O.: *calcem hominis aut iumentum fem. gen. dicendum ut Virgilius (Aen. XI 714): ferrata calce fatigat. calx uero aedificiorum fem. gen. cuius nom. calcs per s non per x ut Varro: calcs circum fura quam*, quae misere quidem corrupta sunt, praeterea autem Varronis mentem non adsecutus est scriptor (cf. de x littera supra [p. 124](#)). 63 p. 31 O.: *compago gen. fem., ut Varro: haec compages*. 312 p. 99 H. p. 53 O.: *stiria dicuntur ab stillis quid Virgilius genere fem., Varro neutro dixerit. sed uicit Virgilio auctoritas*, cf. Seru. in Verg. geo. III 366. gloss. ant. ap. A. Mai. class. auct. VII p. 581.

139

M. TERENCEI VARRONIS
LIBRORVM GRAMMATICORVM
PRAETER LIBROS V-X DE LINGVA LATINA
RELIQVIAE

140 In adferendis grammaticorum latinorum testimoniis Keili et Hertzi usurpauit notas.

Some details of the critical apparatus are given descriptively:

{*above space: qui}

{*between a and e: small r}

All other asterisks are as in the original text. Asterisks in fragment numbers were explained in the [author's preface](#).

De Lingua Latina

Lib. I: [1*](#)

Lib. II: [2*](#) [3](#) [4](#) [5](#) [6](#)

Lib. III: [7](#)

Lib. XI: [8](#) [9](#) [10](#) [11](#) [12](#) [13](#) [14](#) [15](#) [16](#) [17](#) [18](#) [19](#) [20](#) [21](#) [22](#) [23](#) [24](#) [25](#)

Lib. XII: [26](#) [27](#)

Lib. XIII: [28](#) [29](#) [30](#) [31](#)

Lib. XIII-XVI: [32*](#)

Lib. XVIII: [33](#)

Lib. XXII: [34](#)

Lib. XXIII: [35](#)

Lib. XXIII: [36](#) [37](#) [38](#) [39](#) [40](#)

De Sermone Latino

Lib. I: [41*](#) [42*](#) [43](#) [44](#) [45](#) [46](#) [47](#) [48](#)

Lib. II: [49](#) [50](#) [51](#) [52](#) [53](#) [54](#)

Lib. III: [55](#) [56](#) [57](#) [58](#) [58^A](#) [58^B](#) [58^C](#) [58^D](#) [59](#) [60](#) [60^A](#) [60^B](#) [61](#) [62](#) [63](#)

Lib. III: [64*](#) [65*](#) [66](#) [67](#) [68*](#) [69](#) [70*](#) [71](#) [72](#) [73](#) [74](#) [75](#) [76](#) [77](#) [78](#) [79](#) [80](#) [81](#) [82](#) [83](#) [84](#) [85](#)

De Antiquitate Litterarum Lib. II: [103](#) [104](#) [105](#) [106](#) [107](#) [108](#)**De Similitudine Verborum**Lib. II: [109](#)**De Vtilitate Sermonis**Lib. III: [110](#)**Fragmenta Incertae Sedis**[111](#) [112](#)

141

DE LINGVA LATINA LIBRI XXV**I**

1*

142 Verbum est uniuscuiusque rei signum quod ab audiente possit intellegi a loquente prolatum. res est quicquid uel sentitur uel intellegitur uel latet. signum est quod et se ipsum sensui et praeter se aliquid animo ostendit. loqui est articulata uoce signum dare. articulata autem dico quae comprehendi litteris potest. | omne uerbum sonat. cum enim est in scripto non uerbum sed uerbi signum est. | sed quod sonat nihil ad dialecticam. de sono enim uerbi agitur, cum quaeritur uel animaduertitur qualiter uocalium uel dispositione leniatur uel concursione dehiscat, item consonantium uel interpositione nodetur uel congestione asperetur et quot uel qualibus syllabis constet, ubi poeticus rhythmus accentusque a grammaticis solarum aurium tractantur negotia. et tamen cum de his disputatur praeter dialecticam non est.

rei *om.* *BDP* |
quidquid *DP* |
uel sentitur *suprascr.* uel *B* |
qualiter *coni.* *Vsener pro* quanta |
disputatione *BD* |
congestione asperetur] congestione
nodetur et congestione asperetur *B* |
quot *C* quot *suprascr.* uel quod *B*
quod *corr. in* quot *P* quod *D* |
rhythmus *BC* |
tractatur *P* tractetur *C* |
negotia {*above a: o} *P* |

143 haec enim scientia disputandi est. sed cum uerba sint rerum, quando de ipsis obtinent, uerborum autem illa quibus de his disputatur (nam cum de uerbis loqui nisi uerbis nequeamus, et cum loquimur non nisi de aliquibus rebus loquimur), occurrit animo ita esse uerba signa rerum, ut res esse non desinant. cum ergo uerbum ore procedit, si propter se procedit id est ut de ipso uerbo aliquid quaeratur aut disputetur, res est utique disputationi quaestionique subiecta, sed ipsa res uerbum uocatur. quicquid autem ex uerbo non auris sed animus sentit et ipso animo tenetur inclusum dicibile uocatur. cum uero uerbum procedit non propter se sed propter aliud aliquid significandum dictio uocatur.

enim *inter lineas add.* *C* |
optinent uerba {*above a: orum} *C* |
illa *om.* *D* |
nam...loquimur *uncis inclusit Vsener* |
loquimur *corr. ex* loquimur *B* |
occurrit *C* |
quidquid *DP* |
aures *BD* aures{*above e: i} *P* |
et *DCP ex sed in mg.* i.e. et *B* |
aliquid *BP* |

144 res autem ipsa quae iam uerbum non est neque uerbi in mente conceptio, siue habeat uerbum quo significari possit siue non habeat, nihil aliud quam res uocatur proprio iam nomine, haec ergo quattuor distincta teneantur uerbum dicibile dictio res. quod dixi uerbum et uerbum est et uerbum significat. quod dixi dicibile uerbum est, nec tamen uerbum sed quod in uerbo intellegitur et animo continetur significat. quod dixi dictionem uerbum est, sed quod iam illa duo simul id est et ipsum uerbum et quod fit in animo per uerbum significat. quod dixi rem uerbum est, quod praeter illa tria quae dicta sunt quicquid restat significat.

quod *D* |
quattuor *P*·III· {*above last I: or} *B* |
distincte *P* |
significat et nomen est sed uerbi · ·
quod *B* |
significat *suprascr. a manu rec.*
continetur *P* |
uerbum est nec tamen uerbum sed *P* |
iam in {*above 'in': ..} illa *B* |
ipsud *C* |
quod fit] quod *a manu rec. add. in P* |
quidquid *DP* |

141 **TESTIMONIA**

142 **1** Augustin. de dial. V. ed. congr. S. Mauri uol. XVI p.39 sq. ed. Crececi p. 7: **Verbum est ... litteris potest.** haec omnia quae definita sunt, utrum recte definita sint et utrum hactenus uerba definitionis aliis definitionibus persequenda fuerint, ille indicabit locus, quo definiendi disciplina tractatur. nunc quod instat accipe intentus. **omne uerbum ... signum est.** quippe inspectis a legente litteris occurrit animo quid uoce prorumpat. quid enim aliud litterae scriptae quam se ipsas oculis, praeter se uoces animo ostendunt? et paulo ante diximus signum esse quod se ipsum sensui et praeter se aliquid animo ostendit. quae legimus igitur non uerba sunt sed signa uerborum. sed ut, ipsa littera cum sit pars minima uocis articulatae, abutimur tamen hoc uocabulo, [et] ut appellemus litteram etiam cum scriptam uidemus, quamuis omnino tacita sit neque ulla pars uocis sed signum partis uocis appareat, ita etiam

uerbum appellatur cum scriptum est, quamuis uerbi signum id est signum significantis uocis non *uox* (*uox add. Vsener*) eluceat. ergo ut coeperam dicere omne uerbum sonat. **sed quod ... restat significat.** sed exemplis haec inlustranda esse perspicio. fac igitur a quoquam grammatico puerum interrogatum hoc modo: arma quae pars orationis est? quod dictum est arma propter se dictum est id est uerbum propter ipsum uerbum. cetera uero, quod ait, quae pars orationis, non propter se, sed propter uerbum, quod arma dictum est, uel animo sensa uel uoce prolata sunt. sed cum animo sensa sunt, ante uocem dicibilia erunt, cum autem propter id quod dixi proruperunt in uocem, dictiones factae sunt. ipsum uero arma, quod hic uerbum est, cum a Vergilio pronuntiatum est, dictio fuit: non enim propter se prolatum est, sed ut eo significarentur uel bella quae gessit Aeneas uel scutum et cetera, quae Vulcanus heroi fabricatus est. ipsa uero bella uel arma, quae gesta aut gestata (*corr. Vsener pro ingesta ex D in quo igestata*) sunt ab Aenea (ipsa inquam quae cum gererentur atque essent uidebantur quaeque si nunc adessent uel digito monstrare possemus aut tangere, quae etiamsi non cogitentur non eo tamen fit ut non fuerint) ipsa ergo per se nec uerba sunt nec dicibilia nec dictiones, sed res quae iam proprio nomine res uocantur. tractandum est igitur nobis in hac parte dialecticae de uerbis, de dicibilibus, de dictionibus, de rebus. in quibus omnibus cum partim uerba significantur partim non uerba, nihil est tamen, de quo non uerbis disputare necesse sit. itaque de his primo disputetur per quae de ceteris disputare conceditur.

145 Verba ipsa quispiam ex eo putat dicta quod aurem quasi uerberent. immo inquit alius quod aerem. sed quid nostram? non magna lis est, nam uterque a uerberando huius uocabuli originem trahit. sed de transuerso tertius uide quam rixam inferat. quod enim uerum nos ait loqui oportet odiosumque fit natura ipsa iudicante mendacium, uerbum a uero cognominatum est. nec ingenium quartum defuit. nam sunt qui uerbum a uero quidem dictum putant, sed prima syllaba satis animaduersa secundam neglegi non oportere. uerbum enim cum dicimus, inquit, prima eius syllaba uerum significat secunda sonum. hoc enim uolunt esse 'bum'. unde Ennius sonum pedum 'bombum pedum' dixit, et βοῆσαι graeci clamare. | ergo uerbum dictum est quasi a uerum boando hoc est uerum sonando.

144 Igitur uerbum quodlibet excepto sono (de quo bene disputare ad facultatem dialectici pertinet, non ad dialecticam disciplinam, ut defensiones Ciceronis sunt quidem rhetoricae facultatis sed non his docetur ipsa rhetorica) ergo omne uerbum praeter id quod sonat quattuor quaedam necessario uocat in quaestionem: originem suam uim declinationem ordinationem. de origine uerbi quaeritur, cum quaeritur unde ita dicatur, res mea sententia nimis curiosa et minus necessaria. neque hoc eo mihi placuit dicere, quod Ciceroni (*d. nat. deor. III 24, 62*) quoque idem uidetur. quis enim egeat auctoritate in re tam perspicua. quod si omnino multum iuuaret explicare originem uerbi, ineptum esset aggredi quod persequi profecto infinitum est. quis enim reperire possit quicquid dictum fuerit unde ita dictum sit. huic accedit quod ut somniorum interpretatio ita uerborum origo pro cuiusque ingenio iudicatur. ecce enim **uerba ipsa ... graeci clamare** et Vergilius (*geo. III 223*) 'reboant siluae'.
145 **ergo uerbum ... uerum sonando.** quod si ita est, praescribit quidem hoc nomen, ne cum uerbum facimus mentiamur. sed uereor ne ipsi, qui dicunt ista, mentiantur. ergo ad te iam pertinet iudicare, utrum uerbum a uerberando an a uero solo an a uerum boando dictum putemus, an potius unde sit dictum non curemus, cum quid significet intellegamus. breuiter tamen hunc locum notatum (hoc est de origine uerborum) uolo paulisper accipias, ne ullam partem suscepti operis praetermisisse uideamur. **stoici autumant** (*fr. 2**) ... cf. Augustin. de magistro V 12. I p. 679 ed. congr. S. M. Prise. VIII 1. I p. 369, 5: uerbum autem quamuis a uerberatu aeris dicatur, quod commune accidens est omnibus partibus orationis, tamen praecipue in hac dictione quasi proprium eius accipitur, qua frequentius utimur in omni oratione. cf. Cassiod. de orat. et de part. eius 2. II p. 570^A Garet.

ADNOTATIO CRITICA

Augustini libelli de dialectica tres habui codices. Bernenses duos meum in usum contulit accuratissime H. Vsener meus: B = codex Bernensis 363, de quo Vsener haec scribit:

Bongarsi nomen primo secundo ultimo folio inscriptum est, qui unde codicem nactus sit non magis liquet quam unde sua hauserit F. Ritterus Hor. I praef. p. XXXII. codex est quadratus. schedis constat membranaceis CLXXXXVII. compositus est uno quinione qui primo loco collocatus est et XXIII quaternionibus; sed excisae sunt quaternionis XI duae schedae, quat. XXII una, quat. XXV duae. scriptus esse uidetur saeculo aevi n. VIII exeunte uel incunte VIII litteris saxonice. uersuum numerus in alia scheda alius, nam litterarum uersuumque species minime aequabilis. cum in Seruio paginae uersus continuos exhibeant, in Fortunatiano (cf. C. Halm praef. rhet. lat. min. p. VIII) eis quae hunc secuntur bipertitae, in Horatio nonnumquam tripertitae uel adeo quadripertitae sunt.

inquit D |
nostra CP |
sed de trauerso {*above u: ns} D sed
et de transuerso C |
ubide {*above b: v} D |
odiosum quae D |
fit corr. Vsener pro sit |
quarto C quartum est defuit *deleto* est
B |
putent C |
syllaba C |
enim BDP autem C |
bonbum D |
boesei B boese C boesae D boase uel
boose P |
greci C |
ergo uerbum dictum est a uere
boando a *man. rec. add. in P* |
quasi uere boando C |

folio 153^u. leguntur: c̄ · chIRII {*starting above h: consulis} for|TuNaTlaNI · aRTIs
 Rhe|TORICe lib · III · expl. IN|clpIT · auREIII · au|GUSTINI · de dialectica C = cod. Bern. 548
 saeculi decimi, litteris scriptus quae perquam similes longobardicis sunt, non raro euanidis;
 tituli INCIPIT TRACTATUS SCI AGI INDIALECTICA extremae litterae legi uix possunt, sed
 manifesta est subscriptio EXPLICIT FELICITE TRAC|TATus BEATI AuGuSTINI IN dIAIECTICA
 P = cod. Paris. lat. 7730 saeculi undecimi, quem Carolus Morel in usum meum contulit. D =
 cod. Darmstadiensis 166 cuius scripturas e W. Creceli editione opusculi Augustiniani
 Elberfeldae 1857 typis uulgata sumpsit. 'in D liber tribuitur C. Chirio Fortunatiano et
 inscribitur de dialectica liber': Crecelius.

LIBRI II-III AD SEPTIMIVM

III

2*

Stoici autumant | nullum esse uerbum cuius non certa explicari origo possit. et quia hoc modo eos arguere facile fuit, si diceretis hoc infinitum esse, quod quibus uerbis alicuius uerbi originem interpretaretis, eorum rursus a te origo quaerenda esset: illi docent hoc tamdiu faciendum esse, donec perueniatur eo ut res cum sono uerbi aliqua similitudine concinat, ut cum dicimus aeris tinnitum, equorum hinnitum, ouium balatum, tubarum clangorem, stridorem catenarum. perspicis enim haec uerba ita sonare, ut ipsae res quae his uerbis significantur.

posit C |
 dices P |
 quod *add. Wachsmuth* |
 origine BD |
 interpretaris BC interpretaris DP |
 rursus *om. C* |
 origo dum esse donec BD
 origo querendum esse donec C
 origo dicenda est donec P
lacunam expleuit Crecelius et Wachsmuth |
 innitum C |
 catenarum D |
 ista BC |

146 sed quia sunt res quae non sonant, in his similitudinem tactus ualere, ut si leniter uel aspere sensum tangunt, lenitas uel asperitas litterarum ut tangit auditum, sic eis nomina peperit, ut ipsum lene cum dicimus leniter sonat. quis item asperitatem non et ipso nomine asperam iudicet? lene est auribus cum dicimus uoluptas, asperum cum dicimus crux. ita res ipsae afficiunt ut uerba sentiuntur. mel, quam suauiter gustum res ipsa, tam leniter nomine tangit auditum; acre in utroque asperum est; lana et uepres ut audiuntur uerba sic illa tanguntur. haec quasi cunabula uerborum esse crediderunt, ubi sensus rerum cum sonorum sensu concordaret.

auditam DP |
 sicias{*above ic: c} C |
 peperit et ipsum P |
 asperum est cum P |
 crux B |
 adficiunt D efficiunt{*above e: a} B
 efficiunt P |
 sentiuntur *corr. in* sentiantur D
 sentiantur BP |
 re *ci. Otto Iahn* |
 leuiter P |
post uerba duae fere litterae erasae in B |
 concordarent BCDP |

hinc ad ipsarum inter se rerum similitudinem processisse licentiam nominandi, ut cum uerbi causa crux propterea dicta sit, quod ipsius uerbi asperitas cum doloris quem crux efficit asperitate concordet, crura tamen non propter asperitatem doloris, sed quod longitudine atque duritie inter membra cetera sint ligno crucis similia, sic appellata sunt. inde ad abusionem uentum, ut usurpetur nomen non rei similis sed quasi uicinae. quid enim simile habet significatio parui et minuti, cum possit paruum esse, quod non modo nihil minutum sit sed aliquid etiam creuerit? dicimus tamen propter quandam uicinitatem minutum pro paruo. sed haec abusio in potestate loquentis est, habet enim paruum ut minutum non dicat. illud magis pertinet ad id quod nunc uolumus ostendere, quod cum piscina dicitur in balneis, in qua piscium nihil sit nihilque simile piscibus habeat, uidetur tamen a piscibus dicta propter aquam, ubi piscibus uita est. ita uocabulum non translatum similitudine, sed quadam uicinitate usurpatum est.

ipsam C |
 similitu{*above u: dine} processisse C |
 concordat CP concordaret B |
 duritiae et inter B duritiae et inter *sed pro et antea ae scriptum fuisse uidetur D* duritiae et inter C duritiae inter P |
 crucis *om. BCDP add. Louanienses* |
 appellata sint BCD |
 uentum est ut P |
 nomen non *cod. Carthusianus Louaniensium* tamen non BCDP |
 sed *om. P* |
 parum BCD |
 quamdam BP |
 dicatur CP |
 nunc *om. C* |
 piscibus simile CP |
 dictam BD |

147 quod si quis dicat homines piscibus similes natando fieri et inde piscinae nomen esse natum, stultum est repugnare, cum ab re neutrum abhorreat et utrumque lateat. illud tamen bene accidit, quod hoc uno exemplo diiudicare iam possumus, qui distet origo uerbi quae de uicinitate arripitur ab ea quae de similitudine ducitur. hinc facta progressio usque ad contrarium. nam lucus eo dictus putatur quod minime luceat, et bellum quod res bella non sit, et foederis nomen quod res foeda non sit; quod si a foeditate porci dictum est ut nonnulli uolunt, redit origo ad illam

stultu C |
 repugnare BDP reputare C |
 accidi C |
 hoc *om. C* |
 quid distet BC quod istic P |
 abripitur C |
 de similitudine BCD dissimilitudine P |
 dicitur C |
 origo BCD ergo P |
 eo *ex correct. add. in C* |

quod si quis dicat homines piscibus similes natando fieri et inde piscinae nomen esse natum, stultum est repugnare, cum ab re neutrum abhorreat et utrumque lateat. illud tamen bene accidit, quod hoc uno exemplo diiudicare iam possumus, qui distet origo uerbi quae de uicinitate arripitur ab ea quae de similitudine ducitur. hinc facta progressio usque ad contrarium. nam lucus eo dictus putatur quod minime luceat, et bellum quod res bella non sit, et foederis nomen quod res foeda non sit; quod si a foeditate porci dictum est ut nonnulli uolunt, redit origo ad illam

uicinitatem, cum id quod fit ab eo per quod fit nominatur.

- nam ista omnino uicinitas late patet et per multas partes secatur: aut per efficientiam, ut hoc ipsum a foeditate porci per quem foedus efficitur, aut per effecta, ut puteus quod eius effectum potatio est creditur dictus, aut per id quo continetur, ut urbem ab orbe appellatam uolunt, quod auspicato locus aratro circumduci solet, | aut per id quod continet, ut si quis horreum mutata littera affirmet ab hordeo nominatum, aut per abusionem, ut cum horreum dicimus et ibi triticum conditur, uel a parte totum ut mucronis nomine, quae summa pars gladii est, gladium uocamus, uel a toto pars ut capillus quasi capitis pilus. | innumerabilia sunt uerba, quorum origo, de qua ratio reddi possit, aut non est ut ego arbitror, aut latet ut Stoici contendunt.
- Vide tamen paululum quomodo perueniri putant ad illa uerborum cunabula uel stirpem potius atque adeo sementum, ultra quod quaeri originem uetant, nec si quisquam uelit potest quicquam inuenire. nemo abnuit syllabas, in quibus V littera locum obtinēt consonantis, ut sunt in his uerbis primae: uafer uelum uinum uomis uulnus, crassum et quasi ualidum sonum edere. quod approbat etiam loquendi consuetudo, cum de quibusdam uerbis eas subtrahimus ne onerent aurem. nam unde est, quod amasti dicimus libentius quam amauisti et nosti quam nouisti, et abiit non abiuit et in hunc modum innumerabilia?
- 149 ergo cum dicimus uim, sonus uerbi ut dictum est quasi ualidus congruit rei quam significat. iam ex illa uicinitate per id quod efficiunt, hoc est quia uiolenta sunt, dicta uincula possunt uideri et uimen, quo aliquid uinciatur. inde uites, quod adminicula quibus innituntur nexibus prendunt. hinc iam propter similitudinem incuruum senem uietum Terentius appellauit. hinc terra, quae pedibus iterantium flexuosa et trita est, uia dicitur. si autem uia, quod ui pedum trita est, magis creditur dicta, redit origo ad illam uicinitatem. sed faciamus a similitudine uitis uel uiminis, hoc est a flexu esse dictam.
- quaerit ergo a me quispiam: quare uia dicta est, respondeo: a flexu, quod flexum uelut incuruum uietum ueteres dixerunt, unde uietos etiam quae cantho ambientur rotarum ligna uocant. persequitur quaerere unde uietum flexum dicatur, et hic respondeo a similitudine uitis. instat atque exigit, unde ita sit uitis nomen; dico: quod uinciatur ea quae compraehenderit. scrutatur ipsum uincire unde dictum sit; dicemus a ui. Vis square sic appellatur requiret; reddetur ratio quod robusto et quasi ualido sono uerbum rei quam significat congruit. ultra quod requirat nonhabet. quot modis autem origo uerborum corruptione uocum uarietur, ineptum est persequi.
- 150
- 2*. Augustin. de dial. VI p. 42 ed. congr. S. M. p. 9 ed. Crec. **stoici autumant**, quos scio (*ci. Vsener* ciē B cicero *DCP*) in hac re ut Cicero irridet **nullum esse** ... [Donat. III 6, 2 p. 1775: κατάχρησις est usurpatio nominis alieni, ut parricidam dicimus, qui occiderit fratrem et piscinam quae pisces non habet. haec enim nisi extrinsecus sumerent suum uocabulum non haberent. Char. p. 276, 13: antiphrasis est dictio ex contrario significans. haec ab ironia hoc differt, quod ironia adfectu mutat significationem, antiphrasis uero diuersitatem rei nominat,
- feditate C |
porci {*starting above i: per} quem
fedus C |
efficiatur CD |
per effectum P |
eius effectus P |
{*starting above space: uel o} putatio
B putatio D |
quod continetur C quod continet P |
apellatam C |
quis .{*above .: h}orreum C |
mutata d littera P |
ordeo C |
aū {*above space: t} per B |
ut {*starting above u: cum} orreum C
hordeum P |
ubi D |
uocamus DP uocant C dicimus B |
capillos BP |
pilos BP |
origo om. C |
stoyci C |
cunabula uerborum C |
sementum BDP seṁttuū C |
quisque P |
quidquam P |
syllabas D |
.u. littera B quinta littera C |
obtinēt C |
primae DP prime C primae syllabae
B |
uafer *suprascr. fer a man. rec. P* |
grassum D |
eas BCD eam P |
honerent CP |
unde BD inde CP |
habiit D |
habiit non habiuit *utroque loco deleto*
h C |
non quam P |
hunc *corr. ex hoc* C |
quasi *corr. ex quae si C quaesi D* |
ualidius BCDP |
uiolentia B |
possint B |
quo aliquid uinciatur om. B |
amminicula B |
innituntur *corr. ex innituntur C* |
prendunt *corr. ex prendent uel*
prendunt C praendunt B |
Terentius] *Eun. III 4, 21* |
iterantium *corr. ex iterantium C*
iterantium P |
est et trita P |
ui pedum *corr. ex uis pedum C uis*
pedum B usu (*suprascr. uel ui*) pedum
P |
faciemus {*above e: a} C |
dicta C |
quē. {*above .: rit}ergo B |
a me C me BDP |
uictum D |
uictos D |
etiam quod P |
canto C cantu BDP |
ambiuntur P |
dicatur i *in rasura scripto C* |
ita sit uitis nomen BDP istud uiti sit
nomen *corr. ex ista uitis sit nomen C* |
quod CP quid BD |
dicemus *corr. ex dicimus D* |
a ui uis *add. a man. rec. in P* a uiuis.
quare B a uiuis. quare *corr. ex a uiuis.*
quere C |
reddetur ratio *add. a man. rec. in P* |
ultra C |
prosequi P |
- 146
- 147

148 ut bellum dicitur, quod minime sit bellum, et lucus, quod minime luceat. *cf.* Donat. III
6, 2 p. 1778. Mart. Cap. III 360 p. 104 Gr. Isid. or. I 36, 24] ... **circumduci solet**,
cuius rei et Vergilius (*A. V 755*) meminit ubi Aeneas urbem designat aratro, **aut per**
149 **id ... capitis pilus**. quid ultra prouehar? quicquid aliud adnumerari potest, aut
similitudine rerum et sonorum aut similitudine rerum ipsarum aut uicinitate aut
contrario contineri uidebis originem uerbi. quam persequi non quidem ultra soni
similitudinem possumus, sed hoc non semper utique possumus. **innumerabilia**
sunt enim uerba ... est persequi. nam et longum et minus quam illa quae dicta
sunt necessarium.

3

Varro asinos rudere canes gannire pullos pipare dixit.

150 **3.** Non. p. 450 M: gannire cum sit proprie canum (**Varro ... dixit** et Lucretius lib. V
(1070) alio pacto gannitu uocis adulant) etiam humanam uocem nonnulli gannitum
uocauerunt. *cf.* Non. p. 156.

4

Ita respondeant cur dicant deos cum omnes antiqui dixerint
diuos.

deus *cod. Paris. 7929. in Regin. et
Hamburg. Varronis desiderantur
uerba.* |
omnibus *Paris.* |

4. Seru. ad Verg. A. XII 139: deus autem uel dea generale
nomen est omnibus. nam graece δέος, qui latine timor
(δέος est latine timor *volg.* deus graece dicitur (φόβος id est timor *Daniel*) uocatur.
inde deus dictus est, quod omnis religio sit timoris. Varro ad Ciceronem tertio: **ita**
respondeant ... diuos. *cf.* Seru. ad A. V 45. VIII 275.

5

Fixum.

Ciceronem fixum *M* |

5. Diom. p. 377, 11: figor ambigue declinatur apud ueteres tempore perfecto.
reperimus enim fictus et fixus. Scaurus de uita sua 'sagittis' inquit 'confictus', Varro
ad Ciceronem tertio **fixum**.

6

Sicut nocet panthera et lea.

nocē pantera {*above t: h} *cod.
Laurent. pl. 45, 14 Paris.* |

6. Philargyr. in Verg. ecl. II 63: hoc nomen (leaena) licet
ueteres latinum negent, auctoritate tamen ualet. dicebant enim leonem masculum et
feminam, ut Plautus in Vidularia: nam audiui feminam ego leonem semel parire.
Cicero de gloria libro II sic ait: statuerunt gloria leaenae. leam uero Varro ad
Ciceronem dicit libro III (libro NII *cod. Paris. 7960*): **sicut ... lea**.

IIII

7

Prolubium et prolubidinem dici ab eo quod lubeat. unde
etiam lucus Veneris Lubentinae dicitur.

proluuiem et proluuidinem *W* |
lubentina *WZ* |

7. Non. p. 64 Prolubium .... Varro de lingua latina libro IIII (lingua lib. IIII *suprascr.*
latina *W*): **prolubium ... dicitur**. *cf.* Varro l. l. VI 47 p. 224.

151

LIBRI V-XXV AD CICERONEM

QVORVM V-X SERVATI SVNT IN CODICE FLORENTINO

XI

8

Varro ait genera tantum illa esse quae generant.

esse *supra lineam cod.
Sangermanens. 1180 saec. VIII uel
X* |

151 **8.** Pomp. comment. art. Don. 11, 1 p. 143 Lind.: **Varro**
ait ... generant. illa proprie dicuntur genera. quod si
sequemur auctoritatem ipsius, non erunt genera, nisi duo: masculinum et femininum.
nulla enim genera creare possunt, nisi haec duo. Seru. exposit. super paries minores

p. 491 Lind.: **Varro** dicit genera dicta a generando. quicquid enim gignit uel gignitur, hoc potest genus dici et genus facere. quod si uerum est. nulla potest res integrum genus habere nisi masculinum et femininum. Seru. in secundam Donati edit. comm. p. 1782 P.: genera dicta sunt ab eo quod generant atque ideo tantum duo sunt genera principalia: masculinum et femininum, hi enim sexus tantum generant. Prisc. V 1 p. 141, 4: genera nominum principalia sunt duo, quae sola nouit ratio naturae: masculinum et femininum. genera enim dicuntur a generando proprie quae generare possunt, quae sunt masculinum et femininum. Isid. orig. I 6, 33: genera dicta sunt quia generent, ut masculinum et femininum.

9

Dicit Varro nullam rem animalem neutro genere declinari. dicitur *cod. Bern. 380 saec. VI uel VII* |

9. Cledon. p. 1897 P.: Ostrea si primae declinationis fuerit sicut musa, feminino genere declinabitur, ut ad animans referamus; si ad testam, ostreum dicendum est neutro genere et ad secundam declinationem, ut sit huius ostrei, sicut ostri. quia **dicit Varro ... declinari.** cf. Seru. expos. Don. p. 492 Lind. Caper de uerb. dub. p. 2249 P.: ostrea et ostreas, quia nullum animal speciale neutrum est. Char. p. 57, 24: haec ostrea feminino genere singulari numero an hoc ostreum neutrali dicendum sit quaeritur. et dicenda haec ostrea feminine singulari numero, quia ita ab eruditis non uane adnotatum est, nullius animalis speciale nomen inueniri quod neutrale sit.

10

152 Ait Plinius Secundus, secutus Varronem, quando dubitamus principale genus redeamus ad diminutionem, et ex diminutiuo cognoscimus principale genus. diminutiuo *cod. Sangermanens. 1179 saec. VIII uel X* | cognoscemus *Sangerm. 1179* |

10. Pomp. comm. art. Don. 11, 7 p. 154 Lind.: **Ait Plinius ... principale genus.** puta arbor ignoro cuius generis sit. fac diminutiuum arbuscula, ecce hinc intellegis et principale genus quale sit. item si dicas columna, cuius generis est? facis inde diminutiuum id est columella et intellegis, quoniam principale feminini generis est. cf. Char. p. 155, 13. Diom. p. 326, 9. Excerpta gramm. p. 535, 19K. Prisc. III 27 p. 102, 1.

152

11

Hypocorismata semper generibus suis unde oriuntur Terentius *Ad. III 2, 44* | consonant, pauca dissonant uelut haec rana hic ranunculus, hic unguis haec ungula, hoc glandium haec glandula, hic hic *om. libri* | panis hic pastillum et hoc pastillum, ut Varro dixit: haec beta hic betaceus, haec malua hic Plautus *Rud. III 4, 112* | maluaceus, hoc pistrinum haec pistrilla, ut Terentius in *Adelphis*; hic ensis haec ensicula et hic ensiculus, sic in *Rudente* Plautus.

Ypocorismata semper generib: suis und ... hic ranuncul: hic unguis {*above u: a} haec ungula {*above 'ungula': anguilla}. h ... h. pastillum ut uarro dixit haec beta hic betace ... h. pistrinum haec pistrilla ut terentius in ad ... sic in rudente plautus: *N reliqua, quae ibi iam legi non possunt, e Charisio exc. grammaticis editione principe Diomede Prisciano suppleta*

11. Char. p. 37, 13: **Hypocorismata ... Plautus.** Char. p. 155, 13: illud uero meminerimus quod semper deminutiones generibus suis unde oriuntur consonant, pauca dissonant, ut rana ranunculus, unguis ungula, glandium glandula, beta betaceus, malua maluaceus, pistrinum pistrilla, ut Terentius in *Adelphis*, ensis ensicula et ensiculus: Plautus in *Rudente*. Exc. gramm. I p. 535, 21 K.: illud uero memineris quod semper deminutiones generibus suis unde oriuntur consonant, pauca dissonant, ut rana ranunculus, glandium glandicula, beta betaceus, malua maluaceus, pistrinum pistrilla, ut Terentius in *Adelphis*, ensis ensicula et ensiculus: Plautus in *Rudente*. p. 551, 36: semper ὑποκορίσματα generibus suis unde oriuntur consonant, pauca dissonant, ut haec rana ranunculus, unguis ungula, beta betaceus, malua maluaceus, pistrinum pistrilla, ensis ensicula. Char. p. 94, 2: deminutionis inaequalitas dura est, ut iuuenis iuueniculus, canis catulus, puluis puluisculus, uinum uinulum, talus taxillus, panis pastillus, homo homunculus et homuncio, piscis pisciculus et pisculus. Diom p. 326, 9: apud nos diminutionis hoc genus seruat quod est primae positionis, id est prima diminutio ... sunt item quae non seruant genera, quae ex nominibus primae positionis acceperunt, ut scutum scutula scutella, pistrinum pistrilla, canis canicula, rana ranunculus, unguis ungula ungella ungellula. Prisc. III 44 p. 115, 6: et sciendum quod pauca inueniuntur diminutiuia, quae non seruant genera primitiuorum, ut rana ranunculus, canis canicula, scutum uel scuta scutula scutella. Lucilius in V: 'scutam ligneolam in cerebro infixit'. hic qualus hoc quasillum, pistrinum pistrilla, haec acus hic aculeus, et praeterea anguis anguilla, unguis ungula, nubes nubilum, quae magis denominatiua sunt existimanda quam diminutiuia, quippe non habent diminutiuorum significationem, sed formam tantum. praeterea panus panucula. Lucilius in VIII 'intus modo stet rectus ... subteminis panus'. Probus etiam ponit hoc glandium haec glandula, ensis ensiculus ensicula, praeterea haec beta malua, his betaceus maluaceus.

153

Dies communis generis est. qui masculino genere dicendum putauerunt has causas reddiderunt, quod dies festos auctores dixerunt non festas, et quartum et quintum kalendas, non quartam nec quintam, et cum hodie dicimus, nihil aliud quam hoc die intellegitur. qui uero feminino, catholico utuntur quod ablatiuo casu E non nisi producta finiatur, et quod deminutio eius diecula sit non dieculus, ut ait Terentius 'quod tibi addo dieculam'. Varro autem distinxit ut masculino genere unius diei cursum significaret, feminino autem temporis spatium. quod nemo seruauit.

12. Char. p. 110, 8: **Dies communis ... seruauit.** nam et secundum distinctionem dixit Vergilius (*Aen. II 324*): 'uenit summa dies' id est tempus, et (*Aen. III 169*): 'ille dies primus leti' pro uno die. tamen et feminino genere diei spatium significat, cum ait (*Aen. V 104*): 'expectata dies aderat'. cf. Prisc. V 26 p. 158, 11. *in 'libro glossarum' Bern. n. 16 fol. 121^u leguntur haec, quae Vsener mihi descripsit*: dies cum multa significet, significat etiam tempus plerumque generale, quod (quo Vsener) et dies et nox comprehendatur. dies generis masculini bonum tempus, feminini malum significat. dies secundum artis regulam feminini generis est, cum significat tempus: eius diminutio diecula et ablatiuus casus producta -e littera terminatus, ut ab hac die, ab hac re, ab hac specie, uerum masculino genere dicendum in trina obseruatione retinemus: in qualitate numero aduerbio. qualitate, ut 'serenus dies' [numero serena], numero, aut (ut Vsener) 'bis quinos silet ille dies' non 'bis quinas', aduerbio, ut hodie non hac die. Ceterum diecula nihil praeiudicat, qui nihil (quia nonnulla *Wachsmuth*) diminutiua recedunt a nominibus primae positionis, ut scutum scutula (*corr. ex scutela*) scutella, canis canicula, rana raniculus.

Hic naeuus.

netius *bis cod. Laon.*. neuuis *bis cod. Vindob.* |

13. Gramm. inc. de generib. nom. 224 p. 89, 12 Haupt. p. 45 Otto: Naeuus generis neutri, sed Varro ad Ciceronem: **hic naeuus**.

Varro de lingua latina ait, talia ex Graeco sumpta ex masculino in femininum transire et A litera finiri ὁ κοχλίας haec cochlea, ὁ χάρτης haec charta, ὁ γαυσάπις haec gausapa.

sumta L sumpta et masculino R | aliterea Rr et ea littera *in mg. r* aliterea K aliter ea *BDHGL* | finibri K | ΚΟΧΛΕΑΣ L ΚΟΧΛΙΑΣ K ΚΟΧΛΙΑΣ {*above Λ: Λ} Rr ΚΟΚΛΙΑC H | coclea RBH coclia DGL | ο * ΧΑΡΤΕC K ΧΑΡΤΕC R ΚΑΡΤΕC H | cartha R carta DH | ΓΑΥCΑΠΕC BHGK |

14. Prisc. VII 55 p. 333, 1: Horatius in II sermonum (8, 10): 'his ut sublatis puer alte cinctus acernam gausape purpureo mensam pertersit'. unde Persius (*VI 46*), quasi in e tantum desinente supra dicti nominis ablatiuo, gausapa dixit plurale, non gausapia: 'iam chlamydes regum, iam lutea gausapa captis'. idem (*III 37*) 'balanatum gausape pectes'. antiquissimi tamen et his gausapes et haec gausapa et hoc gausape et plurale neutri haec gausapa quasi a nominatiuo hoc gausapum protulisse inueniuntur, unde Cassius ad Maecenatem: 'gausapo purpureo salutatus'. **Varro** uero **de lingua ... gausapa**. Seneca Ouidium sequens: 'gausapa si sumpsit, gausapa sumpta proba'. Char. p. 104, 8: gausapa Ouidius (*art. am. II 300*) neutraliter dixit 'gausapa si sumpsit, gausapa sumpta' et Cassius Seuerus ad Maecenatem 'gausapo purpureo salutatus', sed Augustus in testamento: 'gausapes, lodices purpureas et colorias meas'. **Varro** autem ait uocabula ex Graeco sumpta, si suum genus non retineant, ex masculino in femininum latine transire et A littera terminari, uelut κοχλίας cochlea, Ἐρμῆς herma, χάρτης charta, ergo γαυσάπις gausapa. cui generi elegantiores addiderunt necessitatem, ut dicerent tunicam gausapam, quod quomodo diceretur merito non constitit. quia usus eius apud ueteres nou fuit. et M. Messala de Antonii statuis 'Armenii regis spolia gausapae'. Char. p. 108, 4: Margarita feminini generis est, quia graeca nomina ης terminata in A transeunt et fiunt feminina, ut, ὁ χάρτης; haec charta, μαργαρίτης margarita, aut communia ut ἀθλητής athleta. ergo neutraliter hoc margaritum dicere uitiosum est, et tamen multi dixerunt, ut Valgius in epigrammate 'situ rugosa, rutunda margarita'. et **Varro** epistularum VIII 'margaritum unum, margarita plura'. sed idem **Varro** saepe et alii plures margarita feminine dixerunt, in genetiuo tamen plurali non nisi feminino genere margaritarum.

VIS et ipsa tertiae sunt declinationis et similem nominatiuo faciunt genetiuum: hic ciuis huius ciuis, haec uis huius uis et plurali hae uis sicut Lucretius et Varro, nam hae uires numero semper plurali declinantur.

hic *om. libri* | huius uis et pluraliter hae uis p huius uis et piu hae uis *alio atramento ut uisum est Lindemanno suprascr. in B* | sicut reneus (*corr. renus*) et uarro B sicut ritiennus et uarro p |

15. Prob. cath. p. 30, 26: VAS terminata et SIS faciunt genetiuo et DIS ... **uis et ipsa ... declinantur**. cf.

155 Prob. cath. p. 19,19. Prisc. VI 64 p. 249, 9. Sacerd. II 66 p. 59 Endl.: VIS tertiae sunt

declinationis, similem nominatio faciunt genetiium hic: cuius huius cuius, haec uis huius uis, et plurali hae uis, nam hae uires numero semper plurali declinantur.

16

VAS terminata et SIS faciunt genetiio et DIS, hoc uas huius uasis his uas huius uadis: utrumque Varro ait de lingua latina.

16. Prob. cath. p. 30, 26: VAS **terminata ... latina.** Cicero (*p. Sest. 8, 19*) 'uultu tamquam uade'. cf. Prob. cath. p. 19, 16. Sacerd. II 64 p. 59 Endl.: VAS tertiae sunt declinationis et SIS faciunt genetiio et DIS: hoc uas huius uasis uel uadis. Cicero 'uultu tamquam uade'.

hoc uas huius uasis his uas huius uadis utrumque *ci. Spengelius allg. schulz. 1832 p. 275*
hoc uas huius uasis uel hoc uasum huius uasi utrumque *ci. Keilius*
hoc uas huius uasis utrumque Varro ait de lingua latina hic uas huius uadis *B* |

17

Lucius et Aemilius et cetera nomina quae ante V habent I duplici I genetiio singulari finiri debent, ne necesse sit aduersus obseruationem nominum nominatio minorem fieri genetiium. idque Varro tradens adicit uocatiuum quoque singularem talium nominum per duplex I scribi debere, sed propter differentiam casuum corrumpi. Lucilius tamen et per unum I genetiium scribi posse existimat.

156

ait enim 'seruandi Numeri, numerum ut seruemus modumque'. numquam enim hoc intulisset, nisi et Numerium per I huius Numeri faciendum crederet. denique et in libro VIII sic ait 'porro hoc, filius Luci, feceris I solum ut Corneli Cornificique'. et paulo post 'pupilli pueri Lucili, hoc unius fiet'.

17. Char. p. 78, 4: **Lucius et ... unius fiet.** et Plinius quoque dubii sermonis VI (cf. *Schottmueller I. I. p. 42*) adicit esse quidem rationem per duo I scribendi, sed multa iam consuetudine superari. sane opinionem de uocatio casu traditam infirmat, quod his pius in uocatio pii faciat, adeo enim [non] semper uocatiuus casus eandem scripturam patitur quam genetiuius. cf. Vel. Long. p. 2220 ad *fr. 44 exscr.* Beda p. 2373 P. Scaur. de orthogr. p. 2257 P.: per detractioem hoc modo scribendi ratio corrupta est, quibusdam uno I scribentibus genetiium eorum nominum, quae IVS nominatio singulari finiuntur,

156

ut Antonius Antoni, Tremelius Tremeli, exigente regula, ut in horum genetiuis I littera geminetur, quoniam genetiuius singularis non debeat minorem numerum syllabarum habere, quam nominatiuus, quin imo interdum etiam maior fit. propter quam causam ego etiam uocatiuos horum per duo I, non ut consuetudo usurpauit, per unum putem esse scribendum. quia non debeat aequae uocatiuus minorem numerum syllabarum habere quam nominatiuus. ita o Antonii, o Aemilii in singulari uocatio et dicendum et scribendum esse contenderim. Prob. de ult. syll. p. 227, 22: necessarium esse existimo rationem horum nominum et declinationis exponere, quae genetiui singularis uel nominatiui et uocatiui pluralium I litteram ultimam debeant duplicare. ea nomina, quae nominatio casu singulari I litteram uocalem ante ultimam syllabam habuerint, in omni genere I litteram debent necessario geminare, non solum metri gratia sed etiam propter uitium barbarismi, et ut ne sit contra rationem nominatio breuior genetiuius, ut 'Chaoniique patris' (*Verg. georg. II 67*), quia dicimus hic Chaonius.

Lucius et Aemilius et cetera *in N legi non possunt (= desunt in N)*
Lucius Aemilius et cetera *Putschius ex codice Dousae Lucil. sat. VIII 7 p. 45 et 123 quem in reliquis quoque secutus est (= P) |*
duplici .ii. *N |*
genetiio singulari *desunt in N |*
genetivos singulares finire debent *P |*
finiri debentur *N |*
ne *om. N ut P |*
tionem nominum *desunt in N |*
obseruationem nominatio non minorem *P |*
uocatiuum quoque *P desunt in N |*
sed propter differentiam *P desunt in N |*
corrumpi .i. *N corripit P |*
Lucilius tamen et per unum *i desunt in N*
Lucilius tamen et per unum *i in genitio P |*

enim (quare *add. Dousa*) seruandi numeri et uersus faciendi. Nos Caelii Numeri numerum et (ut *Dousa*) seruemus *P |*
modumque *P deest in N |*
nisi et Caelii et Numerii per ii huius Numerii faciendum *P |*
numerum *N |*
Numeri fa *desunt in N |*
libro III sic ad *N* libro nono sic ait *P |*
filius Luci *desunt in N* si filius Luci ferit collum ut Corneli Cornificique *P uui* fecerit collum ut cornelii cornificique *N* feceris *i solum L. F. Schmidtius Lucil. sat. VIII p. 21 |*
pupilli *deest in N |*
pueri lucii h. unius fieri *N* pueri Lucili hoc unius fiet *P ex Velio Longo p. 2220 |*

18

Plinius eodem libro: ab antiquis, inquit, quos Varro reprehendit, obseruatio omnis illa damnata est, non quidem in totum. dicimus enim, inquit, ab hoc canali siti tussi febris. maiore tamen ex parte forma mutata est. ab hoc enim cane orbe carbone turre falce igne ueste fine monte fonte ponte strigile tegete aue asse axe naue classe dicimus.

157

strigile *N |*
aue *in N uix legi potuit |*

18. Char. p. 122, 23: Amni Maro 'secundo defluit amni' (*georg. III 447*), ubi **Plinius eodem ... dicimus.** ac ne illa quidem ratio recepta est quam C. Caesar ponit in femininis, ut puppim restim peluim *** hoc enim modo et ab hoc cani dicemus et ab hoc iuueni pani. cf. Varro de l. l. VIII 112 p. 539. Char. p. 47, 14.

19

Rure ordinatum arbustum.

ambustum N |

19. Char. p. 142, 18: Rure Terentius in Eunucho (*V 5, 1*) 'ex meo propinquo rure hoc capio commodi'. itaque et Varro ad Ciceronem XXII 'rure ueni'. quem Plinius ad eundem XI **rure ... arbustum** dixisse laudat, sed et Terentium in Adelphis (*III 2, 3*) 'filium negat esse rure' [sed] et Titinium in Hortensio 'in foro aut in curia | posita potius quam rure apud te inclusa', cum nemo dubitet.

20

Quorum nominum genetiu pluralis ante VM syllabam I litteram merebuntur, accusatiuus, inquit Plinius, per EIS loquetur, montium monteis; licet Varro, inquit, exemplis hanc regulam confutare temptarit istius modi: falcium falces non falceis facit, nec has merceis, nec hos axeis lintreis uentreis stirpeis urbeis corbeis uecteis inerteis. et tamen manus dat praemissae regulae ridicule, ut exceptis his nominibus ualeat regula.

per.is {*above .: e} N |
lyntreis N |
corbeis ω curueis M |
inepteis N |

20. Char. p. 129, 19: Fonteis. **quorum nominum ... ualeat regula.** cf. Char. p. 137, 27. Varro de l. l. VIII 66 p. 440.

21

Varro dicit ad Ciceronem XI horum poematorum et his poematis oportere dici.

21. Char. p. 141, 29: Poematorum et in II et in III idem Varro adsidue dicit et his poematis, tam quam nominatio hoc poematum sit et non hoc poema. nam et **ad Ciceronem ... oportere dici.**

158 22

Plinius sermonis dubii VI de Varrone: quam maxime uicina Graeco Graeca dicit, uti nec schematis quidem dicat sed schemasin.

plenius N |
greco grece d̄t N |

158

22. Char. p 52, 21: Singularia neutra A littera terminata nulla inueniuntur nisi peregrina, ut toreuma emblema poema, de quibus dubitatur quem casum genetiuum et ablatiuum habeant. legimus toreumatam et toreumatorum, toreumatibus et toreumatis et sic similia. commodius tamen senserunt, qui toreumatam et poematum dicendum putauerunt, primum quod haec magis ad romanum colorem uidentur accedere, dein quod quaecumque nomina genetiuo plurali apud graecos per ω litteras terminantur, translata in latinum ω in VM mutant, ut Ἑκτόρων Νεστόρων, Hectorum Nestorum. sic ergo, cum illi dicant ἐμβλημάτων τορευμάτων ποιημάτων, nos recte emblematum toreumatatum poematum dicimus similiter in genetiuo quoque singulari ος graecum in is latinum mutamus, ut ἐμβλήματος emblematis, κηρώματος ceromatis, ποιήματος poematis, πήγματος pegmatis. nam nominatiuum pluralem graece proferemus: poemata ceromata pegmata emblemata et similia. item poematibus schematibus emblematis dicendum est, quoniam quaecumque nomina cuiuscumque generis singulari numero casu ablatiuo per E litteram exeunt, ea in genetiuo plurali VM et datiuo et ablatiuo BVS litteras habent, ut a pariete parietum parietibus, a muliere mulierum mulieribus, ab homine hominum hominibus, a litore litorum litoribus; sic a poemate poematum poematibus et cetera similia. Cicero in Verrem IIII tantum emblematum. Romanus (*Char. p. 140, 5*) poematis refert, quamuis ratio poematibus faciat. nam et **Varro** sic inscribit in libro suo 'de poematis' et Annius Florus ad diuum Hadrianum 'poematis dilector'. Plautus schema pro schemate dixit in Amphitruone (*prol. 117*) 'huc ergo processi cum seruili schema'. **Plinius sermonis ... sed schemasin.**

23

Git. Varro ad Ciceronem XI per omnes casus id nomen ire debere conmeminit.

23. Char. p. 131, 7: **Git. Varro ... conmeminit.** uolgo autem hoc gitti dicunt. itaque ut Plinius sermonis dubii libro VI ** cf. Char. p. 34, 27. 35, 28. exc. gramm. p. 546, 36. 551, 17.

24

Secundum Varronem iuuenior et senior comparatiui sunt per inminutionem.

iuuenior et senior *cod. Laurent. plut. XXII 1 Hamburg.* |

24. Seru. ad Verg. Aen. V 409: **Secundum Varronem ... inminutionem.** hinc

et (*Aen. VI 304*) 'iam senior, sed cruda deo uiridisque senectus'. additum enim hoc est ad exprimendum quid sit senior. item Ouidius (*metam. XII 464*) 'inter iuuenemque senemque'. et re uera non conuenit hunc satis senem accipi, qui et uincere potest et uno ictu taurum necare. ergo senior non satis senex, sicut iunior non satis iuuenis, intra iuuenem, sicut pauperior intra pauperem. dicit autem hoc **Varro in libris ad Ciceronem**. Seru. ad Verg. *Aen. VI 304*: senior] aut pro positio posuit (id est senex *add. cod. Paris. 7929*), aut ut diximus senior est uir intra senem (uiren senex *uolg.*), ut iuuenior (*sic cod. Paris.*) intra iuuenem est, quam rem a **Varrone** tractatam (tracita *Paris. qui* confirmat et Plinius *omittit*) confirmat et (*sic Regin. 1674*) Plinius. Prisc. III 14 p. 92, 9: est quando (comparatiuus) pro positio positus minus eo significat et nulli comparatur, ut (*Verg. Aen. I 228*) 'tristior atque oculos lacrimis suffusa nitentes', tristior enim hic ex parte tristis significat, et 'iam senior, sed cruda deo uiridisque senectus' (*Verg. Aen. VI 304*).

25

Catinuli.

25. Char. p. 79, 23: Catinus masculino genere dicitur, ut Maecenas in X 'ingeritur' ait 'fumans calido cum farre catinus'. et hinc deminutiue catillus fit, ut Asinius contra maledicta Antonii 'uolitantque urbe tota catilli'. sed Varro ad Ciceronem XI **catinuli** dixit, non catilli. *cf.* Varr. de l. l. VIII 74 p. 511. Diom. p. 326, 7.

XII

26

Haec de quattuor coniugationibus quae pertinent ad uerba quae analogiae parent, quarum exempla passim perscripta sunt et sunt nota. quae si quis conceperit animo, non facile labetur. sunt enim euidenter exposita * * et Varroni Menippeo.

26. Diom. p. 371, 23: **Haec de quattuor ... Varroni Menippeo.**

pertenent *B* |
et sunt *om. M.* |
uarrum *A Keilio uidentur uerba et Varroni Menippeo ad exemplum uel a grammatico uel a librario omissum pertinere et alieno loco interposita esse* |

27

160

Sapio tam sapui uel sapii quam sapiui protulisse auctores inueniuntur, Probo tamen sapui placet dici, Charisio sapui uel sapiui, Aspro sapiui et sapii secundum Varronem, quod Diomedes etiam approbat.

27. Prisc. X 7 p. 499, 17: **Sapio tam ... etiam approbat.** Nonius tamen Marcellus de mutatis coniugationibus sic ponit: sapiui pro sapui. *cf.* Char. p. 246, 11. Diom. p. 369, 25. Non. p. 508: sapiui.

sapui quam {*above ua: uel} sapii quam sapiui *Kk* sapiui uel sapii quam sapui *B* sapui {*above u: i} uel sapii quam sapui *H* quam sapiui *om. R* |
inueniuntur *r* inueniantur *R* |
Charisio *r* carisio *LK* cariseo *G* |
Charisius *R* |
uel sapiui *r* uel sapii *R* |
Aspero *k* |
et sapii] uel sapii *r* uel sapui *d* assapui *D* |
diomides *GLK* |
adprobat *B* |

XIII

28

Puer et in feminino sexu antiqui dicebant, ut graeci ó παῖς καὶ ἡ παῖς, ut in *Odyssia* uetere, quod est antiquissimum carmen: 'mea puer, quid uerbi ex tuo ore audio'? et in *Nelei* carmine aeque prisco: 'saucia puer filia sumam' ubi tamen Varro, cum *A* puera putat dictum, sed Aelius Stilo magister eius et Asinius contra.

160

28. Char. p. 84, 5: **Puer et in ... Asinius contra.** Prisc. VI 41 p. 230, 27: Haec etiam contra rationem supra dictarum regularum declinantur: puer pueri, cuius femininum puera dicebant antiquissimi, unde et puerpera dicitur, quae puerum uel pueram parit id est puellam, quod est diminutium puerae ut capra capella, tenera tenella, umbra umbella. Ouidius etiam hoc approbat qui in *V metamorphoseon (400)* de puella Proserpina narrans dicit 'tantaque simplicitas puerilibus adfuit annis', quod deriuatiuum non pertineret ad feminas, nisi etiam puera esset dictum. quod tamen comprobatur etiam Suetonius (*fr.* 199 *Reiff.*) diuersos ponens usus in libro qui est de institutione officiorum. Liuius in *Odyssia*: 'mea puera quid uerbi ex tuo ore supra (*sic Fleckeisenus supra librū*) fugit'? idem alibi: 'puerarum manibus confectum pulcherrime'. non est tamen ignorandum, quod etiam hic puerus et hic et haec puer uetustissimi protulisse inueniuntur et puellus puella. Lucilius in XI: 'inde uenit

uetera *deleri mauolt Otto Iahn* |
numeros saturnios ita reuocauit Keilius: meá puer (*rectius opinor* por) quíd uérbi éx tuo óre audívi |
nelei *N* menelai *uetus codex Merulae Enni ann. fr. p. 53* |
carmine aeque prisco *ci. Keilius* |
carmine eaue prisco *N* carmine eoque prisco: saucia *Putschius* |
carmine: ea quae petisso saucia, puera filia, sumam *ci. Lindemannus* |
carmine eo quoque prisco *ci.* |
Ribbeckius trag. lat. rel. p. 199 |
summam ω Summani *Hermannus elem. doct. metr. p. 639 Salmonei* |
O. Mueller suppl. Festi p. 388 |
Aelius Stilo ω aedilius cilo *N* |

Romam tener ipse etiam atque puellus'. Caecilius in Imbris: 'age age i, puere, duc me ad patrios fines decoratum opipare'. Afranius in incendio: 'o puere puere, sine prospicere me mihi'. Plautus in lenonibus geminis: 'dolet hic puellus sese uenum ducier'. Lucilius in IIII: 'cumque hic tam formosus homo ac te dignus puellus'. Liuius in Odyssia: 'sancta puer Saturni filia regina' (*quo de uersu cf. Fleckeisen krit. Miscellen p. 13*). Naeuius in II belli punici: 'prima incedit Cereris Proserpina puer'. **Varro** in satura quae inscribitur ἄλλος οὔτος Ἡρακλῆς: 'grauidaque mater ** peperit Ioui puellum'.

161 29
Leontion et Chrusion et Phanion ex neutris graecis feminina nostri fecere *** et Plautus quod dixit haec Phronesium et Caecilius Leontium. Varroni autem placet talia nomina datiuo tantum casu et ablatiuo declinari, in ceteris uero sic efferri ut nominatiuo.

29. Char. p. 104, 1: **Leontion et ... ut nominatiuo.**

Leontion et thrusion et paunion p thyursion et faunion N Chryision et Phanion Spengelius Caecil. Stat. fragm. p. 6, modo praestat Chrusion | greci N | neutra fecere N metra facta sunt p | lacunam indicauit Keilius, cui excidisse uidentur quaedam quibus et de declinatione nominum graecorum dictum fuerit et alia exempla qualia praebeat Prisc. VI 24 p. 215, 18, posita erant | fronesium N | in] de N |

30
Palpetras per T Varro ad Ciceronem XIII dixit.

30. Char. p. 105: **Palpetras per ... dixit.** sed Fabianus de animalibus primo palpebras per B. alii dicunt palpetras genas, palpebras autem ipsos pilos. Lactant. de opif. dei 10: ut oculi munitiores essent ab iniuria, eos ciliorum tegminibus occultuit, unde oculos dictos esse **Varroni** placet, nam et ipsae palpebrae, quibus mobilitas inest et palpitatio uocabulum tribuit, pilis in ordine stantibus uallatae septum oculis decentissimum praebent.

31
Varro ad Ciceronem XIII: oliuo et oxo putat fieri.

oliuo et osso ω |

31. Char. p. 139, 15: Oxo. **Varro ... fieri** inquit Plinius sermonis dubii libro VI.

XIIII-XVI

32*
Verba aut simplicia sunt aut coniuncta. simplicia sunt, quae unum quiddam significant, ut cum dicimus 'homo' 'equus' 'disputat' 'currit'. | itaque hoc includitur hac definitione, qua non includitur cum dicimus 'loquor'. quamuis enim unum uerbum sit, non habet tamen simplicem significationem, siquidem significat etiam personam quae loquitur. ideo iam obnoxium est ueritati aut falsitati, nam et negari et affirmari potest. omnis itaque prima et secunda persona uerbi quamuis singillatim enuntietur, tamen inter coniuncta uerba numerabitur, quia simplicem non habet significationem. | tertia persona uerbi semper inter simplicia numeratur et nondum aut affirmari aut negari potest, nisi cum talia uerba sunt, quibus necessario cohaeret personae significatio consuetudine loquendi, ut cum dicimus 'pluit' uel 'ninguit', etiam si non addatur quis pluat aut ninguat, tamen quia intellegitur non potest inter simplicia numerari.

quiddam BCD quidem P | quum C | sint P | coheret C | uel ningit B uel ninguet D aut ninguit P | etiam si non addatur quis pluat aut ninguat om. B | pluiet C | nūari B |

163 Coniuncta uerba sunt quae sibi conexa res plures significant, ut cum dicimus 'homo ambulat' aut 'homo festinans in montem ambulat' et si quid tale. sed coniunctorum uerborum alia sunt quae sententiam compraehendunt, ut ea quae dicta sunt, alia quae expectant aliquid ad completionem sententiae, ut eadem ipsa quae nunc diximus, si subtrahas uerbum quod positum est 'ambulat'; quamuis enim uerba coniuncta sint 'homo festinans in montem', tamen adhuc pendet oratio. separatis igitur his coniunctis uerbis, quae non implent sententiam, restant ea uerba coniuncta, quae sententiam compraehendunt.

connexa C | dicta sunt expectant aliquid, ut eadem BCDP in mg. add. alia quae C lacunam explendam esse eis quae male inreperunt p. 165, 5 uidit Crecelius. ibi enim et sententiam compraehendunt et aliquid expectant ex loco nostro repetuntur, quae cum reliquis alia quae ... ad completionem sententiae in codicis cuiusdam margine scripta fuisse et alieno loco intrusa esse uidentur | ambulat C om. BDP | aduc {*above du: h} C |

horum item duae species sunt. aut enim sic sententia compraehenditur ut uero aut falso teneatur obnoxia, ut est 'omnis homo ambulat' aut 'omnis homo non ambulat' et si quid huiusmodi est. aut ita impletur sententia, ut licet

obnoxio P | est PDP et C | ita BC itaque DP | exsecramus BP exsecramus D |

164 perfiat propositum animi, affirmari tamen negariue non possit, ut cum imperamus cum optamus cum exsecramur et similia. nam quisquis dicit 'perge ad uillam' uel 'utinam pergat ad uillam' uel 'di illum perduint', non potest argui quod mentiatur aut credi quod uerum dicat. nihil enim affirmauit aut negauit, ergo nec tales sententiae in quaestionem ueniunt, ut disputatorem requirant.

Sed illae quae requirunt aut simplices sunt aut coniunctae. simplices sunt, quae sine ulla copulatione sententiae alterius enuntiantur, ut est illud quod dicimus 'omnis homo ambulat'. coniunctae sunt de quarum copulatione iudicatur, ut est 'si ambulat mouetur'. sed cum de coniunctione sententiarum iudicium fit, tamdiu est donec perueniatur ad summam. summa est autem quae conficitur ex concessis. quod dico tale est: qui dicit 'si ambulat mouetur' probare uult aliquid, ut cum hoc concessero uerum esse restet illi docere, quod ambulet, et summa consequatur, quae iam negari non potest, id est quod mouetur, aut restet illi docere, quod non mouetur, ut consequatur summa, quae item non potest non concedi, id est quod non ambulet.

rursus si hoc modo uelit dicere 'homo iste ambulat', simplex sententia est, quam si concessero et adiunxerit aliam 'quisquis autem ambulat mouetur', et hanc etiam concessero, ex hac coniunctione sententiarum quamuis singillatim enuntiatarum et concessarum ilia summa sequitur, quae iam necessario concedatur, id est: homo iste igitur mouetur.

166 His breuiter constitutis singulas partes consideremus. nam sunt primae duae, una de his quae simpliciter dicuntur ubi est quasi materia dialecticae, altera de his quae coniuncta dicuntur, ubi iam quasi opus apparet. quae de simplicibus est uocatur de loquendo. illa uero quae de coniunctis est, in tres partes diuiditur. separata enim coniunctione uerborum quae non implet sententiam, illa quae sic implet sententiam, ut nondum faciat quaestionem uel disputatorem requirat, uocatur de eloquendo. illa quae sic implet sententiam, ut de sentiis simplicibus iudicetur, uocatur de proloquendo. illa quae sic comprahendit sententiam, ut de ipsa etiam copulatione iudicetur, donec perueniatur ad summam uocatur de proloquiorum summa.

162 **32***. Augustin. de dialect. I ed. congr. S. Mauri XVI p. 36. ed. Crec. p. 5: Dialectica est bene disputandi scientia. disputamus autem utique uerbis. **uerba** igitur **aut ... disputat currit**. nec mireris quod 'disputat', quamuis ex duobus compositum sit tamen inter simplicia numeratum est. nam res definitione illustratur, dictum est enim id esse simplex quod unum quiddam significat. **itaque hoc ... habet significationem**. siquidem quisquis dicit 'ambulo', et ambulationem facit intellegi et se ipsum qui ambulat, et quisquis dicit 'ambulas', similiter et rem quae fit et eum qui facit significat. at uero qui dicit 'ambulat' nihil aliud quam ipsam significat ambulationem, quamobrem **tertia persona ... proloquiorum summa**. Mart. Cap. IIII 388 p. 117 sq. Gr.: Nomen est, quod aliquam rem significat et per casus flecti potest. uerbum est quod aliquid significat et per tempora flecti potest, ut 'Cicero' nomen, 'disputat' uerbum. haec ab inuicem separata non nihil quidem significant, uerum tamen uel falsum dici non possunt. cum autem fuerint coniuncta iam possunt et affirmari et negari, ut 'Cicero disputat', iam dici potest 'Cicero non disputat'. esse autem debet nominatiuus casus nominis, et tertia uerbi persona. prima persona significat aliquid, quod iam negari uel affirmari possit, et in hominem tantum cadit; in ea autem intellegitur nomen etiam si non dicatur, ut 'disputo' totum plenum est, etiam si non dicas 'ego'. item secunda persona et ipsa iam ueritati aut falsitati obnoxia est, sed etiam ipsa in hominem cadit, et ei nec recte dicimus 'disputas', qui

quisquis BDP si quis C |
dicit BDP dicat C |
uillam BDC illam P |
uel dii BDC aut dii P |
perduint D perdant {*above a: u} B
perdant C perdunt P |
dicit BDP |
affirmabit C |
negabit C |
tales sententiae nec P |
questionem C |

sunt quae] sunt om. B |
ut est illud quod dicimus omnis homo
ambulat om. P |
coniunctione C |
tandiu B |
summam] summa P |
hoc non concessero BDP non erasum
in C |
docere quod non mouetur ambulet
deletis uerbis quod non mouetur B |
est quod mouetur] est om. P |
ut restet C |
non concedi] non add. inter lineas in
C |
est quod non] est om. P |

concessero et alia quae aliquid
expectant ad conplectionem
sententiae sententiam
compraehendunt adiunxerat aliam B
concessero alium et aliam quae
aliquid expectant ad completionem
sententiae sententiam
comprehendunt; adiunxerit aliam C
concessero et alia quae aliquid
expectant ad completionem sententiae
sententiam conpraehendunt
Adiunxerit aliam D
concessero et alia quae aliquid
exspectant ad conplectionem
sententiae sententiam
comprehendunt Adiunxerit aliam P
cf. adnot. ad p. 163, 5 |
sententia{*above a: rum} in fine
uersus P |
concearum B |
conceditur C concedit in fine uersus
P |

primae duae CDP primae et duae B |
dialecticae C |
est om. P |
illa quae sic implet sententiam om. B |
sic] sit D |
uocatur B uocatur om. P |

nec audire nec intellegere quod dicitur potest. ergo et hoc cum dicatur sine nomine,
 tamen ibi nomen intellegitur. aliter figurate utimur siue prima siue secunda persona,
 163 orationem qui neque audire neque intellegere potest. tertia uero persona non hominis
 tantum est, sed aliarum etiam rerum et simul ac dicta fuerit non continuo intellegitur,
 nisi forte de deo dicatur aliquid, quod de eo solo possit intellegi, ut cum dicimus
 'pluit' iam potest esse uerum aut falsum, cum non addamus nomen, quia notum est
 qui pluit. cum uero dicimus 'disputat', cum aliquid iam significet, non tamen uerum
 aut falsum dici potest, si nomen non addatur. et quamuis de homine hoc tantum
 possit intellegi, quia non de uno dici potest, necessario subdendum est nomen. et
 164 'resistit' cum dicimus, tertia uerbi persona est, exigit enim nomen non hominis
 tantum sed cuius libet quod resistere potest. prima igitur et secunda persona et de
 homine tantum possunt intellegi et solae dictae possunt aut uerae aut falsae dici, quia
 cum his etiam nomina intelleguntur. tertia uero et non omnis sola dici potest et non
 de solo homine intellegitur. quod ergo fuerit ex nominatiuo casu nominis et tertia
 uerbi persona coniunctum, proloquium dicitur, ita ut iam necessario aut uerum sit aut
 falsum aut dubium. namque 'homo animal est' omnes iudicamus uerum esse, et 'omne
 animal homo est' omnes iudicamus falsum. 'ille disputat', quamuis necessario aut
 disputet aut non disputet, nobis tamen dubium est, alterum enim (*sic ci. Vsener pro*
alterum, nihil) horum intellegimus necessarium esse, sed quid horum sit nescimus.
 ubi uero illa uerba sunt, quae impersonalia dicuntur, non ex nominatiuo casu impletur
 sententia, sed alios casus recipit, ut 'disputatur' cum dicitur, plena sententia est, si
 ablatiuum adiungas, hoc est 'a Cicerone', et 'poenitet' cum dicitur plena sententia
 est, si accusatiuum adiungas, id est 'Ciceronem' et sunt multa alia. illud tamen
 constat, personalia uerba non implere sententiam, nisi cum nominatiuo casu et tertia
 uerbi persona. sunt etiam sententiae, quae quamuis constant ex nomine et uerbo,
 affirmari tamen aut negari non possunt, quae non proloquia, sed eloquia dicere
 nonnullis placuit, ut est modus imperatiuus. cum dicimus 'Aiax curre', iam plena
 sententia est, nam nec solum intellegi sed etiam fieri potest quod dicimus (*libri dicis*),
 165 negari tamen non potest, non enim hoc negat, qui dixerit 'noli currere'. hoc enim non
 est aduersum ei quod dictum est 'curre', ut hoc sit uerum illud falsum, ut possit nasci
 quaestio. nam de aientia et negatione quaestio sine dubio nascitur, ut 'ille currit ille
 non currit' quaestio est, utrum currat an non. 'curre' autem et 'non curre' non facit
 quaestionem, utrum currat. nulla quidem quaestio hic potest intellegi utrum currere
 debeat an non. hoc enim ex aientia et negatione natum est, ut 'currere debet' et
 'currere non debet'. hoc facit et optatiuus modus. cum enim plena sit sententia cum
 dicimus 'utinam scribam' et 'utinam non scribam', non potest hinc nasci quaestio,
 utrum scribam an non: sed pleraque talia sunt, haec ad exemplum sufficient. quod
 ergo fuerit iunctum ex nomine et uerbo, si plenum nomen et plenum uerbum sit,
 necessario facit sententiam, sed non necessario facit proloquium. si enim est, quod
 iam est, affirmari et negari potest, et supra diximus multa dici plena sententia, quae
 tamen affirmari et negari non possint. plenum igitur proloquium est 'omnis homo
 animal est', et quamuis natura illud exigat, ut primo nomen et postea uerbum dicatur,
 ut dictum est, non desinit uerum esse proloquium etiam si dicas 'animal est omnis
 166 homo'. IIII 338 p. 97 Gr.: Quippe in ditione mea (*dialectica loquitur*) iureque
 consistunt sex normae, quis constant ceterae disciplinae. nam prima est de loquendo,
 secunda de eloquendo, tertia de proloquendo, quarta de proloquiorum summa, quinta
 de iudicando quae pertinet ad iudicationem poetarum et carminum, sexta de dicendo
 quae (*libri* quae dicenda) rhetoribus commodata est. in prima autem parte quaeritur
 quid sit genus, quid forma, quid differentia, quid accidens, quid uero proprium, quid
 definitio, quid totum, quid pars, qui in diuidendo modus, qui in partiendo, quid sit
 aequiuocum, quid uniuocum, quid (ut ita dicam) pluriuocum ... in secunda uero, quam
 de eloquendo diximus, quaeritur, quid sit nomen, quid uerbum, quid ex his iunctum,
 quae ex his subiectiua pars sententiae sit, quae declaratiua, qui subiectivae modus
 sit, qui declaratiuae, quatenus nomen accipiatur, quatenus uerbum, quatenus sit
 perfecta sententia ut possit esse proloquium. excipit hanc pars tertia de proloquendo.
 in ea quaeritur, ... quae sint differentiae proloquiorum in quantitate, quae in qualitate,
 quid uniuersale sit, quid particulare, quid indefinitum, quae sint aientia, quae
 negantia, quam uim habeant singula, et quemadmodum inter se affecta sint. hinc
 progreditur ad quartam partem, quam esse diximus de proloquiorum summa. in ea
 quaeritur, quid sit sumptum, quid illatio, quid syllogismus, quid symperasma e. q. s.

XVIII

33

Quibus nos in hoc libro proinde ut nihil intersit utemur
 indiscriminatim.

intussit *cod. Guelferb. Gud. 103* |

167

33. Non. p. 127: Indiscriminatim indifferenter. Varro de lingua latina libro XVIII:
quibus nos ... indiscriminatim, promise.

167

XXII

34

Rure ueni.

34. Char. p. 142, 18: Rure Terentius in Eunucho (*V* 5, 1) 'ex meo propinquo rure hoc capio commodi'. itaque et Varro ad Ciceronem XXII **rure ueni**. cf. [fr. 19](#).

XXIII

35

Ingluuius sunt tori circa gulam qui propter pinguedinem
fiunt atque interiectas habent rugas.

ingluuius inquit sunt tori *Vrsinus*
Daniel ingluuius tori inquit sunt *Lion* |

35. Philarg. ad Verg. georg. III 433: Varro ad Ciceronem in libro XXIII: **ingluuius inquit sunt ... habent rugas**. sed nunc pro gula positum.

XXIII

36

(ἀξιώματα) M. Varro alias profata alias proloquia appellat.

Gelli codices librorum VIII-XX quibus usus sum sunt hi: V = cod. Lugd. Voss. F. 7 saec. fere XIII iudice Martino Hertz ber. d. berl. acad. 1847 p. 412, quem ipse contuli L = cod. Lugd. Voss. F. 112 saec. X iudice Hertzio cuius lectiones Lucianus Mueller mecum communicauit

168 M. Varro de lingua latina ad Ciceronem quarto uicesimo expeditissime ita finit: proloquium est sententia in qua nihil desideratur. Erit autem planius quid istud sit, si exemplum eius dixerimus. ἀξιωμα igitur sine id proloquium dicere placet, huiusmodi est 'Hannibal Poenus fuit', 'Scipio Numantiam deleuit', 'Milo caedis dampnatus est', 'neque bonum est uoluptas neque malum'. et omnino quicquid ita dicitur plena atque perfecta uerborum sententia, ut id necesse sit aut uerum aut falsum esse, id a dialecticis ἀξιωμα appellatum est, a M. Varrone sicuti dixi proloquium.

ad ceronem L |
XXIII L |
nichil VL |
αξιωμα V |
huiusmodi L |
penus V |
nummantiam V numanciam L |
cedis dapnatus V |
"dicitur" ita V |
aut uerum] an uerum V |
αξιωμα V |

Sed quod graeci συνημμένον ἀξιωμα dicunt, alii nostrorum adiunctum, alii conexum dixerunt. id conexum tale est 'si Plato ambulat, Plato mouetur'; 'si dies est, sol super terras est'. item quod illi συμπεπλεγμένον, nos uel coniunctum uel copulatum dicimus, quod est huiusmodi: P. Scipio Pauli filius et bis consul fuit et triumphauit et censura functus est et conlega in censura L. Mummi fuit. in omni autem coniuncto si unum est mendacium, etiamsi cetera uera sunt, totum esse mendacium dicitur.

greci VL |
συνημμένο αξιωμα V om. L |
dicunt id alii L |
connexum V |
cōnexum V |
ambulat Plato *ab alia manu suprascr.*
in L |
συμπεπλεγμένον V om. L |
eiusdemmodi VL eiusmodi uolgo |
collega V |
Mummi] mimi {*above first i: ', above second i: " } V |
mendatum bis V |

15 collegae V || Mummi] mimi V || 16 mendatum bis V || 18 omnia que V || 20 illa que V || 22 istitem V || greci ubique VL || μεζειτ μεκοαξιωμα V om. L ||

169 nam si ad ea omnia, quae de Scipione illo uera dixi, addidero 'et Hannibalem in Africa superauit', quod est falsum, uniuersa quoque illa quae coniuncte dicta sunt propter hoc unum quod falsum accesserit, quia simul dicentur, uera non erunt. est item aliud, quod graeci διεζευγμένον ἀξιωμα, nos disiunctum dicimus. id huiusmodi est: 'aut malum est uoluptas aut bonum aut neque malum neque bonum est'. omnia autem quae disiunguntur, pugnantia esse inter sese oportet, eorumque opposita, quae ἀντικείμενα graeci dicunt, ea quoque ipsa inter se aduersa esse. ex omnibus, quae disiunguntur unum esse uerum debet, falsa cetera.

omnia que V |
illa que V |
istitem V |
greci ubique VL |
μεζειτμενοναξιωμα V om. L |
huiusmodi{*above m: ce} V |
neque bonum neque malum L |
diiunguntur V |
opposita que V |
diiunguntur V |

quodsi aut nihil omnium uerum aut omnia pluraue quam unum uera erunt aut quae disiuncta sunt non pugnant aut quae opposita eorum sunt, contraria inter sese non erunt, tum id disiunctum mendacium est et appellatur παραδιεζευγμένον sicuti hoc est, in quo quae opposita non sunt contraria: 'aut curris aut ambulat aut stas'. nam ipsa

aut nichil V autem nihil L |
erunt aut que VL |
disiuncta V adiuncta L |
que opposita VL |
sunt om. L |
se V |
παρὰαιεζετμενον V |

quidem inter sese aduersa sunt sed opposita eorum non pugnant, non ambulare enim et non stare et non currere contraria inter sese non sunt, quoniam contraria ea dicuntur, quae simul uera esse non queunt. possis enim simul eodemque tempore neque ambulare neque stare neque currere.

quo que VL |
sunt sed] fed L |
contraria inter sese non sunt quoniam
om. L |
contrarie dicuntur V |
que simul VL |
tempe V |

168 36. Gell. XVI 8: Cum in disciplinas dialecticas induci atque imbui uellemus, necessus fuit adire atque cognoscere quas uocant dialectici εἰσαγωγὰς. tum, quia in primo περὶ ἀξιωμαίων discendum, quae **M. Varro ... appellat**, commentarium de proloquiis L. Aelii docti hominis, qui magister Varronis fuit, studiose quaesiimus eumque in Pacis bibliotheca repertum legimus. sed in eo nihil edocenter neque ad instituendum explanate scriptum est, fecisseque uidetur eum librum Aelius sui magis admonendi, quam aliorum docendi gratia, redimus igitur necessario ad graecos libros ex quibus accepimus ἀξιωμαίον esse his uerbis: λεκτὸν αὐτοτελὲς ἀπόφαντον ὅσον ἐφ' αὐτῶ. hoc ego supersedi uertere, quia nouis et inconditis uocibus utendum fuit, quas pati aures per insolentiam uix possent. sed **M. Varro ... dixi proloquium**, a M. autem Cicerone (*disp. tusc. I 7, 14*) pronuntiatum, quo ille tamen uocabulo tantisper uti se attestatus est, 'quoad melius' inquit 'inuenero'. **sed quod graeci ... neque currere**. Apul. de dogm. Plat. III p. 265 Oudend.: est una inter has ad propositum potissima, quae pronuntiabilis appellatur, absolutam sententiam comprehendens, sola ex omnibus ueritati aut falsitati obnoxia, quam uocat Sergius effatum, **Varro** proloquium, Cicero enuntiatum, graeci πρότασιν, tum ἀξιωμαίον.

37 Cum indidem haurierint.

37. Prisc. X 50 p. 540, 3: Haurio hausi, inuenitur tamen etiam hauriui uel haurii. Varro in XXIII ad Ciceronem: **cum ... haurierint**.

Varro in XXIII. GL |
haurierunt{*above last u: i} Rr
haurierint L |

170 38 In summa constructionis eius caput collocauit, in quo esset regimen totius animantis, datumque illi hoc nomen est, ut quidem Varro ad Ciceronem scribit, quod hinc capiant initium sensus ac nerui.

170 38. Lactant. de opif. dei 5, 6: **In summa uero constructionis eius**, quam similem nauis carinae diximus, **caput ... ac nerui**.

39

Varro de lingua latina alam culmum fabae dicit.

dicit *Burmannus* dicere *Daniel* |

Varronis uerba teste Thilone non occurrunt nisi in cod. Leidensi 80, ubi haec legi possunt
Varro de lingua latina alam. ulm....fab....

39. Seru. ad Verg. georg. I 75: Nonnulli proprie culmos lupinorum alas dici putant, ut Aelius 'alae ex lupino, surculi sine foliis', Cato in Originibus 'alae ex lupino lugium' * tamen **Varro de ... dicit**.

40

De fenestella quiritur.

40. Diom. p. 381, 22: Solent in uerbis etiam peritiores errare, incerti utrum cum R an sine R debeant proferri. quirito. Liuius in attico: quirit, Varro ad Ciceronem: **de ... quiritur**. est autem quiritare Quirites ciere.

quirit * Varro ad Ciceronem *
Fenestella quiritur *Keilius qui*
asteriscis lacunas quibus Liui et
Varronis exempla periisse ei uidentur
indicauit
de fenestella *Mercklinus Philol. III*
p. 151. I. Poethius de Fenestella diss.
Bonn. 1849 p. 6 |

DE SERMONE LATINO AD MARCELLVM LIBRI V

I

41*

171 Latinitas est incorrupte loquendi obseruatio secundum romanam linguam. constat autem, ut adserit Varro, his quattuor: natura analogia consuetudine auctoritate. natura uerborum omnium, quae inmutabilis est, non quicquam aut minus aut plus tradidit nobis, quam quod accepit. nam si quis dicat scrimbo quod est scribo, non analogiae uirtute sed naturae ipsius constitutione conuincitur. analogia sermonis a natura proditi ordinatio est secundum technicos

his om. BM |
omnium quae B omniumque AM
omnium mg. codicis Charisi (cf.
testimonia) nominumque Charisius
Putschius Keilius |
inmutabili ne quicquam ABM
inmutabilis est nec quicquam
Charisium secutus Keilius |
traditur B |

neque aliter barbaram linguam ab erudita quam argentum a plumbo dissociat. consuetudo non ratione analogiae sed uiribus par est, ideo solum recepta, quod multorum consensione conualuit, ita tamen ut illi artis ratio non accedat sed indulgeat. nam ea e medio loquendi usu placita adsumere consuevit. auctoritas in regula loquendi nouissima est. namque ubi omnia defecerint, sic ad illam, quem ad modum ad ancoram decurritur. non enim quicquam aut rationis aut naturae aut consuetudinis habet, cum tantum opinione secundum ueterum lectionem recepta sit nec ipsorum tamen, si interrogentur cur id secuti sunt, scientium.

quo accipitur *M* |
a *om. M* |
thechnicos *M* technos *B* |
erudit {*after t: curved line} *M* erudit
AB |
par *B* pars *AM* |
consensione *AM* consensione *B* |
anchoram *BM* anachortam *A* aram
Varro ipse scripserit cf. Char., l. s. |

41. Diom. p. 439, 15: **Latinitas est ... scientium.** Char. p. 50, 16: Latinus sermo cum ipso homine ciuitatis suae natus significandis intellegundisque quae diceret praestitit (praesto fuit *Vsener*). *sed* postquam plane superuenientibus saeculis accepit artifices et solertiae nostrae obseruationibus captus est, paucis admodum partibus orationis normae suae dissentientibus, regendum se regulae tradidit et illam loquendi licentiam seruituti rationis addixit. quae ratio adeo cum ipsa loquella generata (congenerata *Vsener*) est, ut hodie nihil de suo analogia inferat. ea enim quae ad explicandam elocutionem iam apud sensus nostros educta sunt a confusione uniuersitatis disseminauit et a disparibus paria coaluit. adprobatur autem defectionis regula argumento similiium. constat ergo latinus sermo natura analogia consuetudine auctoritate. natura uerborum (alias uerborum omnium *in mg. N*) nominumque immutabilis est nec quicquam aut plus aut minus tradidit nobis quam quod accepit. nam si quis dicat *scrimbo* pro eo quod est *scribo*, non analogiae uirtute sed naturae ipsius constitutione conuincitur. analogia sermonis a natura proditi ordinatio est neque aliter barbaram linguam ab erudita quam argentum a plumbo dissociat ... consuetudo non arte analogiae sed uiribus par est, ideo solum recepta, quod multorum consensione conualuit, ita tamen ut illi ratio non accedat sed indulgeat. auctoritas in regula loquendi nouissima est. namque ubi omnia defecerint, sic ad illam quem ad modum ad aram sacram decurritur. non enim quicquam aut rationis aut naturae aut consuetudinis habet, tantum opinione auctorum recepta est, qui et ipsi cur id secuti essent si fuissent interrogati nescire confiterentur. ex his ergo omnibus consuetudo non haec uulgaris nec sordida recipienda est, sed quae horridiorem rationem sono blandiore depellat. interdum enim utilibus incunda gratiora sunt. Quint. inst. orat. I 6, 1: sermo constat ratione uetustate auctoritate consuetudine. rationem praestat praecipue analogia, nonnumquam et etymologia. uetera maiestas quaedam, et ut sic dixerim religio commendat. auctoritas ab oratoribus uel historicis peti solet; nam poetas metri necessitas excusat .... cum summorum in eloquentia uirorum iudicium pro ratione et uelut error honestus est magnos duces sequentibus. consuetudo uero certissima loquendi magistra, utendumque plane sermone ut nummo, cui publica forma est. *cf. VIII 3, 3. Max. Vict. p. 272 Lind. p. 1938 P.: latinitas est obseruatio incorrupte loquendi secundum romanam linguam. constat autem tribus modis: ratione auctoritate consuetudine; ratione secundum technicos id est artium traditores; auctoritate, ueterum scilicet lectionum; consuetudine eorum quae in medio (sic cod. Bern. teste Keilio ad Diomedis uerba supra scripta modo edit.) loquendi usu placita assumptaque sunt. Augustin. art. 1 p. 167 Mai. nou. bibl. patr. I 2. p. 7 Web.: latinitas est obseruatio incorrupte loquendi secundum romanam linguam. constat autem modis tribus id est ratione auctoritate consuetudine; ratione secundum artem; auctoritate secundum eorum scripta, quibus ipsa est auctoritas adtributa; consuetudine secundum ea quae loquendi usu placita adsumptaque sunt. cf. Prob. inst. art. p. 47, 19.*

42*
Vox est, ut stoicis uidetur, spiritus tenuis auditu sensibilis, quantum in ipso est. fit autem uel exilis aurae pulsu uel uerberati aeris ictu. omnis uox aut articulata est, aut confusa. articulata est rationali hominum loquellis explanata. eadem et litteralis uel scriptilis appellatur, quia litteris comprehendere potest. confusa est inrationalis uel inscriptilis, simplici uocis sono animalium effecta, quae scribi non potest, ut est equi hinnitus, tauri mugitus.

audito *A* |
exillis *A* exillis *corr. a manu alia in*
exillis *M* |
et *om. BM* |
scriptilis *A* scribalis *M* scripturalis *B* |
inscriptulis *B* |

42*. Diom. p. 420, 9: *Vox est ... tauri mugitus.* Max. Vict. p. 272 Lind. p. 1939 P.: uox est aer ictus sensibilis, qui auditur quantum in ipso est. uocis uero species sunt duae, articulata et confusa. articulata quae hominum tantum est, unde articulata dicta est, quod articulo scribentis comprehendere possit. confusa, quae scribi non potest, ueluti ouium balatus, equi hinnitus, bouis mugitus et aliae nonnullae uoces sunt. *cf. Mar. Vict. I 2, 1 p. 2451 P. Priscian. I 1 p. 5, 2: philosophi definiunt uocem esse aerem tenuissimum ictum uel suum sensibile aurium id est quod proprie auribus accidit. et est prior definitio a substantia sumpta, altera uero a notione, quam graeci ἔνοιαν dicunt, hoc est ab accidentibus. accidit enim uoci auditus, quantum in ipsa est. uocis autem differentiae sunt quattuor: articulata inarticulata litterata illitterata articulata est, quae coartata hoc est copulata cum aliquo sensu mentis eius qui loquitur profertur, inarticulata est contraria quae a nullo affectu proficiscitur mentis, litterata*

est, quae scribi potest, illitterata quae scribi non potest. cf. Donat. I 1, 1 p. 1735 P. Prob. inst. art. p. 47, 1. Pomp. comm. art. Don. I 7 p. 10 Lind. Audax in Mai class. auct. II p. 589.

43

Lacrumae an lacrimae, maxumus an maximus, et si qua similia sunt, quo modo scribi debeant, quaesitum est.

Terentius Varro tradit Caesarem per I eiusmodi uerba solitum esse enuntiare et scribere: inde propter auctoritatem uiri consuetudinem factam.

si qua A si q{*above q: a} B | debent AB |

auctoritatem tanti uiri *Putschius* |

Cassiodori codices Keili sunt: A = cod. Bern. 330 saec. X B = cod. Paris 7495 (olim 5509, 1) 'Claudii Puteani' membr. 4. saec. XIII

43. Cassiodori Annaeus Corn. p. 2284 P. p. 576^A Garet.: **Lacrumae an ...**

consuetudinem factam. sed ego in antiquiorum libris multo quam Gaius Caesar est per V pleraque scripta inuenio, optimum intumus pulcherrumus lubido dicundum faciundum maxume monumentum contumelia minume. melius tamen est et ad enuntiaandum et ad scribendum I litteram pro V ponere, in quod iam consuetudo inclinauit. Isid. orig. I 26, 15: Maximus an maxumus et si qua sunt similia qualiter scribenda sunt quaesitum est. **Varro** tradidit Caesarem per I eiusmodi uerba enuntiare solitum esse et scribere. inde per auctoritatem tanti uiri consuetudinem factam, ut maximus optimus pessimus scribatur. Quint. I 7. 21: etiam optimus maximus, ut mediam I litteram, quae ueteribus V fuerat acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. Vel. Long. p. 2228 P. antiquis uarie etiam scriptitatum esse mancipium ancupium manubiae. siquidem C. Caesar per I scripsit, ut apparet ex titulis ipsius, at Augustus [I per] V, ut testes sunt eius inscriptiones. et qui per I scribunt, illam rationem secuntur, quod aliae quoque denominationes per eandem litteram exeant, ut cum manicas maniculum (quibus nomen apponi potest, quod per V manuleus) dicimus. item qui aucupium per V scribunt, putant ab aue occupanda dictum, qui aucipium (aut quia aucupium P.) ab aue capienda, cum A litterae in I familiaris transitus sit. quibus aequae opponi potest, non minus in I transire quam in V, nam ab amico fit inimicus, et a salso insulsus. sequitur igitur electio, utrumne per antiquum sonum, qui est pinguisimus et V litteram occupabat, uelit quis enuntiare, an per hunc, qui iam uidetur elegantior, exilius id est per I litteram has proferat uoces, in quibus V littera uidetur esse superuacua. cf. p. 2235.

174

174 44

Lucilius ubi I exile est per se iubet scribi, at ubi plenum est praeponendum esse E credit, his uersibus:

Meille hominum, duo meillia; item huice utroque opus,
meiles,

Meilitiam. tenues I: pilam qua lusimus, pilum

Quo pinso, tenues I. plura haec feceris: peila

Quae iacimus, addes E, peila, ut plenius fiat.

esse credit B |

mille hominum ·II· B |

huice utroque opus mille B huic EI

utroque *coni. Vsener* |

militiam B |

pilam in qua B |

quo ipse{*above e: o} tenues si B |

pila B |

qua iacimus adēē. pella ut plenus fiat

B |

dilabitur B |

littere praeponi B *totum hoc*

fragmentum Vsener correxit, ego

p. 91n. errauit |

uero minime cum alioqui {*above

space: &} non aliunde in singulari B |

plurali *om.* B |

sonat B |

et ***] *add. Vs.* |

mitto emisimus *libri* |

ut *add. B* |

constant B |

et *libri* |

175

quam inconstantiam Varro arguens in eundem errorem diuersa uia delabitur, dicens in plurali quidem numero, debere I litterae E praeponi, in singulari uero minime, cum alioqui et non aliud in singulari, quam in plurali extrema syllaba sonet et ***, ut in uerbis manifestum est. dicimus enim mitto misi misimus. nisi aliam hic uult esse rationem [quod absurdum est], ut cum uerba quoque ex syllabis constant, at diuersa regula corrigantur.

Scauri cod. Bernensis 330 saec. X = B

44. Terent. Scaur. p. 2255 P.: Primum igitur per adiectionem illa uidentur esse uitiosa, quod Attius geminatis uocalibus scribi natura longas syllabas uoluit, cum alioqui adiecto uel sublato apice, longitudinis et breuitatis nota, posset ostendi. nam singulares uocales et produci et corripri possunt, unde etiam Lucilius in VIII saturarum de orthographia praecipiens ait ... item quod **Lucilius, ubi ... regula corrigantur**. Quint. I 7, 14: semiuocales geminare diu non fuit usitatissimi moris atque e contrario usque ad Attium et ultra porrectas syllabas geminis ... uocalibus scripserunt. diutius durauit, ut EI iungendis eadem ratione qua graeci EI uterentur. ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit: 'iam puerei uenere, E postremum facito atque I, ut pueri plures fiant', ac deinceps idem: 'mendaci furique addes E cum dare furei iusseris'. quod quidem cum superuacuum est, quia I tam longae quam breuis naturam habet, tum incommodum aliquando. nam in eis, quae proximam ab ultima litteram E habebunt et I longa terminabuntur, illam rationem sequentes utemur E gemina, qualia sunt haec: aurei argentei et his similia. idque eis praecipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit, sicut in graecis accidit adiectione I litterae, quam non solum datiuus casibus in parte ultima ascribunt sed quibusdam etiam interponunt, ut in ΛΗΙΣΤΕΙ, quia etymologia ex diuisione in tris

175

syllabas facta desideret eam litteram. Vel. Long. p. 2220 P.: his quaeritur etiam, an per E et I quaedam debeant scribi secundum consuetudinem graecam. nonnulli enim ea quae producerentur sic scripserunt. alii contenti fuerunt huic productioni *I* longam ut (*sic Vsener pro* longam aut) notam dedisse. alii uero quorum est item Lucilius uarie scriptitauerunt, siquidem in his quae producerentur, alia per I longam, alia per E et I notauerunt, uidelicet ut differentia quadam separantes, ut cum diceremus 'uiri', si essent plures, per E et I scriberemus, si uero esset unus, 'uiri' per I notaremus. et Lucilius in VIII: 'iam puerei uenere, E postremum facito atque I, ut plures faciant, I si facis solum pupilli. pueri hoc unius fiet'. item 'hoc illi factum est uni, tenue hoc facies I. haec illi fecere, adde E, ut pinguius fiat', idemque peila quibus milites utuntur, per E et I scribenda existimat, at pilum quo pinsitur (pila qua pinsatur P.) per I. hoc mihi uidetur superuacaneae esse obseruationis, nam si omnino in scribendo discernenda casuum numerorumque ambiguitas est, quid faciemus in his nominibus, quorum scriptio discrimen non admittit? Mar. Vict. I 4, 60 p. 2464 P. omnes qui de orthographia scripserunt de nulla scriptura tam diu, quam diu de hac quaerunt, quae per I litteram singularem genetiuum, et quae per EI litteras nominatiuum pluralem faciunt, locuti partim acute, partim (*add. Wachsmuth*), ut mihi quidem uidetur, inepte. (uidetur. inepte *libri*) illud [*atque om. Par.*] etiam ridicule **, nam mihi quaedam succurrunt: pilum aiunt militare et uinea, si sit supra quam milites aggerem instituunt, et sicam [*et silicem*] quae secet per E et I scribenda, at si pilum sit quo pinsitores utuntur et uinea quae ruri colitur et fistula per I. *cf. ibid. §. 59.*

45

Mium et commircium per I antiquis relinquamus, apud quos aequae et Mircurius per I dicebatur, quod mirandarum esset rerum inuentor, ut Varro dicit. | item miis per I, non meis per E ut Terentius: at enim istoc nihil magis Syre miis nuptiis aduorsum.

Veli Longi cod. Vaticanus 3402 saec. XVI = V

nam quae nimium et commercium V |
relinquamus V |
mercurius V |
ut *Ritschellius quaest. Varr. p. 29* et
V |
Terentius *Heaut. III 3, 21* |

45. Vel. Long. p. 2236 P.: Namque **mium et commircium** quoque **per ... Varro dicit.** nostris iam auribus *secus placet* (*add. Ritschellius l. s.*), scilicet per E, ut et (*Ritschellius* et ut *cod.*) Mercurius et commercia dicantur. **item miis ... aduorsum.**

176 46

Est quaedam littera in F litterae speciem figurata, quae digamma nominator, quae duos apices ex gamma littera habere uidetur. ad huius similitudinem soni nostri coniunctas uocales digammon appellare uoluerunt, ut est notum uirgo. itaque in prima syllaba digamma et uocalem oportuit poni: fotum firgo, quod et Aeolii fecerunt et antiqui nostri, sicut scriptura in quibusdam libellis declarat. hanc litteram Terentius Varro dum uult demonstrare ita perscribit: VAV.

de codd. uide adnot. ad fr. 43

speciem *add. m. rec. in mg. B* |
uideatur A |
quae (qua *cod. Bern. 243*) et Aeoli
AB |
nostri] non A *om. B* |
terentius usu raro AB |
perscribit A |
VAV *Ritschellius l. s. p. 27* ua AB |

176

46. Cassiodori Cornut. p. 2282 P. **Est quaedam ... perscribit: VAV.** Prisc. I 20 p. 15, 1: V loco consonantis posita eandem prorsus in omnibus uim habuit apud Latinos quam apud Aeolis digamma. unde a plerisque ei nomen hoc datur, quod apud Aeolis habuit olim f digamma id est uau, ab ipsius uoce profectum teste **Varrone** et Didymo, qui id ei nomen esse ostendunt. *cf. I 10 p. 11, 5. Quint. XII 10, 29:* Aeolicae quoque litterae qua seruum ceruumque dicimus, etiamsi forma a nobis repudiata est, uis tamen nos ipsa persequitur. *cf. I 4, 7. Scaur, p. 2254 P.:* Vau littera omnibus uocalibus et praeiectiua et subiecta consentit ut ua ue ui uo, et rursus au eu iu ou. est enim posita pro digamma, quod quidam graecorum etiam uau appellant. Vel. Long. p. 2223: et priusquam de hoc loquamur, V litteram digamma esse interdum non tantum in his debemus animaduertere, in quibus sonat cum aliqua aspiratione, ut in ualente et uitulo et primitiuo et genetiui, sed etiam in his quibus confusa haec littera est, ut in eo quod est quis. Mar. Vict. I 4, 43 p. 2461 P.: uos nominatiuo singulari per duo V, quorum uice consonantis fungitur alterum, alterum accipitur pro uocali, nam per V et O scriptae significant pluralem numerum et casum accusatiuum: auos flauos coruos et horum similia ... attamen has etiam uoces, quae V potius quam O sonant, per duo V scribite, ut uulua uultus et similia, sicuti sine ulla dubitatione per V et O, quae sonant ita ut uoluit uoluo uolutus conuolutus, nam littera V uocalis est sicut AEIO, sed eadem uicem obtinet consonantis, cuiua potestatis notam graeci habent f, nostri uau uocant et illi (alii *Putsch. Gaisf.*) digamma. ea per se scripta non facit syllabam, anteposita autem uocali facit ut $\text{f}\alpha\mu\alpha\lambda\alpha \text{f}\epsilon\kappa\eta\beta\acute{o}\lambda\omicron\varsigma$ et $\text{f}\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\nu\eta$. nos uero, qui non habemus huius uocis nomen aut notam, in eius locum quotiens una uocalis pluresue iunctae unam syllabam faciunt, substituimus V litteram, nam uocalis nulla bis eadem posita facit unam syllabam: assiduns exiguus Laocoon tribuunt statuunt et similia. at cum praeponitur uocali, tunc accipitur pro consonanti, ut est anguis extinguit lingua peluis, in 'uuido' enim prior V uocalis est, sequens cui subiecta est I

177

consonans. cf. Diom. p. 422, 19. 425, 32. Donat. I 2, 1 p. 1735. Pomp. comm. art. Don. I 73 p. 21 Lind. Serg. p. 1827 P. Cledon. p. 1882. Donat. ad Terent. Andr. I 2, 2. Beda p. 2335.

177 47

Non caret quaestione etiam plebs et urbs et Pelops, quae Varro ita distinguit ut per B et S ea nominatio casu putet esse scribenda, quae eandem litteram genitio reddant ut plebs plebis urbs urbis, ea uero per PS, quae similiter genitio eiusdem numeri in PIS excurrant ut Pelops Pelopis.

et non paret B |
urbs e pelops B |
eiusdemmodi B |
in PIS excurrunt B |
pelops pelopis B |

de cod. uid. adnot. ad fr. 44

47. Ter. Scaur. p. 2261: Quaesitum est hiemps utrum per PS an per MS deberet scribi, cum alioqui dubium non sit, quin per MS scribenda sit, quoniam genitio hiemis faciat et quoniam per P et S ea scribantur, quae apud graecos in Ψ desinunt. hanc autem non in Ψ desinere manifestum est ex eo quod quae illa littera terminantur aut in ποσ ut Πέλοψ Πέλοπος aut in βοσ desinunt, ut φλέψ φλεβός, hiems autem neutram harum syllabarum recipit. item non constat, obscurum utrum per OB an per OP debeat scribi, nec minus obseruo obsido, cum in illis B littera euidenter sonum suum uindicet. **non caret ... Pelops Pelopis.** sed nobis utrumque per PS uidetur esse scribendum, quoniam ex his Ψ littera constat, quam genitio diximus aut in BIS aut in PIS exire. Cassiodori Papirian. p. 2291 P. p. 578^B Garet.: traps ab eo quod dicitur trabis et urps per P debent scribi, licet Varro per B scribenda putet, quod in reliquis casibus B habeant. sed tamen cum Ψ littera graeca nullo modo transferri potuerit in usum nostrum et uis eius per P et S litteras scribatur, necessarium est, ut ubi Ψ graecum sonat, apud nos quod uitari non potest per has litteras scribatur id est P et S, licet in obliquis casibus B habeant, ut caeleps caelibis, urps urbis, item in aliis ipsam retineant, ut auceps aucupis. unde apparet in his casibus mutare nos debere P in B, in quibus se etiam ambae consecuntur interposita uocali. hanc etiam regulam sequimur in Φ, quae ipsa PH constat, ut Cinyps Cinyphis, quae in nominatio casu P et S, in aliis casibus per P et H scribitur. Vel. Long. p. 2233: hinc noscuntur etiam quaestiones interdum quibus noua a ueteribus discernantur utrum absorbi an absorpsi, uel cum ad hanc disputationem pertinere non debeat, nisi quod proprium est ορθογραφίας, utrum per B an per P absorpsi scribi debeat: et aliis seruanda (sequenda libri) B littera uidetur, quoniam sorbere dicimus, aliis P. quoniam quaecumque apud graecos per Ψ scribuntur et constat haec littera Π Σ, apud nos per P scribenda. idque (ideoque libri) in similibus seruandum, ut in eo quod est urbs et nupsi et plebs ac ceteris. p. 2224: ea quae apud nos Ψ litteram sonant, putant plerique per P et S scribenda, quoniam et graeci pronuntiauerunt, [per] litteram Ψ constare ἐκ τοῦ πίνος (ἐκ τοῦ π καὶ τοῦ σ ci. Wachsmuth coll. Sexto Emp. adv. gramm. 103). sed qui origini uerborum propiores (proniores an propensiores?) sunt, per B scribunt. Prisc. I 42 p. 33, 3: huic (S) praeponitur P et loco Ψ graecae fungitur, pro qua Claudius Caesar antisigma ὨC hac figura scribi uoluit. sed nulli ausi sunt antiquam scripturam mutare, quamuis non sine ratione haec quoque duplex a graecis addita uideatur, nam multo molliorem et uolubiliorem sonum habet Ψ quam PS uel BS. hae tamen id est BS non alias debent poni pro Ψ, hoc est in eadem syllaba coniunctae, nisi in fine nominatiui, cuius genitius in BIS desinit, ut urbs urbis, caelebs caelibis, Arabs Arabis. cf. Prisc. I 58 p. 43, 9, Cassiodori Valerian. p. 2289. Mar. Vict. I 4, 74 p. 2465 sq. P. Beda p. 2337 P.

178 48

Cretenses Ennius (dixit).

48. Char. p. 124, 12: Cretum Cicero Tusculanarum libro II (14, 34): 'Cretum legis', **Cretenses Ennius**, ut Varro libro I de sermone latino scribit.

II

49

Syllabae, ut ait Varro, aliae sunt asperae aliae leues, aliae procerae aliae retorridae, aliae barbarae aliae graeculae, aliae durae aliae molles. asperae sunt ut trux crux trans, leues ut lana luna, procerae sunt quae uocalem longam extremam habent aut paenultimam ut facilitas, retorridae sunt quae mutam habent extremam ut hic hoc, barbarae sunt ut gaza, graeculae ut hymnos Zenon, durae ut ignotus, molles ut aedes.

leues B leue sunt A leuae M |
procere A proceres BM |
gregulae BM |
proceres ABM |
gregulae M |
ymnos A ymnus B |

49. Diom. p. 428, 22: **Syllabae ut ait ... ut aedes.**

50

179 Delirus placet Varroni, non delerus. non enim, ut quidam existimant, a Graeco tracta uox est παρὰ τὸ ληρεῖν sed est latina a lira id est sulco. itaque sicuti boues cumse a recto actu operis detorserint delirare dicuntur, sic qui a recta uia uitae ad prauam declinant, per similitudinem translationis item delirare existimantur.

de cod. uid. adnot. ad [fr. 45](#)

179 **50.** Vel. Long. p. 2233 P.: Nec non et ibi ὀρθοῦς ἐπειὰ ὀρθογραφήα coniuncta est, ubi quaeritur, foeneris an foeneris dicamus, quoniam nomen inde tractum dicimus foeneratorem. item facineris non facinoris, quoniam facinerosum uocamus. sic etiam **delirus placet ... delirare existimantur**. Caper p. 2248 P.: delirare et delerare ἀπὸ τοῦ ληρεῖν. Non. p. 17: Delirare (delerare *codd.*) est de recto decedere. lira est autem fossa recta, quae contra agros tuendos ducitur et in quam uligo terrae decurrat.

51

Interuallum duas L habet, uallum enim ipsum non aliter scribitur, a quo interuallum. Varro dicit interualla esse spatia, quae sunt inter capita uallorum id est stipitum quibus uallum fit, unde cetera quoque spatia dicuntur.

duas .l.l. habet AB | sunt B erasum in A |

de codd. uid. ad [fr. 43](#)

51. Cassiodori Cornut. p. 2284 P. p. 576^B Garet.: **Interuallum duas ... spatia dicuntur**. Beda p. 2337 P.: interuallum per duo L scribendum est.

52

Narare per unum R scribitur, ut Varroni placet. secutus est enim etymologiam nominis eius, qua gnarus dicitur, qui scit et accipit quod loqui debeat. denique compositio uerbi ita scribitur: ignorare, quod non per duo R sed per unum scribitur. ideo et naratio unum R habere debet.

scribitur om. A | secutus enim est etymologiam B | et accipit om. B | quod loqui] quid loqui A qui loqui B | narratio eraso priore r A |

52. Cassiodori Papirian. p. 2290 P. p. 578^A Garet.: Querella per duo L scribitur. **narare per ... habere debet**. Vel. Long. p. 2238: sane in eo quod est narare obseruatum est ut unum R scriberemus, quoniam uenit a gnaro cui contrarium est ignarus. Beda p. 2340: naro et naratio per R scribantur.

53

180 M. Varro in libro secundo ad Marcellum de latino sermone aeditumum dici oportere censet, magis quam aedituum, quod alterum sit recenti nouitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum.

marcellium V | editumum L editumum V | edituum V editum L |

de codd. uid. adn. ad [fr. 36](#)

180 **53.** Gell. XII 10, 1: Aeditimus uerbum latinum est et uetus, ea forma dictum qua finitimus et legitimus. pro eo a plerisque nunc aedituus dicitur noua et commenticia usurpatione, quasi a tuendis aedibus appellatus. satis hoc esse potuit admonendi gratia dixisse ** propter agrestes quosdam et indomitos certatores, qui nisi auctoritatibus adhibitibus non comprimuntur. **M. Varro ... origine incorruptum**. cf. Varro de l. l. VII 12 p. 298. VIII 61 p. 437. de re rust. I 2, 1. Fest. Pauli p. 13 M.: aedituus aedis sacrae tuitor id est curam agens, aeditimus aedis intimus. Char. p. 75, 18: aeditumus dicitur qui aedem seruat quasi aedis intimus, dicitur etiam aedituus ab aede tuenda. cf. Placidi gl. in Mai class. auct. III p. 427. Thes. latin. in Mai class. auct. VIII p. 192.

54

Quae graeci dicunt aenigmata, hoc genus quidam ex nostris ueteribus scirpos appellauerunt. | quale est:

Semel minusne an bis minus non sat scio,
an utrumque eorum. ut quondam audiui dicier,
Ioui ipsi regi noluit concedere.

hoc qui nolet diutius apud sese quaerere, inueniet quid sit in M. Varronis de sermone latino ad Marcellum libro secundo.

Gelli codicibus VL accedit B = fragm. Bernense cod. msc. 404 scriptum anno ae. n. 1173 cf. Hertz l. s. p. 412

54. Gell. XII 6: **Quae graeci ... quale est**, quod nuper inuenimus per hercle antiquum, perquam lepidum tribus uersibus senaris compositum aenigma, quod reliquimus inenarratum, ut legentium coniecturas in requirendo

quae graeci L que graeci VB | enigmata VL enigmata B | appellauerunt{*above second a: e} L | minusne L minusque{*above 'que': ne} B minus V | minus non sat scio Scaliger Virgilii append. p. 230 minus non sit sat scio L minus non sit sed scio VB | an LVB at Hertzius | eorum ut quondam VB eorum quod L | audiui ipsi dicier ioui regi L audiui ipsi dicier ioui regi B audiui ipsi.....oui regi lacuna sex uel septem litterarum inter ipsi et oui V audiui dicier Ioui ipsi regi Scaliger | uoluit V hoc aenigma Barthius aduers. XVI 22 sic scripsit: semel minus? non. bis minus? non. sat scio. | an

acueremus. uersus tres hi sunt: **semel minus ... libro secundo.**

utrumque? uerum. ut quondam audiui
dicier *e. q. s.* |
nolet *L* noluit *VB* |
aput *V* |
quaereret *VB* |
in m. uarronis *LB*. in. uarronis *V* |
mercellum *L* macellium *V* |

181

III

55

Scire oportet uocem sicut omne corpus tris habere distantias: longitudinem altitudinem crassitudinem. longitudinem tempore ac syllabis metimur, nam et quantum morae enuntiandis uerbis teratur et quanto numero modoque syllabarum unumquodque sit uerbum, plurimum refert. altitudinem discernit accentus, cum pars uerbi aut in graue deprimitur aut sublimatur in acutum. crassitudo autem in spiritu est, unde etiam graeci adspirationem πνεῦμα δασὸν appellant. nam omnes uoces aut aspirando facimus pinguiore, aut sine spiritu pronuntiando tenuiores.

distantias altitudinem *L* |
quantum ore *L* |
sit] si *L* |
altitudinem] ab altitudine *L* |
Crassitudo *L* |
spiratu *corr. in* spiritu *L* |
πνεῦμα δασὸν *add. Albertus Zippmann om. L* |
aspiranda *L* |
pingui res *L* |
aspiratu *L* |

L = cod. Lauantinus saec. VIII uel VIII, cuius lectiones ex analectis gramm. Eichenfeldi et Endlicheri adpono

181

55. Seru. de accent. 8 p. 526 Endl.: **Scire autem oportet ... pronuntiando tenuiores.** Prisc. de accent. p. 519, 6: uox corpus esse ostenditur. nam et si corpus non esset, auditus aurium minime ui percuteretur. sed cum tangit auditum et reuerberat elementum, tripertito diuiditur, altitudine scilicet latitudine longitudine. habet quippe littera altitudinem in pronuntiatione, latitudinem in spiritu, longitudinem in tempore, hoc est et alte et late et longe auditur.

56

H sicut in quaestione est littera sit necne: sic nunquam dubitatum, an secundo loco a quacunque consonante poni deberet, quod solus Varro dubitat. uult enim auctoritate sua efficere, ut H prius ponatur ea littera, cui adspirationem conferat, et tanto magis hoc tentat persuadere, quod uocalibus quoque dicat anteponi ut heres, hircus.

sic] sit *AB* |
nunquam *A* |
dubitatum ac secundo *A* dubitatum
est ac secundo *B* |
consonanti *B* |
debere *AB* |
quia solus *B* |
quae adspirationem *B* quae ad
adspirationem *A* |
conferat *edidit Fornerius (Paris. 1588)* conferet *B* confert *A* |
temptat *B* |
qu... uocalibus (quod *corr.*) *B* ut
uocalibus *A* |
q̄q; *A* |

de codd. uid. adnot. ad fr. 43

56. Cassiodori Cornut. p. 2285 P. p. 576^B Gareth.: **H sicut in ... heres hircus.** sed Varronem praeterit consonantem ideo secundo loco H recipere, quia non possit ante *se* adspirationem nisi uocalis habere. itaque et ante et post H littera, cuicumque uocali adiungatur, consonabit (*sic corr. Vsener, cum codd. om. se, scribe.*

uocales, tali, non sonabit). haec enim natura uocalium est, ut, ante siue (ante *se* aut *codd.*) post *se* habeant H, enuntiationem non inpediant. Prisc. I 25 p. 19, 12: *PH* autem ideo non est translatum ab illis in aliam figuram, quod nec sic cohaeret huic quomodo mutis, nec si tollatur minuit significationem. quamuis enim subtracta aspiratione dicam: retor Pyrrus, intellectus integer manet, non aliter quam si antecedens uocalibus auferatur, unde ostenditur ex hoc quoque aliqua esse cognatio R litterae cum uocalibus. ex quo quidam dubitauerunt, utrum praeponi debeat huic aspiratio an subiungi.

182

57

Varroni placet R litteram, si primo loco ponatur, non adspirari. lector enim ipse, inquit, intellegere debet Rodum, tamen etsi H non habet, Rhodum esse, retorem rhetorem.

placet. h. littera *B* placet h. littera *A* |
si pro loco *B* |
ipse intellegere debet inquit *A* |
debet Rhodum *A* |
non *om. A* |
rodum esse *AB* |
retorem. rethorem *B* |

57. Cassiodori Cornut. p. 2286 P. p. 577^A Gareth.: **Varroni enim placet ... retorem rhetorem.** sed eadem obseruatio non necessaria est R litterae. sunt enim uerba primo loco R litteram habentia non minus latina quam graeca. itaque merito auferemus aut amouebimus adspirationem: Roma regina rapa Rodus. *cf. Prisciani uerba ad fr. 56 exscripta.*

58

De H littera quaeritur quae se cum his aut inseruit uocibus aut praeposuit; inseruit, ut in his: uehemens reprehendit, cum elegantiores et ueementer dicant et reppendit secundum primam positionem. prendo enim dicimus non prehendo. at praeposuit, ut cum dicas: hostis harena

de hac littera *V* |
cum his] ?? |
et reppendit] In reppendit *V* |
harene ha:alicam {*above second a:
h} et aliculam *V* |
existimet *V* |

halicam et haliculam, cum ab alendo possit alica dici, et et tam V|
 aliculam existiment dictam, quod alas nobis iniecta
 183 contineat. hortus quoque non desiderabat aspirationem, quod ibi herbae oriantur id est
 nascantur, sed tamen a consuetudine accepit. et cohortes aeque a cooriendo ex eodem loco
 dictae sunt, et eam differentiam quidam esse uoluerunt, ut cohortes militum cum aspiratione a
 mutua hortatione dicantur. item nonnulli harenam cum aspiratione, siue quoniam haereat siue
 quod aquam hauriat, dicendam existimauerunt, aliis sine aspiratione uidetur enuntianda.

nos non tam per illas causas, quas supra proposuimus, fassana f fasma {*under a: alpha
 quam propter originem uocis, siquidem, ut testis est Varro, stacked on .i.} V|
 a sabinis fassana dicitur: et sicut S familiariter in R transit, fercos f fircos V|
 ita F in uicinam aspirationem mutatur. similiter ergo et coleam V|
 hoedos dicimus cum aspiratione, quoniam foedi dicebantur censent P|
 apud antiquos. item hircos, quoniam eosdem aeque fircos gracchos V|
 uocabant. nam et e contrario, quam antiqui habam dicebant bocchus V|
 nos fabam dicimus. cilonem quoque et cocleam et cocleare sine aspiratione scribemus, et
 quicquid per consuetudinem aurium ita licuerit enuntiare. non enim firmum est catholicum
 grammaticorum, quo censent aspirationem consonanti non esse iungendam, cum et Carthago
 dicatur et pulcher et Gracchus et Otho et Bocchus.

de cod. uid. adnot. ad fr. 45

58. Vel. Long. p. 2229 P.: Et de H littera ... Otho Bocchus.

58A

Peccant qui prehensus cum adspiratione scribunt, cum eam aspiratione B|
 prima persona non habeat, et similiter uehemens, cum a ui ueemens B|
 mentis dicatur. quam quidam putant adiciendam, quoniam quoniam ·i· non B|
 id non aliud putant esse quam altius mentem uehi id est quam alterius . {*above .: ferri} cum
 184 ferri, cum huic uerbo sine dubitatione adspiretur. negat hoc B|
 Varro etiam Graccho adspirandum, quoniam a gerendo sit aspiretur B|
 cognominatus, matrem enim eius qui primus Graccus sit gr̄co {*above e: ae} aspirandum B|
 dictus, duodecim mensibus utero eum gessisse. et pulchrum enim eius] enim enim B|
 quamuis in consuetudine adspiretur, nihilo minus tamen utero eum Ritschelius quaest. uarr.
 ratio exili littera C enuntiandum et scribendum esse p. 28 uterum B|
 persuadet, ne una omnino dictio aduersus latini sermonis gessisset B|
 naturam media adspiretur. quamuis Santra a graecis putet nihilominus B|
 esse translatum quasi πολύχρουν. ratio exhi littere tenuntiandum B|
 exiliter c P|
 aspiretur B|
 polichrum B|

de cod. uid. adn. ad fr. 44

183 58A. Ter. Scaur. p. 2256 P.: Similiter peccant et qui nucs et trucs et ferocs in
 184 nouissimam litteram dirigant ... item, qui prehensus ... quasi πολύχρουν.

58B

Graccus et ortus sine adspiratione dici debere Varro ait et ortum quidem, quod in eo omnia
 oriantur, Graccum autem a gerendo, quod mater eius duodecim mensibus utero eum
 gestauerit, uel a gracilitate corporis ut quidam uolunt.

58B. Char. p. 82, 7: Graccus et ortus ... quidam uolunt. sed consuetudo et
 Gracchos et hortos cum adspiratione usurpauit. de re cf. M. Haupt quaest. Catull.
 p. 78 sq.

58C

Arena si ab ariditate dicitur non habet aspirationem, si ab si] sed H = cod. Hamburgensis |
 haerendo ut in fabricis uidemus habet. aritutate corr. in ariditate H aritate
 cod. Lips. saec. X|

58C. Seru. ad Verg. Aen. I 172: Arena: quaeritur habeat herendo H|
 necne nomen hoc adspirationem. et Varro sic definit: si ut suprascr. manu sec. in cod.
 ab ariditate ... uidemus habet. melior tamen est Cassellano |
 superior etymologia. uidemus om. cod. Bernens. 363.
 suprascr. m. sec. in Cass. |

58D

185 Pulchrum Varro adspirari debere negat, ne duabus consonantibus media intercedat aspiratio,
 quod minime rectum antiquis uidebatur.

58D. Char. p. 73, 17: Pulchrum Varro ... recordationem doloris. unde et
 sepulcrum hodieque manet, quod sit seorsum a pulcro.

185

58-58D. Quint. I 5, 19: Illa uero nonnisi aure exiguntur, quae fiunt per sonos.
 quamquam per adspirationem, siue adicitur uitiose siue detrahitur, apud nos potest
 quaeri an in scripto sit uitium, si H littera est, non nota. cuius quidem ratio mutata
 cum temporibus est saepius. parcissime ea ueteres usi etiam in uocalibus, cum oedos

ircosque dicebant, diu deinde seruatum ne consonantibus aspirarent ut in Graccis et in triumphis. erupit breui tempore nimius usus, ut choronae chenturiones praechones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant, qua de re Catulli nobile epigramma (84) est. inde durat ad nos usque uehementer et comprehendere et mihi, nam mehe quoque pro me apud antiquos tragoediarum praecipue scriptores in ueteribus libris inuenimus. Gell. XVI 5, 6: uemens ... a mentis ui atque impetu dicitur. cf. Macrob. sat. VI 8, 18. Vel. Long. p. 2234 P.: uoluerunt item alium esse Cilonem alium Chilonem, et Cilones homines uocari angusti capitis et oblongi, Chilones uero improbiore labris homines a Graeco παρά τὰ χεῖλη. talis quaestio est circa cohortes et coortes, ubi diuersam esse significationem uoluerunt grammatici, ut coortes sint uillarum, unde homines coortantur pariter. oriri enim apud antiquos surgere frequenter significabat, ut apparet in eo quod dicitur: 'Oriens consul magistrum populi dicat', quod est surgens. at cohortes militum a mutua cohortatione. nam cortes audimus quidem uolgo sed barbare dici. de superiore differentia mihi aliud uidetur, quod cum superius de adspiratione loquerer ostendi, id quoque illum (*an* ibi quoque illam?) sibi locum fecisse, cum alioquin non desideraretur, ut in uehemente et in reprehensio, cum ueemens et repressus sine adspiratione emendatius dicatur. nam tam militum quam rusticorum coortes sunt, si quidem et milites e rusticis et ex eiusdem regionis hominibus conscribebantur, ut et agnoscere et tueri inuicem possint. cf. Cassiodori Vel. Long. p. 2287 P. Cassiodori Cornut. p. 2286 P.: uehemens et uemens apud antiquos et apud Ciceronem lego, aequae prehendo et prendo, hercule et hercle, nihil et nil. haec obseruare ea tenus poteris consuetudine potius quam ratione, in his praecipue uerbis, quae adspirationem habere debent. Fest. Pauli p. 84 M.: foedum antiqui dicebant pro hoedo, folus pro olere, fostem pro hoste, fostiam pro hostia. p. 7: alica dicitur quod alit corpus, p. 102: hortus apud antiquos omnis uilla dicebatur, quod ibi qui arma capere possint oriuntur. Char. p. 103, 21: harena dicitur quod haereat et arena quod areat, gratius tamen cum adspiratione sonat. Mar. Vict. I 4, 84 p. 2466 P.: uideo uos saepe et orco et uulcano H litteram relinquere, sed credo uos antiquitatem sequi. sed cum asperitas uetus illa paulatim ad elegantioris uitae sermonisque est limam perpolita, sic uos quoque has uoces sine H secundum consuetudinem nostri seculi scribite. item corona ancora sepulcrum, sic et quae H in adspiratione desiderant, ut brachium cohors harena pulcher. sed ea quatenus debetis obseruare ignoratis, inducti fortasse eo quod legistis praeceptum antiquorum, qui aiunt scribi quidem omnibus litteris oportere, in enuntiando autem quasdam litteras elidere, in quo ... bis peccatis, quod aliud scribitis et aliud legitis quam scriptum est. Vel. Long. p. 2238 P.: de aspiratione ... aliquid iam locuti sumus, repetendum tamen existimaui sermonem propter eos qui hymnum, item hyacinthum et hymenaeum uarie scripserunt. alii enim praeposendam adspirationem putauerunt, alii tamquam non necessariam omiserunt, quoniam scilicet in communi lingua graecorum numquam non adspirationem in se habet Y littera quotiens inchoat uoces. nam quod ad latina pertinet, in quibus tale quid (*Vsener pro* late aliquid) ambigitur, antiqua consuetudo respicienda est, quibus moris fuit pro hac adspiratione litteram dicere F. itaque harenam iustius quis dixerit, quoniam apud antiquos fasena erat, et hordeum quia fordeum, et sicut supra diximus hircos quoniam firci erant, et hoedi quoniam foedi. Ter. Scaur. p. 2249 P.: per detractionem (uitiatur scribendi ratio) cum aedus sine adspiratione scribitur, cum alioqui cum ea debeat, quoniam apud antiquos faedus sit dictus et ubi illi F litteram posuerunt, nos litteram (autem p. H substituimus, ut quod illi fordeum dicebant nos hordeum, fariolum quem nos hariolum, similiter faedum quem nos haedum dicimus. p. 2252: nec minus consonantes (inter se mutuis uicibus in declinatione funguntur) ut F et H, utraque enim ut flatus est. quare quem antiqui fircum nos hircum, et quam Falisci habam nos fabam appellamus, et quem antiqui fariolum nos hariolum. cf. p. 2258. Fest. Pauli p. 43: Chilo dicitur cognomento a magnitudine laborum. Cilo sine adspiratione, cui frons est eminentior ac dextra sinistraque ueluti recisa uidetur. Char. p. 102, 1: Cilones dicuntur, quorum capita oblonga et compressa sunt: chilones autem cum adspiratione ex graeco a labris improbiore, quae illi uocant χείλη, unde et pisces chilones improbiore labrati.

186

186 59

In accentu materia locus et natura prosodiae breuissime conpraehensa sunt. nam materia esse ostenditur vox et ea quidem, qua uerba possunt sonare, id est scriptilis. locus autem syllaba, quoniam haec proprie uerbi pars est, quae recipit accentum. natura uero prosodiae in eo est, quod aut sursum est aut deorsum; nam in uocis altitudine omnino spectatur adeo ut, si omnes syllabae pari fastigio uocis enuntientur, prosodia sit nulla.

natura est prosodie L |
qua] quae L |
probie L |
omno {*above n: 3 dots} L |
fastigia corr. in fastigio L |

de cod. uid. adnot. ad fr. 55

59. Seru. de accentib. 7 p. 526 Endl.: **In accentu ... sit nulla.**

60

Quot sint prosodiae dicendum est.

quod L |

187 Athenodorus duas esse prosodias putauit, unam inferiorem, alteram superiorem. flexam autem, nam ita nostra lingua

at henodorus L |
perispomen L |

περισπωμένην uocamus, nihil aliud esse quam has duas in una syllaba.

Dionysius autem Aristarchi discipulus, cognomento Thrax, domo Alexandrinus, qui Rhodi docuit, lyricorum poetarum longe studiosissimus, tres tradidit quibus nunc omnes utuntur βαρεῖαν ὀξεῖαν περισπωμένην.

Tyrannio uero Amisenus, quem Lucullus Mithridatico bello captum Lucio Murenæ concessit, a quo ille libertate simul et ciuitate donatus fuit, quattuor scribit esse prosodias βαρεῖαν μέσην ὀξεῖαν et περισπωμένην. atqui memoriae proditum est hunc ante alios fuisse pronuntiatione peritum, quod nequaquam assequi potuisset, nisi tenore singularum uocum diligentissime perquisito.

188 In eadem opinione et Varro fuit, qui in leges suas rededit accentuum scientiam et doctrinam, isque omnibus a se propositis euentissimas affert probationes, ut id quoque pro media prosodia facit; dicendo ipsam naturam nihil facere totum, ubi non sit medium. ut enim inter rudem et eruditum, inter calidum et frigidum, amarum et dulce, longum et breue sit quiddam medium, quod neutrum est, sic inter imam summamque uocem esse mediam, ibique quam quaerimus prosodiam.

neminem musicum esse, qui mediam uocem in cantu ignorauerit, nec quemquam potuisse dicere in sono chordarum aut uoce tibiæ assaue uoce cantantium μέσην esse, si non in omni uocis natura esset medium, minimeque mirum, ut in hanc multorum sensus non animaduertat, cum illum, qui in cithara aut tibia aliquanto uberior est, saepe totum non sentiat meatum.

189 Praeterea minus reliquis notam, primum quod ea sit principium aliarum ut μέση in musice initium cantionis, et omnium rerum initia semper obscura sint. dein quod omne medium in angustis non uideatur, ut punctum in quamuis magno orbe, quod uocant κέντρον. nullum esse corpus, ubi non sit medium, et omnem uocem corpus esse, omnem igitur uocem medium habere. quod enim fuit deorsum prius in medium succedere quam euolet sursum, et quod sursum est ante eodem uenire quam deorsum, quare utriusque compitum medium esse.

et multa praeterea latius in eam rem disputata profert, quae nunc nobis locus non est iterare. scire enim oportet rationis huius recens non esse commentum, sed omnium, qui ante Varronem et Tyrannionem de prosodia aliquid reliquerunt, plurimos et clarissimos quosque mediae huius fecisse mentionem, quos omnes sibi fuisse auctores Varro commemorat: grammaticos Glaucum Samium et Hermocraten Iasium; item philosophum Theophrastum peripateticum cui diuina facundia nomen adsciuit, nec non eiusdem sectae Athenodorum, summi acuminis uirum, qui quandam prosodiam μονότονον appellat, quae uidetur non

uocauimus L |

dionysius L |
aristarchi L |
trax L |
alexandrios{*above o: u} a qui rodii L |
lyricorum L |
baria noxian perispomenon L |
tyrannion uero iamisenus L |
lucillus mithridatico L |
captam corr. in captum L |
munere corr. in murene L |
concesit L |
quo illo L |
fuit] sit L |
barian mesehenoxiant
perispomenenat qui L |
peritum] potioem L |
assequi] esse{*above e: a} qui L |

qui in Endl. quin L |
redigit L corr. Endl. |
scientia et doctrina L scientiam.
doctrina Endl. |
isque] eius quae L |
quodque L |
prodosia L |
dicendo ipsam] hic incipit Wasi (cf. supra p. 49) excerptum (= W) his uerbis:
Varro laudatus in Seruii Ms. Cap. de Accentib. pluribus pro Media Prosodia arguit, ipsa in natura nihil totum |
amarum et dulce longum et breue W
et amarum dulcem longum et breuem L |
sit] est LW |
quoddam W |
querimus L |
musicam L |
quenquam W |
potuisse L potius esse W |
cordarum L |
aut uoce quarum aliaue L alia uoce
buccinarum assaue W |
mesen LW |
si W si si L |
illa quae LW |
chitera{*above e: i} aut quia
aliquando L cithara auditur quia
aliquanto W |
tatum corr. in totum L tantum W |
cum illam, quae etc., saepe totum non
sentiat theatrum ci. Wachsmuth |

preterea L |
mese W mesae L |
musica W |
omnia initia W |
deinde W |
in quamuis W non quamuis L |
quod] quem LW |
centron LW |
fuit Weil et Benloew théor. gén. de l'accent. lat. p. 16 fluit LW |
succedere L |
eodem uenire Weil et Benloew l. s. eo
deuenire LW |
quare utriusque L quantumuis W |

et multa—aliquid reliquerunt] om. W |
disputatam L |
locum est iteraræ L |
barronem corr. in Varronem L |
relinquerunt L |
Haec Varro, qui plurimos W |
quoque L |
huius sibi fuisse auctores commemorat W |
barro corr. in Varro L |
ioseum L |
philosofum theoprastum L |

alia esse quam media, licet diuerso uocabulo.

190 Nec desunt, qui prosodias plures esse quam quatuor putauerint. ut Glaucus Samius, a quo sex prosodiae propositae sunt sub hisce nominibus: ἀνειμένη, μέση, ἐπιτεταμένη, κεκλασμένη, ἀντανακλωμένη, νήτη. sed hic quoque non dissentit a nobis. nam cuius ex ipsis nominibus intellectu procliuē est tres primas esse simplices et non alias quam βαρεῖαν μέσην ὀξεῖαν, postremas autem tres duplices et quasi species unius flexae, quae est genere una.

hanc enim flecti non uno modo omnes putauerunt, Eratosthenes ex parte priore acuta in grauem posteriorem, Theodorus autem aliquando etiam ex graui in acutiorem excendere. ceterum Varro in utramque partem moueri arbitratur, neque hoc facile fieri sine media, eamque acutae coniunctam plerumque esse potius quam grauem, quod ea propius utramque est, quam illa superior et inferior inter se. |

Media, quae inter duas quasi limes est, quod grauioris quam acutioris similior est, in inferioris potius quam superioris numerum relegatur. in hoc enim fere doctissimorum consensus est, acutam plus una uno in uerbo esse non posse, graues esse complures.

191 Prosodiam ibi esse dicimus, ubi aut sursum est aut deorsum. quae demissior est, ea a pluribus βαρεῖα appellatur graece, latine uero grauis ideo quod deorsum est, in sede scilicet ponderum grauiorum. at eam quae sursum est Glaucus ἐπιτεταμένην, item alius aliter, sed nemo adhuc leuem uocauit, quamuis id erat graui contrarium, uerum ea nomen optinet ὀξεῖας latine acutae, ideo quod tenuis et omne acutum tenue. inter has est μέση; latine media, quia limes est per quem duae supradictae ultro citroque commeant. quartae illi coniunctae, quia ceteris perplexior est, plura sunt uocabula.

Ammonius Alexandrinus, qui Aristarchi scholae successit; ὀξύβαρυν uocat, Ephorus autem Cymaeus περίσπασιν, Dionysius Olumpics δίτονον, Hermocrates Iasius σύμπλεκτον, Epicharmus Syracusius κεκλασμένην. uerum ea nunc ab omnibus περισπωμένη graece uocatur, apud nos flexa; quoniam primo erecta rursus in grauem flectitur.

192 Acuta exilior et breuior et omni modo minor est, quam grauis, ut est facile ex musica cognoscere cuius imago prosodia. nam et in cithara omnique psalterio quo quaeque chorda acutior eo exilior, et tibia tanto est uoce acutiore quanto cauo angustiore, adeo ut corniculo aut βομβυκίω addito grauior reddatur, quod crassior exit in aera. breuitatem quoque acutae uocis in iisdem organis animaduertere licebit, siquidem in pulsu chordarum citius acuta transuolat, grauis autem diutius auribus immoratur.

etiam ipsae chordae, quae crassius sonant, longiores uidentur quia laxius tenduntur. item in fistula duo calami breuissimi, qui acutissimae uocis, tibiae quoque acutiores quae breuiores, et his foramina quam sunt ori proxima et breuioris aeris motum persentiscunt tam uocem reddunt acutam. sic in loquentium legentiumque uoce, ubi sunt prosodiae uelut quaedam διαστήματα, acuta tenuior est quam grauis et breuis adeo, ut non

ut henothorum corr. in athenothorum L |
prosodoam corr. in prosodiam L |
monotonon corr. in monotomon L |

nec desunt L nec deesse monet Seruius W |
prosodosias L |
prosodiae sunt LW |
hiisce W |
ansimen himesip petamene cecasmēn antanaca homenehc L
an simenhimes ip pentamene cecasmēn antanaca homenech W |
desentit L |
uariam mesenoxian L |
erat ostenes L |
posteriorem om. W |
autem om. W |
extendere W |
in utramque partem Weil et Benloew l. s. p. 14 in utraque parte LW |
hoc] his LW |
acutam plerumque esse potius quam grabem (corr. in grauem) L acutam plerumque esse potius quam grauem W
cf. supra p. 55 adiunctam ci. Vsener |
probrius utraque L |
inter se] hucusque W |
similior est] similiores L |
potius L |
superiorum |
uno om. L |

prosodiant L |
quae demisior est quae a L |
βαρεῖα uaria L |
eamque rursus est L |
epitetamenen L |
numen L |
oxian L |
acuta L |
mese L |
commeant] commentat L |
quarte L |
illi coniungit liquia L coniunctili, quia ci. Vsener |

hammonius alixondris{*above last i: u} L |
aristarci scollae{*small l inserted before l} L |
oxibarin L |
cymeus perispasin L |
δίτονον ci. Weil et Benloew l. s. p. 10 aponon L |
sim plecton L |
epicarmus siracusius cetasmēnen L |
perespomene L |
prima corr. in primo L |
grauem] grebem L |

breuior L |
chitera L |
quoque quae L |
tibia] uita corr. in tiuia L |
tanta corr. in tanto L |
βομβυκίω bamborio L cf. supra p. 58 |
addita corr. in addito L |
brebitatem L |
isdem L |
in om. L |
cordarum L |
transuolai L |

cordae L |
tendentur corr. in tenduntur L |
tiuiaie quo acutiores L |
sint corr. in sunt L |
διαστήματα] istamina L cf. supra p. 59 |

longius quam per unam syllabam quin immo per unum tempus protrahatur, cum grauis quo uberior et tardior est diutius in uerbo moretur et iunctim quamuis in multis syllabis residat. quocirca graues sunt numero plures, pauciores acutae, flexae rarissimae.

193 Acutae nota est uirgula a sinistra parte dextrorsum subline fastigata. grauis autem notatur simili uirgula in eadem parte depresso fastigio, quae notae demonstrant omnem acutam uocem sursum esse et grauem deorsum. ipsum etiam musicorum docetur diagrammate in quo tropi pro acumine uocum superiores scribuntur; denique summus hyperlydius quia acutissimus, infimus hypodorius quo nullus est grauior. flexa autem prosodia, quod duplex est et ex acuta grauique ficta, notam habet nomini potestatique respondentem. nam a sinistro cornu surgens arduo fastigio et sursum molli curuatura dextrouersum flexa praecipiti cliuo deprimitur et speciem prona litterae V efficit et priorem acutam et posteriorem grauem sibi inesse significat. |

an in eandem partem depressa a fastigio? |
depressa L |
diagrammatae L |
sumus hic per lidius L |
quo *corr. in* qua L |
nominis L |
cum surgens L an a sinistra consurgens? |
curuatur adextro uersu L |
efficit et] *et om.* L |

Ordo in accentibus non attenditur, uerum uarie, nunc grauem nunc acutum nonnumquam flexum primo loco poni dubium non recipit. |

194 Longitudo uerborum duabus in rebus est, tempore et syllabis. tempus ad rhythmicos pertinet, syllabae ad metricos. inter rhythmicos et metricos dissensio nonnulla est, quod rhythmi in uersu longitudinem uocis tempore metiuntur et huius mensurae modulum faciunt tempus breuissimum in quo quaecunque syllaba enuntiata sit breuem uocari. metrici autem uersuum mensuram syllabis conpraehendunt et huius modulum syllabam breuem arbitrantur, tempus autem breuissimum intellegi quod enuntiationem breuissimae syllabae cohaerens adaequauerit. itaque rhythmi temporibus syllabas, metrici tempora syllabis finiunt.

longitudine uocis tempora L |
in quocumque L in quo cum quae *Westphalus fragm. d. gr. rhythm. p. 42* |
et] ut L |
brebem L |
brebissimum L |
enuntiationem *Westphalus l.s. p. 43* enuntiatione L |
brebissimae |
coherens adaequaberit L |
rithmihi temporibus syllabis L |

187 **60.** Seru. de accentib. 17 p. 530 Endl.: **Quot ergo sint ... dicendum est.** quae res eo maiore cum cura tractanda est, quod nostra ratio ab opinione iam inueterata et omnium fere animis adfixa discrepat. **Athenodorus duas ... inferior inter se.** sed hoc mediae prosodiae satis, quo quis sciat esse quaerendam. ceterum qui hanc
188 ignorant, 'quia sola nouerunt, quae scholis studuerunt, non sunt culpandi. sed nec magistros, qui tres solas demonstrant, erroris arguerim, si modo hoc docendi causa faciunt, cum ipsos quarta non lateat. tres prosodias in usu esse scire oportet, **media** autem **quae ... inesse significat.** mediae uero cuius nunc usus non habetur, notam non ponimus, quia neque a maioribus accepimus neque fingere possumus.
189 **ordo in accentibus ... non recipit**, non tamen setius est aliquis (*an* alius?) prior natura quam alius, non secus atque in litteris euenit. nobis de accentu *dicturis non* longitudo tractanda est, *uerum* (accentu longirido tractandum est ue *cod.*) altitudo, quae tamen liquido cognosci non potest, nisi longitudinis quoque ratio habeatur. in eius enim aliqua parte esse debet id quod altissimum est. denique cum uerbum enuntietur, aliqua in eo syllaba necesse est summum illud uocis fastigium possideat,
190 sed quae potissimum sit, ea monstrari non potest, nisi per temporum syllabarumue numerum, qui proprie longitudinis est, quapropter etsi metricis uidetur syllabarum naturam * ad rhythmicos solos pertinere temporum denumerare interualla, tamen, quia titulus propositi utramque flagitat cognitionem, ne quid quod ad discendos accentus pertinet deesse uideatur, de uerbi longitudine dicendum est, ea sola adtingentes, quae operi necessaria uidebuntur. **longitudo uerborum ... syllabis finiunt.** neque enim refert, tempus in syllaba esse an in tempore syllabam dicamus, dummodo discendi causa concessum est eam moram qua breuis syllaba dicitur, unum et breuissimum tempus uocare, qua uero longa profertur, duo tempora appellare, ipsa cogit natura, cum loquimur. breuem monochronon, longam dichronon appellamus. duo enim longa syllaba habet tempora, positionis et naturae, breuis naturae habet tantum (unum?) modo. Terentius rhythmis scribit comoedias uel Plautus. Prisc. de accentib. p. 519, 25: accentus est certa lex et regula ad eleuandam et deprimendam syllabam uniuscuiusque particulae orationis, qui fit ad similitudinem elementorum litterarum syllabarumque, qui etiam tripertito diuiditur, acuto graui circumflexo.
191 acutus namque accentus ideo inuentus est, quod acuat siue eleuet syllabam; grauis uero eo, quod deprimat aut deponat. circumflexus ideo quod deprimat et acuat. Isid. orig. I 17, 1: accentus, qui graece prosodia est, ex graeco nomen accepit, nam graece πρὸς ad latine, ὤδη graece latine cantus est ... accentus autem dictus, quod iuxta cantum sit sicut aduerbium quod iuxta uerbum est. acutus accentus dictus, quod acuat et erigat syllabam, grauis quod deprimat et deponat, est enim contrarius acuto. circumflexus, quia de acuto et graui constat, incipiens enim ab acuto in grauem
193 desinit, atque ita dum ascendit et descendit, circumflexus efficitur. acutus autem et circumflexus similes sunt. nam uterque leuat syllabam. grauis contrarius uidetur ambobus, nam semper deprimat syllabas, cum illi leuent, ut 'unde uenit Titan et nox ubi sidera condit'. unde hic grauis est, minus enim sonat, quam acutus et

circumflexus. Mar. Vict. I 8, 1 p. 2481 P.: inter metricos et musicos propter spatia temporum, quae syllabis comprehenduntur, non parua dissensio est. nam musici non omnis inter se longas aut brevis pari mensura consistere, si quidem et breui breuiorem et longa longiorem dicant posse syllabam fieri, metrici autem prout cuiusque syllabae longitudo ac breuitas fuerit, ita temporum spatia definiri neque breui breuiorem, aut longa longiorem, quam natura in syllabarum enuntiatione protulit, posse aliquam reperiri.

60^A

Varro ait ad Marcellum de lingua latina: quattuor foraminum fuisse *tibias* apud antiquos. etenim et se ipsum ait in templo Marsyae uidisse tibias quattuor foraminum.

tibias om. P = cod. Paris. 7975 saec. XI cuius Alfredus Holderus mecum communicauit lectiones | antiquos. & Nam & si ipsum P | in templo Marsiae Paulus uolg. in marsiae templo P | ·III· P |

60^A. Acro ad Horat. art. poet. 202: **Varro ait** in tertio disciplinarum et **ad Marcellum ... foraminum**. quare quaterna tantum foramina antiquae tibiae habuerunt. alii dicunt non plus quam tria. Comm. Cruqui ad h. u.: **Varro** in tertio disciplinarum *et ad Marcellum de lingua latina quattuor foraminum fuisse tibias apud antiquos ait, et se ipsum in Marsyae templo eas uidisse refert.*

60^B

Tibia phrygia dextra unum foramen habet, sinistra duo, quorum unum acutum sonum habet alterum grauem.

phrygia cod. Regim. 1674 saec. X frigida cod. Paris. 7929 saec. X |

60^B. Seru. ad Verg. Aen. VIII 618: Tibiae aut serranae dicuntur, quae sunt pares et aequales habent cauernas, aut Phrygiae, quae et impares sunt et inaequales habent cauernas ... ut enim ait Varro: **tibia Phrygia ... alterum grauem**.

61

In priore uerbo graues prosodiae quae fuerunt manent, reliquae mutant.

61. Gell. XVIII 12, 1: Id quoque habitum est in oratione facienda elegantiae genus, ut pro uerbis habentibus patiendi figuram agentia ponerent ac deinde haec uice inter sese mutua uerterent ... Varro libris quos ad Marcellum de lingua latina fecit: **in priore ... reliquae mutant** inquit elegantissime pro mutantur.

62

195 Faenerator, sicuti M. Varro in libro tertio de sermone latino scripsit, a faenore est nominatus. faenus autem dictum ait a fetu et quasi a fetura quadam pecuniae parientis atque increscentis. idcirco et M. Catonem et ceteros aetatis eius feneratorem sine A littera pronuntiasse tradit, sicuti fetus ipse et fecunditas appellata.

de codd. uid. adnot. ad fr. 36

195

62. Gell. XVI 12, 1: Cloatius Verus in libris, quos inscripsit uerborum a graecis tractorum, non pauca hercle dicit curiose et sagaciter conquisita neque non tamen quaedam futilia et friuola ... in libro quarto 'faenerator' inquit 'appellatus est quasi φαινεράτωρ ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ἐπὶ τὸ χρηστότερον, quoniam id genus

hominum speciem ostendent humanitatis et commodi esse uideantur inopibus nummos desiderantibus' idque dixisse ait Hypsicratem quempiam grammaticum, cuius libri sane nobiles sunt super his, quae a graecis accepta sunt. sine hoc autem ipse Cloatius siue nescio quis alius nebulo effutiuit, nihil potest dici insulsius. **faenerator enim sicuti ... fecunditas appellata**. Non. p. 54: faenus ab eo dictum est, quod pecuniam pariat increscenti tempore quasi fetus aut fetura. nam et graece τόκος dicitur ἀπὸ τοῦ τίκτειν, quod est parere. **Varro** libro III de latino sermone: foenus autem dictum a foetu, et quasi foetura quadam (foeturam quandam W) pecuniae. nam et Catonem et ceteros antiquiores sine A littera faenus pronuntiasse contendit, ut fetus et fecunditas. cf. Varr. de l. l. VII 96 p. 373. Fest. Pauli p. 86: fenus et fenerator et lex de credita pecunia fenebris a fetu dicta, quod crediti nummi alios pariant ut apud graecos eadem res τόκος dicitur. cf. p. 94: fenus.

fenerator LV | sicuti Vuti L | tertio L | latine L | foenore L fenore V | est Vesse L | fenus L fenus V | ait om. L | ad fetu L | pecuniae L pecunie V | et in catoneinne ceteros L | etatis V | sine A] A om. V | pronuntiasse L | fecunditas L |

63

Vtrumque mulieres et epicrocum uiri quoque habitarunt.

63. Non. p. 318: Habitare est inhabitare habere uti. Varro *de sermone latino libro III: utrumque ... habitarunt*.

64*
 196 Rhythmus est pedum temporumque iunctura uelox diuisain arsi et thesi P |
 arsin et thesin, uel tempus quo syllabas metimur. latine
 numerus dicitur.

196 **64***. Mar. Vict. I 10, 1 p. 2484 P.: Rhythmi origo de arsi et thesi manare dinoscitur. nam **rhythmus est ... numerus dicitur**. Diom. p. 473, 21: rhythmus est pedum temporumque iunctura cum leuitate sine modo. Augustin. de musica III 1, 2. I p. 581 ed. congr. S. Mauri: quoniam oportet distinguere etiam uocabulis ea quae re ab se distincta sunt, scias illud superius genus copulationis rhythmum a graecis, hoc autem alterum metrum uocari, latine autem dici possent illud numerus, hoc mensio uel mensura. sed quoniam haec apud nos nomina late patent et cauendum est, ne
 196 ambigue loquamur, commodius utimur graecis. uides tamen ut opinor, quam recte utrumque nomen his rebus sit impositum, nam quoniam illud pedibus certis prouoluitur peccaturque in eo si pedes dissoni misceantur, recte appellatus est rhythmus id est numerus, sed quia ipsa prouolutio non habet modum, nec statutum est in quoto pede finis aliquis emineat, propter nullam mensuram continuationis non debuit metrum uocari. hoc autem utrumque habet, nam et certis pedibus currit et certo terminatur modo. itaque non solum metrum propter insignem finem, sed etiam rhythmus est propter pedum rationabilem connexionem. quocirca omne metrum rhythmus, non omnis rhythmus etiam metrum est. de ord. II 14, 40. I p. 417: quod autem non esset certo fine moderatum, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmi nomine notauit (ratio), qui latine nihil aliud quam numerus dici potuit. cf. Atil. Fortun. p. 2689 P. 337 G. Isidor. orig. I 38, 3: uersui adhaeret rhythmus, qui non est certo fine moderatus, sed tamen rationaliter ordinatis pedibus currit, qui latine nihil aliud quam numerus dicitur. Quint. VIII 4, 55: rhythmi neque finem habent certum nec ullam in contextu uarietatem, sed qua coeperunt sublacione ac positione ad finem usque decurrunt.

65*
 Metrum est compositio pedum ad certum finem deducta uel rhythmus modis finitus.

65*. Mar. Vict. I 12, 1 p. 2493 P.: **Metrum ... deducta** seu dictionum quantitas et qualitas pedibus terminata, **uel ... finitus**. Diom. p. 474, 2: metrum est compositio pedum ordine statuto decurrens modum positionis sublacionisque conseruans. cf. *Augustini uerba ad fr. 64**. Isidor. orig. I 38, 1: metra uocata, quia certis pedum mensuris atque spatiis terminantur. neque ultra dimensionem temporum constitutam procedunt. mensura enim graece μέτρον dicitur. cf. Atil. Fortun. l. s. s.

66
 197 Alienum pedem metra nisi recipiant modus non facile finitur recipiantur M |
 et magis rhythmus est quam metron. et Varro dicit inter modos B |
 rhythmum, qui latine numerus uocatur, et metrum hoc
 interesse quod inter materiam et regulam.

197 **66**. Diom. p. 512, 37: **alienum autem pedem ... et regulam**. Mar. Vict. I 10, 3 p. 2484 P.: differt rhythmus a metro, quod metrum in uerbis, rhythmus in modulatione ac motu corporis sit, et quod metrum pedum sit quaedam compositio, rhythmus autem temporum inter se ordo quidam, et quod metrum certo numero syllabarum uel pedum finitum sit, rhythmus autem numquam numero circumscribatur. Diom. p. 474, 5: distat metrum a ritmo, quod metrum certa qualitate ac numero syllabarum temporumque finitur, certisque pedibus constat ac clauditur, rhythmus autem temporum ac syllabarum pedumque congruentia in (*sic B*) infinitum multiplicatur ac profluit. Char. p. 289, 15: nihil est inter rhythmum et metron nisi quod rhythmos est metrum fluens, metron autem sit rhythmos clausus. Augustin. de mus. V 1, 1. I p. 617 ed. congr. S. Mauri: interesse animaduertentur inter rhythmum et metrum aliquid, ut omne metrum rhythmus, non etiam omnis rhythmus metrum sit. omnis enim legitima pedum connexio numerosa est, quam quoniam metrum habet, non esse numerus nullo modo potest, id est non esse rhythmus. sed quoniam non est idem, quamuis legitimis pedibus nullo tamen certo fine prouolui, et item legitimis progredi pedibus sed certo fine coerceri, haec duo genera etiam uocabulis discernenda erant, ut illud superius rhythmus tantum proprio iam nomine, hoc autem alterum ita rhythmus ut metrum etiam uocaretur. cf. Atil. Fortun. p. 337 G. p. 2689 P. Quint. VIII 4, 50.

67
 Clausulas quoque primum appellatas dicunt, quod
 clauderent sententiam, ut apud Attium: 'an haec iam obli-
 ti sunt Bruges?' nonnumquam ab his initium fit; ut apud
 Caecilium: 'di boni quid hoc?', apud Terentium: 'discrucior
 animi'.
 haec iam haec *deleto altero* haec A |
 Bruges *Ritscheli* quaest uarr. p. 34
 Phryges A phyles B |
 nonnumquam B |
 ceciliam B |
 dei A dei· (i ab altera manu in loco

67. Rufin. comm. in metr. Terent. p. 2707 P. 379 G.:

Varro in VII (in septimo A VII B): **clausulas quoque ... discrucior animi**. idem Varro in eodem libro VII de lingua latina ad Marcellum sic dicit e. q. s. (*fr. 73*). Mar. Vict. I 17, I p. 2503 P.: nunc de metrorum prout uersus processerit praescripto et legitimo fine clausulaque dicemus. nam metrica lege in fine uersuum quadripartita conclusio est, per quam exitus metri statusque dinoscitur, utrum pede seu semipede uel dipodia sit terminatum. hanc graeci κατάληξιον uocant, id est cum legitimum metrum in syzygia simplicem pedem, in monopodia uero, id est in simplici pede syllabam perdit. II 3, 38 p. 2524 P.: quod uero ad clausulas id est minuscula cola pertinet, quot genera uersuum sunt, totidem eorum membra pro clausulis poni possunt et (*scr. set*) solent in canticis magis quam *in* diuerbiis, quae ex trimetro magis subsistunt, collocari et praecipue apud Plautum et Naeuium et Afranium. nam hi maxime ex omnibus membris uersuum [colis] ab his separatis licenter usi reperiuntur in clausulis. *exscripsit Victorinum Rufinus comm. in metr. Terent. p. 2708 P. 381 G.* cf. Fest. Pauli p. 56: Clausula, quam graeci ἐπιφθόν uocant, a breui conclusione est appellata.

198 68*

Consideranda praeterea in metris cola quae latine membra, item comma, quod caesum a nobis proprie dicitur, | quorum differentia talis est. colon est membrum quod finitis constat pedibus, comma autem in quo uel pars pedis est. | partes ergo uersus cum ea qua coniunctus erat parte dissoluitur, cola efficient, cum uero ea qua coniunctus erat parte absciditur, particula quae diuolua ex eo est comma dicitur: ut in illis uersus soluat, in his caedatur. * nam periodus, quae latina interpretatione circuitus uel ambitus uocatur, [id est compositio pedum trium uel quattuor uel complurium similium atque dissimilium] ad id rediens unde exordium sumpsit, sicut temporis lustrum uel sacrorum trieteris.

quod] quae P |
cum ex ea P |
dissoluitur P |
efficit P |
cedatur P |
* nam] *ex. gr. poteris* consideranda
nunc |
quae] qui P |
complurum P |
abdissimilium P |
temporibus P |
trieterici, uel in P *corr. Vsener* |

199

ita et in poematis, quando non uno uersus omnes metri genere panguntur sed ex uariis uersibus carmen omne compositum per circuitum quendam ad ordinem suum recurrit, περίοδος dicitur *circuitus* omnis hexametri uersus modum excedens [unde ea quae modum et mensuram habent metra dicta sunt]; subsistit autem ex commatis colis et uersibus.

uno om. P |
an omne delendum? |
num ad exordium suum? |
decurrit. Περίοδος dicitur omnis P |
exametri P |
unde—sunt] *uncis inclusit Vsener* |
commate P |

totum hoc capitulum nimis turbatum certo emendari nequit; quae nunc supra leguntur, Wachsmuth constituit. P = cod. Parisinus 7539 (membr. saec. forsitan VIII) Gaisfordi

198

68*. Mar. Vict. I 13, 1 p. 2497 P.: **Consideranda praeterea ... proprie dicitur**, id est extrema et exigua pars in metris, mensura enim seu modus metrorum huiusmodi accipietur, nam extremum in his atque ultimum, quod mono metron dicitur, constat ex uno pede, maximum uero usque ad periodum decametrum porrigetur, **quorum differentia ... pedis est**. erunt itaque cola particulae solutorum metrorum, ut 'arma uirumque cano'. omnis autem uersus κατά τὸ πλεῖστον in duo cola diuiditur, abusiue autem et comma dicitur colon. his quidam adiungunt stichum id est uersum sub huiusmodi differentia, ut sit uersus qui excedit dimetrum, unde et hemistichium dicitur, colon autem et comma intra dimetrum. erit itaque colon cum integrae fuerint syzygiae, comma uero cum imperfectae. proprie autem graeci cola dicunt, quaecumque circa iuncturas aut artus porrecta sunt in longitudinem membra, unde Euripides 'καὶ κῶλα κώλοις τετράπου μμήσομαι', brachia scilicet et femina. * unde dictum μέλος (*libri* unde dictum μέλος brachia sc. et fem.) * nec in metro *. apud quosdam haec communiter μέλη appellantur, quae nos carmina interpretamur et membra, quia (quae P) μέλη graeci diuisa membrorum uocant. **partes ergo ... et uersibus**. Aphthon. p. 241 G.: constat μέλος colo et commate. colon est quaedam pars orationis integra pedum compositione coniuncta, cuius pars comma dicitur. erunt itaque cola particulae solutorum metrorum

199

dumtaxat, cum integrae fuerint syzygiae, comma uero cum imperfecta est. omnis autem uersus κατά τὸ πλεῖστον in duo cola diuiditur, abusiue autem etiam comma dicitur colon. Mar. Vict. I 19, 1 p. 2508 P.: incisiones uersuum, quas graeci τομὰς uocant, ante omnia in hexametro heroo necessario obseruandae sunt. omnis enim uersus in duo cola formandus est, qui herous hexameter merito nuncupabitur, si competenti diuisionum ratione dirimatur.

69

Versus est, ut Varroni placet, uerborum iunctura quae per articulos et commata ac rhythmos modulatur in pedes. incipit autem a dimetro et procedit usque ad hexametrum in his dumtaxat uersibus qui per singulos pedes dirimuntur, in

ac rhythmos] arhythmos P |
exametrum *infra quoque* P |
dipodian P |
sua cuique P |

illis autem qui per dipodiam, usque ad tetrametrum uel pentametrum, nonnunquam hexametrum procedunt; quibus de diuisione ac scansione suum cuique nomen est. quodsi latine taxatione simplicium senarios trimetros, octonarios uero tetrametros uocauerunt abusiue, uel haec appellatio tenebitur cum sincera et propria significatione graecorum.

quodsi *Vsener* quos *P* |
simplicium *P* |
appellatione habebitur *P corr.*
Vsener |

200 Apud nos autem uersus dictus est a uersuris, id est a repetita scriptura ex ea parte in quam desinit. primis enim temporibus, sicut quidam asserunt, sic soliti erant scribere ut cum a sinistra parto initium facere coepissent et duxissent ad dextram, sequentem uersum a dextra parte inchoantes ad sinistram perducerent, quem morem ferunt custodire adhuc in suis liris rusticos.

hoc autem genus scripturae dicebant βουστροφηδόν a boum uersatione, unde adhuc in arando, ubi desinit sulcus et unde alter inchoatur, uersura proprio uocabulo nuncupatur. omnis autem uersus ab integra parte orationis incipit et in integram desinit exceptis his, quae in comoediis ioculariter dicta corrupta aut semiplena efferuntur aut quae raro apud epicos metri necessitate diuiduntur | pari ratione in uersu et apocope praecepta est, id est subtractio syllabae syllabarumue [cuiuslibet partis orationis] metro cogente facta, quae siue in uerbo siue in nomine acciderit, pro integra parte orationis accipietur, ut 'indo sua do' id est in sua domo. **item:** 'ac famul infimus esset' pro famulo. similiter 'proras detondete et despoliate gubernata' id est gubernacula. | uersus autem distat a metro, quod in uersu statim auditur et metrum, in metro autem non statim uersus.

Bostrophēn *P* |
quae] qui *P* |
quae] qui *P* |
partis *om.* *P* |
cf. Ennius annal. 563 Vahl.
suam *Charisius ceterique* |
Ennius ann. 317 Vahl. |
a famul *P* |
Lucilius sat. XX fr. 10 Dous.
detendite et spoliare *P* despoliate et
detundite *Nonius p. 490* |

200 **69.** Mar. Vict. I 14, 1 p. 2498 P.: **Versus est ... significatione graecorum.** [uersus herous hexameter epos dicatur]. **apud nos ... necessitate diuiduntur,** ut apud Vergilium (*georg. III 381*) 'septem subiecta trioni'. **pari ratione ... gubernacula,** sicut diximus metri necessitate. **uersus autem ... statim uersus.** Diom. p. 506, 15: uersuum genera praecipua sunt quinque, aut enim dimetri sunt aut trimetri aut tetrametri aut pentametri aut hexametri. Augustin. de ord. II 40. I p. 417 ed. congr. S. Mauri: ne longius pedum cursus prouolueretur, quam eius iudicium posset sustinere, modum statuit (ratio) unde reuerteretur et ab eo ipso uersum uocauit. *cf. Augustin. de mus. V 3, 4, I p. 619.* Isidor. orig. I 38, 2: uersus dicti ab eo, quod pedibus in ordine suo dispositis, certo fine moderantur per articulos, qui caesa et membra nominantur. qui ne longius prouoluerentur, quam iudicium posset sustinere, modum statuit ratio. unde reuerteretur, et ab eo ipso uersus uocatus, quod reuertatur. VI 14, 7: uersus autem uocati uolgo, quia sic scribebant antiqui sicut aratur terra. a sinistra enim ad dextram primum deducebant stilum, deinde conuertebantur ab inferiore et rursus ad dextram uersus, quos et hodie rustici uersus uocant.

70*
201 Qui uersus facit παρὰ τὸ ποιεῖν dictus est ποιητής, latina lingua uates dicitur, quod uerba modulatione conectat. uiere enim conectere est, unde uimen dictum uirgulti species et uieti in rotis. poetice est ars ipsa. nam poesis et poema distant eo quod poema uno tantummodo clauditur carmine ut tragoedia [uel rhapsodia], poesis autem ex pluribus est corpus operis confecti ut Ilias Homeri.

τὸ *om.* *P* |
quod] qui *P* |
uiri *P* |
uno *add. O. Jahn* |
est] id est *P* |

201 **70*.** Mar. Vict. I 15, 1 p. 2499 P.: **Qui uersus ... Ilias Homeri** et Aeneis Vergilii. Diom. p. 473. 16: poetica est fictae uerae narrationis congruenti rhythmum ac pede composita metrica structura ad utilitatem uoluptatemque accommodata. distat autem poetica a poemate et poesi, quod poetica ars ipsa intellegitur, poema autem pars operis ut tragoedia, poesis contextus et corpus totius operis effecti ut Ilias Odyssea Aeneis. Isidor. orig. VIII 7, 3: uates a ui mentis appellatos **Varro** auctor est uel a uiendis carminibus, id est flectendis, hoc est modulandis, et proinde poetae latine uates olim et scripta eorum uaticinia dicebantur, quod ui quadam et quasi uesania in scribendo commouerentur, uel quod modis uerba connecterentur, uiere antiquis pro uincire ponentibus, etiam per furorem. Seru. ad Verg. Aen. III 443: duo genera uaticinandi sunt aut simplex ut Heleni, aut per furorem ut Sibyllae, quia uates a ui mentis appellates **Varro** auctor est. Non. p. 428: poesis et poema hanc habent distantiam: poesis est textus scriptorum, poema inuentio parua quae paucis uerbis (*an uersibus?*) expeditur. Lucilius satirarum libro VIII ... **Varro** Parmenone: poema est lexis enrhythmos, id est uerba plura modice in quamdam coniecta formam. itaque etiam distichon epigrammation uocant poema. poesis est perpetuum argumentum ex rhythmis. *cf. Varr. de l. l. VII 36 p. 323. Sueton. fr. 2 Reiff.*

codicibus quos A et B signavi (cf. adnot. ad fr. 67) accedit hoc loco cod. Vossianus 33, 4 = C

71. Rufinus comm. in metr. Terent. p. 387 G. p. 2713 P.: **Mensuram esse ...**

Victorinus Caesius Bassus Terentianus Caecilius Vindex Cinna Sisenna Diomedes Albinus Quintilianus Sosipater Charisius Helenius Asper Caper Arruntius Probus Plinius Euantius (*sic BC*) Sacerdos qui et Donatus Iuba. Seru. de accent. p. 535 Endl.: Terentius rhythmis scribit comoedias uel Plautus.

72

202 Trimeter herous ex superiore *** iambico diximus. sed hoc Varro ab Archilocho auctum dicit adiuncta syllaba et factum tale: 'omni potente parente meo'. huic si auferas ultimam syllabam, erunt tales tres pedea, quos prior pars hexametri recipere consuevit.

Dimeter ABM |
heroius ex superiore iambico fit ut
Buschius et, nisi quod hexametro pro
iambico cl. Diom. p. 512, 4 correxit,
Ritschellius quaest. uarr. p. 35. |

lacunam indicauit Keilius cui intercidisse uidentur quaedam quibus trimetrum heroum ex superiore parte hexametri in epodis coniungi cum iambico dictum fuit, de qua re dixit Diom. p. 502, 3

72. Diom. p. 515, 14: **Trimeter herous ... recipere consuevit.**

73

At in extremum senarium totidem semipedibus adiectis fiet comicus quadratus, ut hic: 'heri aliquot adulescentuli coimus in Piraeo'.

at A aut B |
fiat AB |
heri (h in rasura) B Terent. Eun. III
4, 1 |
aliquod AB |

de codd. uid. adn. ad fr. 67

202 **73.** Rufin. comm. in metr. Terent. p. 2707 P. 380 G.: idem Varro in eodem libro VII (in eodem septimo A eodem VII B) de lingua latina ad Marcellum sic dixit: **at in ... in Piraeo.** Diom. p. 515, 3: septenarium uersum **Varro** fieri dicit hoc modo, cum ad iambicum trisyllabus pes additur et fit tale 'quid immerentibus nocet quid inuides amicis?' similis in Terentio (*Hecyr. III 2, 14*) uersus est 'nam si remittent quippiam Philumenae dolores'. et in Plauto saepius tales reperiuntur. Rufin. p. 378 G. p. 2706 P.: Diomedes sic: 'septenarium uersum **Varro** fieri dicit hoc modo, cum ad iambicum trisyllabus pes additur et fit tale 'quid immerentibus nocet, quid inuides amicis?'. similiter in Terentio uersus est 'nam si remittent quippiam Philumenae dolores'. et in Plauto saepius tales reperiuntur' ... (*fr. 74*) ... Charisius sic 'septenarium uersum fieri dicit **Varro** hoc modo, cum ad iambicum trisyllabus pes additur, ut praefatum est, et fit tale 'quid immerentibus nocet, quid inuides amicis?' similis in Terentio uersus est: 'nam si remittent quippiam Philumenae dolores'. et in Plauto sac pius tales reperiuntur. (et fit—reperiuntur A om. B).

74

203 Quare in huiuscemodi locis poni oportet notam I transuersam inter syllabas, frequentius ad extremum uersum senarium et similes, si pro longa breuem habebunt extremam, ut in hoc: 'amicus summus meus et popularis Geta'.

notam ·I· transuersam A notam et
transuersum *corr. alt. m. in* notam I
transuersam B |
sillabas A |
uorsum B |
amicus] Terent. Phorm. I 1, 1 |
meus *sup. lineam* B |

74. Rufin. comm. in metr. Terent. p. 2706 P. 378 G.: Varro de lingua latina ad Marcellum sic: **quare in ... popularis Geta.**

75

203 Octonarius est, ut Varro dicit, cum duo iambi pedes iambico metro praeponuntur, et fit uersus talis: 'pater meus dicens docendo qui docet dicit docens'.

proponuntur ABM |
dicens *priore loco a* docens ABM |

75. Diom. p. 515, 9: **Octonarius est ... dicit docens.** tolle hinc primos duos iambos et erit tale quale illud est: 'ibis Liburnis inter alta nauium' (*Horat. epod. I 1*).

76

Ex iambico nouum carmen refert Varro cuius exemplum est tale: 'pedem rhythmumque finit'. si addas hic quae detracta sunt ex iambico, eundem iambicum supplebis sic: 'pedem rhythmumque finit [alta nauium]' potest hoc comma tale esse, quale illud: 'Philumenae dolores', quod est ex iambico septenario.

Ex om. ABM |
iambico] iambionicum *Lachmannus in*
Lucr. p. 276 |
phylumenae *BM Terent. Hec. III 2,*
14 |

76. Diom. p. 518, 14: **Ex iambico ... iambico septenario.** et illud hinc est comma, quod Arbiter fecit tale: 'anus recocta uino | trementibus labellis'.

Archilochium Varro illud dicit, quod est tale: 'ex litoribus properantes nauibus recedunt'.

77. Diom. p. 515, 19: **Archilochium Varro ... recedunt.** hic superius comma quod est tale ['ex litoribus properantes' simile est illi quod est tale]: 'Troiae qui primus ab oris', inferius comma, quod est tale 'nauibus recedunt' simile est illi quod est tale 'machinae carinas'.

Latine (scripserunt) de numeris hi: Cicero Victorinus
Eusebius Terentianus Varro Probus.

hiccezero {*above first e: i} B |

78. Rufin. de metr. orat. p. 2720 P. 398 G.: Victorinus multa dicit de compositione et numeris et pedibus oratoriis. ut Cicero (*in Oratore*) dicit, isti scripserunt apud graecos Thrasymachus Naucrates Gorgias Ephorus Isocrates Theodectes Aristoteles Theodorus Byzantius Theophrastus [Hieronymus]. **latine de numeris ... Probus** Charisius Diomedes Quintilianus Donatas Victor Seruius.

Prosa est producta oratio a lege metri soluta. prosum enim antiqui productum dicebant et rectum, unde ait Varro, apud Plautum 'prosis lectis' significari rectis. unde etiam quae non est perflexa numero sed recta prosa oratio dicitur, in rectum producendo. | praeterea tam apud graecos quam apud latinos longe antiquiorem curam fuisse carminum quam prosae. omnia enim prius uersibus condebantur, prosae autem studium sero uiguit.

producta *sup. lin. add. ab alt. manu in* A |
uaro A |
letis {*above e: c} D |
significare BD |
perflexa AB per.lexa {*above .: p} C |
perplexa D |
producenda D |
preteera D |
grecos A |
apud latinos A |
longe *ab alt. m. add. C* |
prose AB *prose C* |
prius C |
condebatur {*above at: n} C |
prose C |

primus apud graecos Pherecydes Syrus soluta oratione scripsit, apud romanos autem Appius Caecus aduersus Pyrrhum solutam orationem primus exercuit. iam exin ceteri prosae eloquentia contenderunt.

prim; A |
grecos AD |
ferecides ABCD |
syrus AD *sirus BC* |
oration~ B |
apius C |
caecus A *cecus CD c&us B* |
pirrum ABCD |
prius {*above u: M} M *alt. m. add. A* |
prius C |
exhinc & caeteri A *exhinc & ceteri BCD* |
pose {*above po: r} *aeloquentia condiderunt C* |

Isidori capituli mihi contulit Vsener codices Bernenses hos: A = cod. 101 B = cod. 224 C = cod. 36 saec. X uel XI D = cod. 95 saec. XII uel XIII

*recte iudicauit Vsener quae uolgo leguntur cap. 38, 12 quondam uerbis nostris adscripta fuisse, praeue relata ad § 11 'ante Pherecydem'; sunt autem haec: hoc (hunc AB) apud graecos Hecataeus Milesius (achatesius milesius A acatesius melesius B acathes milesius ras. *trium litterarum post acathes D*) fertur primus composuisse uel ut alii putant Phercydes Syrus (ferecides *sirus ABD*). de C tacet Vsener*

79. Isidor. orig. I 37, 1: **Prosa est ... rectum producendo.** alii prosam aiunt dictam ab eo quod sit profusa, uel ab eo quod spatiosius proruat et excurrat nullo sibi termino praefinito. **praeterea tam ... eloquentia contenderunt.**

Et in carmine et in soluta oratione genera dicendi sunt tria probabilia, quae graeci χαρακτηρας uocant nominaque eis fecerunt ἀδρόν ἰσχυρόν μέσον. nos quoque quem primum posuimus uberem uocamus, secundum gracilem, tertium mediocrem. uberi dignitas atque amplitudo est, gracili uenustas et subtilitas, medius in confinio est utriusque modi particeps.

in soluta] in *om. R* |
pabilia (*corr. ex* *habilia*) eis fecerunt tria u~ nos primum uberem uocamus *om. reliquis R* |
atq: atq: R |

R = cod. Lugdun. Rottendorffianus Gronou. 21 saec. XII (cf. Hertz ber. d. berlin. acad. 1847 p. 411) quem ipse contuli

His singulis orationis uirtutibus uitia agnata sunt pari numero, quae earum modum et habitum simulacris falsis ementiuntur. sic plerumque sufflati atque tumidi fallunt pro uberibus, squalentes et ieiuni dici pro gracilibus, incerti et ambigui pro mediocribus. uera autem et propria huiusmodi formarum exempla in latina lingua M. Varro esse dicit ubertatis Pacuuium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium. sed ea ipsa genera dicendi iam antiquitus tradita ab Homero sunt tria in tribus: magnificum in Vluxe et ubertum; subtile in Menelao et cohibitum, mixtum moderatumque in Nestore.

uicia R |
emenciuntur R |
propria] pa{*above p: i} R |

206 Animaduersa eadem tripertita uarietas est in tribus philosophis quos Athenienses Romam ad senatum legauerant impetratum, uti multam remitteret, quam fecerat is propter Oropi uastationem. ea multa fuerat talentum fere quingentum. erant isti philosophi Carneades ex academia; Diogenes stoicus, Critolaus peripateticus. et in senatum quidem introducti interprete usi sunt C. Acilio senatore, sed ante ipsi seorsum quisque ostentandi gratia magno conuentu hominum dissertauerunt. tum admirationi fuisse aiunt Rutilius et Polybius philosophorum trium sui cuiusque generis facundiam. uiolenta, inquit, et rapida Carneades dicebat, scita et teretia Critolaus, modesta Diogenes et sobria.

philosophis R |
atenienses R |
senatum populi legrauerunt
imperatum R |
remitterent R |
fecerant R |
uastacionem R |
cecilio R |
dissertauerunt R |
admiracioni R |
polibius R |
rapida capida del. capida R |
terecia R |
modesdiogenes {*above di: ta} R |

205 **80.** Gell. VI 14, 1: **Et in carmine ... et sobria.** unumquodque autem genus ut diximus, cum caste pudiceque ornatur fit illustrius, cum facatur atque praelinitur fit praestigiosum. Macrobo. sat. I 5, 14: illos dico quos Athenienses quondam ad senatum legauerant impetratum uti multam remitteret, quam ciuitati eorum fecerat propter Oropi uastationem. ea multa fuerat talentum fere quingentum. erant isti philosophi Carneades ex academia, Diogenes stoicus, Critolaus peripateticus, quos ferunt seorsum quemque ostentandi gratia per celeberrima urbis loca magno conuentu hominum dissertauisse. fuit ut relatum est facundia Carneades uiolenta et rapida, scita et tereti Critolaus, modesta Diogenes et sobria. sed in senatum introducti interprete usi sunt C. Acilio senatore.

81 Ἡθῆ ut ait Varro de latino sermone libro V, ** nullis aliis seruare conuenit, inquit, quam Titinio Terentio Attae. πάθη uero Trabea; inquit, Atilius Caecilius facile mouerunt.

* * lacunam signauit O. Iahn |
nullis aliis Ritschelius parergon plaut.
I p. 194 nullus ali N |
atte pathe N |

‘Egone illam? quae illum? quae me? quae non? sine modo, mori me malim. sentiet qui uir siem’: praecise, inquit Varro, generat animi passionem. quod noui generis cum non sit interiectio sed ademptio, tamen interiecti animi causa uocitamus. ‘tu me homo adigis ad insaniam’ irascentis et haec oratio est, licet nulla sit interiecta particula. ‘tun consulis quicquam?’ et haec irascentis oratio est. ‘tremo horreoque postquam aspexi hanc’ adfectus ob amorem.

egone] Ter. Eun. I 1, 20 |
illam quae] illamq: N |
praecise N |
tu me] Terent. Ad. I 2, 31 |
tun] Ter. Ad. I 2, 47 |
tremo] Ter. Eun. I 2, 4 |
adolere N |
adfectae N et edit. |

207 ‘heus heus pater, heus Hector’ adolere mentis adfectus. ‘mane mane, porro ut audias’ cupiditatis adfectus est.

81. Char. p. 241, 27: Ἡθῆ ut ait ... adfectus est. cf. Isidor. orig. II 14.

82 Id praesente legatis omnibus exercitui pronuntiat.

exercitu codd. ut Schopenius mecum communicauit: num seruandum coll. Prisciano VII p. 363, 6? |

207 **82.** Donat. in Ter. Eun. III 3, 7: *Nescio quid profecto absente nobis turbatumst domi:* aut subdistinguentum est et subaudiendum ‘me’ aut ἀρχαίσιμος figura est ‘absente nobis’ pro nobis absentibus. Pomponius: ‘sine ergo istuc praesente amicis inter cenam’. Varro ad Marcellum (Varro Marcello codd. omnes Varro in Marcellum uolg.): **id praesente ... pronuntiat.**

83 Later lutum iugmentatum.

iugmenta N |

83. Char. p. 135. 17: Later an lateris? et huic nominatiuum singularem ablatiuus restituet singularis, si E litteram deponat. Varro de sermone latino V: **later ... iugmentatum.**

84 Auctore M. Varrone is demum latine caper dicitur qui excastratus est.

M. Varrone] ·H· Varrone VVarrone B |

de codd. VB uid. adnot. ad fr. 36. 54

84. Gell. VIII 9, 8: Quo pacto diceret (Vergilius) τὸ καλὸν πεφιλαμένη, uerba hercle non translaticia, sed cuiusdam natiuae dulcedinis? hoc igitur reliquit et cetera uertit non infestiuiter (Theocr. III 3 sq. Verg. buc. III 64 sq.), nisi quod caprum dixit quem Theocritus ἐνόρχαν appellauit. **auctore enim M. Varrone ... excastratus** est. cf. Varr. de l. l. V 97 p. 99. rer. rust. II 3, 7. Fest. Pauli p. 48: Caprae.

Iterum ex gallo gallinaceo castrato fit capus.

85. Char. p. 103, 26: Capo dicitur nunc, sed Varro de sermone latino **iterum** ait **ex ... fit capus**. Beda qui uoc. de orthogr. p. 2780 P.: capo nunc, sed **Varro** de sermone latino ait: ex gallo gallinacio castrato fit capus. *cf.* Varro rer. rust. II 7, 15.

86

Poscere est quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus, petere uero est cum aliquid humiliter et precibus postulamur. quoties *cod. Regin. 1674 saec. X* |
precibus *cod. Paris. 7929 saec. X* cum
precibus *Regin.* |

86. Seru. ad Verg. Aen. VIII 194: **Poscere est** secundum Varronem **quotiens ... postulamur**.

208 87

Domi suae.

87. Char. p. 126, 22: **Domi suae** Varro de sermone latino libro V. nec enim potest aduerbium dici cui suae pronomen adest. Cato de multa contra L. Furium 'domi meae saepe fuit' et est genetiuus.

88

Mutuo, ut Varro de sermone latino libro V loquitur, in consuetudine est, mutue uero ut docte scribendum putat. consuetudine] cognomine *N* |
mutue *N* |
docte sic putant *N* |

88. Char. p. 205, 15: **Mutuo ut ... scribendum putat**. nec non et illi qui de differentiis scribunt.

89

Coram de praesentibus nobis, palam etiam de absentibus. presentibus *cod. Cassellanus, in
ceteris Varronis uerba desunt* |

89. Seru. ad Verg. Aen. I 595: Coram nonnulli ad personam, ut 'coram uiro', palam ad omnes referri uolunt, ut 'palam omnibus'. Varro: **coram ... absentibus**. sane coram quidam aduerbium putant, quia non subsequitur casus. quidam praepositionem loquentis, non casibus seruientem. Suet. p. 286 Reiff.: palam omnium praesentiam notat, coram personam accipere desiderat. Isidor. diff. uerb. 91: inter coram et palam: coram ad personam refertur, dicimus enim coram illo, palam autem personae caret, quia id ipsum significat quod omnes sciunt. ergo coram ad personam certam refertur, palam ad omnes. *cf. Donat. ad Ter. Ad. III 3, 17.*

90

Quando particulam pro cum ponere Formianos et Fundanos ait Varro. formianus et fundanius ait ut uarro
N |

90. Char. p. 111, 23: **Quando ... Varro**, sed et alii faciunt nec sine exemplo, nam Plautus in Menaechmis (*III 3, 23*) ita ait 'non habeo. at tu quando habebis, tum dato'. uitium tamen esse non dubium est. *cf. Fest. p. 258a. quando.*

DE GRAMMATICA

91

209 Vt Varroni placet, ars grammatica, quae a nobis literatura dicitur, scientia est eorum, quae a poetis historicis oratoribusqueduntur ex parte maiore. eius praecipua officia sunt quattuor ut ipsi placet: scribere legere intellegere probare.

91. Mar. Vict. I 1, 6 p. 2541 P.: **Vt Varroni ... intellegere probare**. Diom. p. 426, 18: tota grammatica consistit praecipue intellectu poetarum et scriptorum et historiarum prompta expositione et in recte loquendi scribendique ratione. *cf.* Seru. in Donat. p. 512 Endl. Mart. Cap. III 230 p 51 Gr.: officium meum (*grammatica loquitur*) tunc fuerat docte scribere legereque. nuno etiam illud accessit, ut meum sit erudite intellegere probareque, Max. Victor. p. 271 Lind. p. 1937 P.: grammatica est scientia interpretandi poetas et recte loquendi scribendique ratio, dicta ἀπὸ τῶν γραμμάτων [id est ab his litteris] unde incipere debet.

92

210 Audiri absentium uerba non poterant. ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis atque discretis. nihil autem horum facere poterat si multitudo rerum sine quodam defixo termino infinite patere uideretur. ergo utilitas numerandi magna necessitate animaduersa est. quibus duobus repertis nata est illa librariorum et calculonum professio, velut

quaedam grammaticae infantia, quam Varro litterationem uocat; [Graece autem quomodo appelletur non in praesentia recolo]. |

Poterat iam perfecta esse grammatica, sed quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam latine litteratura dicitur, factum est, ut quicquid dignum memoria litteris mandaretur ad eam necessario pertineret.

92. Augustin. de ord. II 12, 35. I p. 415 ed. congr. S. Mauri: illud quod in nobis est rationale, id est quod ratione utitur et rationabilia uel facit uel sequitur, quia naturali quodam uinculo in eorum societate astringebatur, cum quibus illi erat ratio ipsa communis nec homini homo firmissime sociari posset nisi colloquerentur atque ita sibi mentes suas cogitationesque quasi refunderent, uidit esse imponenda rebus uocabula id est significantes quosdam sonos, ut quoniam sentire animos suos non poterant, ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. sed **audiri absentium ... praesentia recolo.** progressa deinde ratio animaduertit eosdem oris sonos, quibus loqueremur et quos litteris iam signauerat, alios esse qui moderato uarie hiatu, quasi enodati ac simplices faucibus sine ulla collisione defluerent, alios diuerso pressu oris tenere tamen aliquem sonum, extremos autem qui nisi adiunctis sibi primis erumpere non ualerent. itaque litteras hoc ordine, quo expositae sunt uocales semiuocales et mutas nominauit. deinde syllabas notauit, deinde uerba in octo genera formasque digesta sunt, omnisque illorum motus integritas iunctura perite subtiliterque distincta sunt, inde iam numerorum et dimensionis non immemor, adiecit animum in ipsas uocum et syllabarum uarias moras atque inde spatia temporis alia dupla alia simpla esse comperit, quibus longae breuesque syllabae tenderentur. notauit etiam ista et in regulas certas disposuit. **poterat iam ... necessario pertineret.** cf. de mus. II 1, 1. I p. 564. Mart. Cap. III 229 p. 50 Gr.: tunc illa, ut familiare habebat exponere percunctata et docere facile quae ab eadem quaerebantur, penula a dextra cum modestia uerecundiaque releuata (*sic codd.: B = Bambergensis et D = Darmstadiensis, quos ipse contuli*) sic coepit: γραμματικὴ dicor in Graecia, quod γραμμὴ linea et γράμματα litterae nuncupentur, mihi que sit attributum litterarum formas propriis ductibus lineare. hincque mihi Romulus litteraturae nomen ascripsit, quamuis infantem me litterationem uoluerit nuncupare, sicut **apud graecos γραμματιστικὴ primitus uocitabar**, tunc et antistitem dedit et assectores (*B assectores D*) impuberes aggregauit. cf. Ioann. Saresb. metalog. I 21. V p. 60 Giles. Asper. p. 309 Lind. p. 1725 P. (*cf. supra p. 100*): grammatica est scientia recte scribendi enuntiandi interpretandique rationem (*sic cod. Vatican. 1492 chart.*) uerborum. quam **Terentius** (et *add. Vat.*) **Varro** primum ut adhuc rudem appellatam esse dicit litterationem (litteraturam *Vat.*). Isidor. orig. I 3, 1: primordia grammaticae artis litterae communes existunt, quas librarii et calculatores secuntur. quorum disciplina uelut quaedam grammaticae artis infantia est, unde et eam **Varro** litterationem uocat. cf. I 5, 1. Diom. p. 421, 9: artium genera sunt plura, quarum grammaticae sola litteralis est, ex qua rhetorice et poetice consistunt. idcirco litteralis dicta, quod a litteris incipiat. nam et grammaticus latine litterator est appellatus et grammatica litteratura, quae formam loquendi ad certam rationem dirigit. Quint. II 1, 4: et grammaticae, quam in latinum transferentes litteraturam uocauerunt, fines suos norit, praesertim tantum ab hac appellationis suae paupertate, intra quam primi illi consistere, pronecta. nam tenuis a fonte assumptis historicorum criticorumque uiribus pleno iam satis alueo fluit, cum praeter rationem recte loquendi non parum alioqui copiosam prope omnium maximarum artium scientiam amplexa sit.

210

93

Grammaticae officia, ut adserit Varro, constant in partibus quattuor: lectione enarratione emendatione iudicio. lectio est uaria cuiusque scripti enuntiatio seruiens dignitati personarum exprimensque animi habitum cuiusque. enarratio est exquisitio, per quam unius cuiusque rei

expremensque *A* expmensusque *M*
expraemensque *B* |
cuiusque narratio *A* cuius narratio *BM* |
exquisitio *AB* adquisitio *M* |
dictionemue *ABM* |

211

qualitatem poeticis glossulis exsoluimus. emendatio est correctio errorum, qui per scripturam dictationemue fiunt. iudicium est aestimatio, qua poema ceteraque scripta perpendimus.

93. Diom. p. 426, 21: **Grammaticae officia ... lectio est** artificialis interpretatio uel **uaria cuiusque ... enarratio est** obscurorum sensuum quaestionumue explanatio uel **exquisitio per ... emendatio est** qua singula prout ipsa res postulat dirigimus aestimantes uniuersorum scriptorum diuersam sententiam uel **correctio errorum ... iudicium est** quo omnem orationem recte uel minus quam recte pronuntiatam specialiter iudicamus uel **aestimatio qua ... perpendimus.** Max. Victor. p. 272 Lind. p. 1938 P.: grammaticae officia sunt quattuor: lectio enarratio emendatio iudicium. lectio quidem est secundum accentus ad sensum necessitatemque pronuntiatio. enarratio est secundum poetae uoluntatem uniuscuiusque discretionis explanatio. emendatio est errorum apud poetas et figmentorum reprehensio. iudicium est bene dictorum comprobatio.

211

94

Nomen unius cuiusque litterae omnes artis latores praecipueque Varro neutro genere appellari

iudicauerunt et aptote declinari iusserunt.

94. Prob. instit. art. p. 48, 35: Nomen litterae est quo appellatur. sane **nomen unius cuiusque ... declinari iusserunt.**

95

Litterarum partim sunt et dicuntur ut A et B; partim dicuntur neque sunt ut H et X, quaedam neque sunt neque dicuntur ut Φ et Ψ .

ut A et B et h et x partim sunt que neque dicuntur. quaedam AB | ut phi · y B ut phi · Ψ ·A |

de codd. uid. adnot. ad [fr. 43](#)

95. Cassiodori Cornut. p. 576^B Garet. p. 2286 P.: Praeterea in libro qui est de (*sic* A, qui est in B) grammatica Varro cum de litteris dissereret, HA (ita. h. *libri*) inter litteras non esse disputavit. quod multo minus mirum, quam quod X quoque litteram esse negat. in quo quid uiderit nondum deprehendi. ipsius uerba subiciam: **litterarum partim ... ut Φ Ψ .** Mar. Vict. I 3, 12 p. 2452 P.: nec dubitatur his litteris omnibus absque sola V remotis, latinae linguae reliquas decem et septem posse satis facere. nam pro H adspirationis nota, ut graeci faciunt, poni posset F et P et eadem aspiratio completeretur ... X autem per C et S possemus scribere. cf. I 3, 8. 10. 4, 77. Donat. I 2, 4 p. 1736 P. Serg. in Donat. p. 1829 P.

212 96

Probus et Varro, alter eorum in duas partes scribit et reliquas subiectas facit, alter in quattuor prout quisque potuit sentire.

Vasso altereutrum {*above 'utrum': eorum} *deleto* e (eorum *man. rec. suprascr.*) B | nouas in *mg. man. altera*: in duas B | an *discribit?* |

B = cod. *Bernensis 380 litteris uncialibus perscriptus saec. VI uel VII*

212

96. Cledon. comm. in Donat. p. 1861 P.: De partibus orationis. **Probus et ... potuit sentire.** nos uero conuenit Donati sequi auctoritatem.

97

Lac non debemus dicere sed lact.

lac non A lac non *rasura unius litterae post* lac B |

A = cod. *Sangermanensis 1180* B = cod. *Sangerm. 1179, uterque saec. VIII uel X*

97. Pomp. comm. art. Don. XVIII 2 p. 233 Lind.: Nominatiuus tredecim litteris terminatur ... (Donatus) adiecit C. ut allec aut lac, de quo dubitatur. hoc dixi saepius. multi dicunt (*num* inquirunt?) utrum lac dicamus an lact. et reuera si quaeras, hoc rite facit nec aliud. nam si dixeris lac, erit genetiuus lacis, quemadmodum allec allecis. lectum est hoc saepius praecipue apud Varronem. ille dicit: **lac non ... lact.** sed dixit Caesar contra ipsum rem ualentissimam, nullum nomen duabis mutis terminari. C et T duae mutae sunt, ergo exclusi sumus ab illa regula. superest, ut sequamur regulam Plauti, lacte ut dicamus. Habemus in Bacchidibus (19): 'sicut lacte lactis simile'. Diom. p. 303, 3: omnia nomina latina nominatio casu singulari litteris duodecim extremis terminantur ... sunt qui addunt C ut lac, quod **Varro** (doctissimus *add. Keil.*) artis grammaticae exterminat. Cledon. comm. in Donat. p. 1904 P.: 'ut allec uel lac uel lacte', quia uolunt dicere quod lacte dicitur in nominatio singulari iuxta Plautum. 'lact' (lacte *libri*) ait **Varro** *** non dici, numquam enim nomen ex duabus mutis terminatur. occurrit, (*sic Vsener pro* aut *currit.*) 'hoc lacte', quod dicit Plautus (*fr. Bacch. 19 Ritschl.*) 'sicut (ut sit *libri*) lacte lactis', non 'sicut *lac* lactis'. auctoritas Vergilii tamen lac dixit. cf. Varro l. l. V 104 p. 106. Prob. cath. p. 7, 5. Varr. Andabatis ap. Non. p. 483 u. lacte.

98

Glossemata ut toreumata enthymemata noemata schemata poemata et his similia omnia Varronis regula, inquit Plinius, datiuo et ablatiuo plurali in BVS dirigit, quia singularis ablatiuus E littera finiatur.

ENØYMHMATA NOHMATA CKHMATA N | derigit N |

98. Char. p. 131, 10: *Glossemata ut ... littera finiatur.* melior tamen ratio est, quam sub A littera dedi; et ideo haec et eiusmodi ex alia formula genetiuum pluralem et ex alia datiuum sumunt, horum glossematum his glossematis. cf. p. 123, 3.

213 99

Sunt autem pronomina finita tria [ego tu ille], infinita septem, minus quam finita sex, possessiua quinque. et haec sunt pronomina. in rerum natura plus non inuenies. omnia pronomina quae sunt inuenta in latina lingua ista sunt: finita sunt tria: ego tu ille, infinita septem: quis qualis talis tantus quantus quotus totus, minus quam finita sunt sex: ipse iste is hic idem sui, possessiua sunt quinque: meus tuus suus

tria *add. et* ego tu ille *uncis inclusit Wachsmuth* | septim *infra quoque* G = cod. *Guelferbytanus Lindemanni* | inuenis *libri* | primigenia AB primigenia *corr. ab alt. man. in* primigenia G | aliquid a naturali AB |

214 noster uester. alia pronomina non inuenies. sed dicere mihi diriuatum *B* deriuatum *corr.* in
habes: dixisti mihi alia pronomina non inueniri, sed inueni deriuatum *G* |
alia, dico tibi: ego dixi, quia non sunt primigenia quae dicit Varro, sed deductiua. multum
interest utrum sit aliquid naturale an aliquid deriuatum.

Huius fragmenti non nisi extrema uerba mihi cum AB, de quibus uid. adnot. ad fr. 97, conlata sunt

213 **99.** Pomp. comm. art. Don. XVIII 4 p. 239 Lind.: **Sunt autem ... sed deductiua.**
Prob. inst. art. p. 131, 25: qualitas pronominum in quattuor formas diuiditur: finita
minus quam finita infinita possessiua. finita pronomina sunt, quae notant certum
numerus, certam personam. haec tria sunt tantum: ego tu ille ... minus quam finita
forma sex haec pronomina continet tantum: ipse iste is idem sibi hic ... infinita forma
decem nouem haec pronomina continet tantum: qui uel quis quidam quicumque
quisquam quisquis quisnam quispiam aliquis nequis siquis qualis qualiscumque talis
quantus quantuscumque tantus quotus quotuscumque totus ... possessiua forma
quinque haec pronomina continet tantum: meus tuus suus noster uester. *cf.* Serg.
comm. in Don. p. 1847 P. Cledon. comm. in Don. p. 1906 P. Seru. comm. in Don.
p. 1785 P.: qualitas pronominum principaliter bipartita est. omnia enim pronomina
aut finita sunt aut infinita. finita sunt, quae recipiunt personas, id est quae definiunt
personas, et sunt tantum tria: ego tu ille. sed ille plerumque uariatur. nam si ad
praesentis personam refertur, tunc recte finitum est, si de absente dicatur, minus
quam finitum est. infinita autem pronomina uarias habent species. nam licet omnia
quaecumque non recipiunt personas infinita sunt, tamen alia dicuntur generaliter
infinita, alia minus quam finita, alia articularia uel demonstratiua, alia possessiua.
generaliter infinita sunt, quae unicuique personae aptari possunt, ut est quis, et sunt
haec septem tantum: quis talis qualis quantus tantus quotus totus. minus quam finita
dicuntur, quae commemorationem habent notarum personarum, ut est ipse. haec
sunt sex tantum: ipse iste is hic idem sui ... possessiua dicuntur pronomina, quae nos
aliquid possidere ostendunt, ut est meus tuus ... sunt autem possessiua pronomina
214 omnia sunt uiginti et unum, nullum aliud quod suam originem habeat poterit reperiri,
sed si qua sunt compositione fiunt. *cf.* Diom. p. 329, 5.

100

Pronomen quia non fungitur officio nisi praemisso nomine,
ideo haec pars a Varrone succedanea dicitur, quia non
potest in eadem locutione esse; hoc est quia bis nomen
repeti non potest. ordo tamen hic custodiendus est, ut
nomen in praecedenti sit loco, pronomen in subiectis.

non *om.* *B* de quo uid. ad [fr. 96](#) |
barrone *B* |
succedanea *Bondamus uar. lect. II 2*
p. 115 succedat in ea *B* |
poteset *B* |
potes *B* |

100. Cledon. comm. in Don. p. 1905 P.: **Pronomen**

quia ... in subiectis. Seru. comm. in Don. p. 484 Lind.: (pronomina) sunt
particulae, quae fastidium repetitionis excluderent succedendo in ipsa nominis
significatione. p. 501: pronomen dictum est quasi pro nomine, eo quod fungitur officio
nominis ... et ideo etiam in subiectis locis ponuntur.

101

Per C 'cum' aduerbium erit temporis ut: cum uenerit loquemur, cum uoles ibimus, *cum* petieris
feres. |

de cod. uid. adnot. fr. 44

215 Varro aduerbia localia, quae alii praeuerbia uocant,
quattuor esse dicit: ex in ad ab. 'ex' locum significat unde
egredimur ex area, 'in' locum in quem ibimus ut in aream,
'ad' locum ad quem adimus ut ad parietem, 'ab' locum a quo
discedimus ut a pariete. horum duorum aduerbiorum, ex et
ab, poste riores literae solent demi, alias recte alias
perperam. quando ergo ex, quando e dici oporteat ex
consequentibus uocabulis animaduertitur. item et 'apud'
locum significat ut: [accede ad me] qui dominati apud me
sunt, apud illum est. 'de' quoque nonnumquam pro 'a'
ponitur, et nonnumquam pro 'ex', pro 'a' ut in hoc ... 'de
provincia uenire' qui se dicit; nam perperam est, imus enim
in prouinciam ut in nauem et in circum, eximus ut e naue e
circo sic e prouincia. de prouincia existimamus cum de ea
216 bene aut male praedicamus, de naue dicimus cum longa an
flaminius an maximus.

oportet ex consonantibus uocalibus *B* |
significandum *B* |
pro ex et nonnumquam *B* |
pro a ut in hac prouincia ex prouincia
uenire *B lacunam significauit qua*
exempla quaedam praepositionis de
pro a positae et uerba: peccat etiam
(de prouincia uenire e. q. s.) excidisse
uidentur |
perpera in *B* |
ut in circum *B* |
eximus in naue{*above e: b} (b manu
alt. suprascr.:) circo *B* |
longa aut *B* |
flaminius *B* |

item uitiose dicitur senatum habere apud aedem Apollinis,
quod in aede dici oportet. et 'de senatus sententia' uitiose,
nam debent dicere ut ex mea sententia ex tua sententia, sic
ex sensatus sententia. item qui dicunt 'de senatu redii'
potius quam e senatu, eo quod quo quom imus IN dicimus,

Apollonis *B* |
In aedem *B* |
senatu *B* |
quod quo inimus *eraso* in *B corr.*
Vsener |
dicendum ex *om.* *B* |

inde cum redimus dicendum ex. ex senatu eiectus potius quam de senatu. male imperant qui dicunt 'de tabulis quid dicere'. de tabulis enim is dicit qui eas laudat aut culpatur, e tabulis is dicit qui quod est in his scriptum recitat scriptumque pronuntiat. si eas uidet, potius dici oportet 'legi', contra quam 'dici', eas literas si non spectat. 'a capite dempta' qui uocant male appellant, quod sunt de capite dempta non a capite, 'ad caput additum' recto dicitur si est extra caput quod additur.

tabulis ·n· his *eraso* h B |
eas] eius B |
is] his *eraso* h B |
scriptum q: pronuntiat~ B |
ea B |
uidet et potius B |
legi quam dici contra eas litteras non
B corr. Vsener |
capud {*above d: t} B |

217 qui transcribunt tabulas, non describunt sed exscribunt, qui quales sunt scribunt ii describunt. a scena uenit spectator, e scena uenit qui egit, contra spectator e theatro, a theatro actor, de scena loquitur qui de ea bene an male ornata sit loquitur, in scena pronuntiat actor. qui hoc idem subtilius uult dicere non in scena sed pro scena dicit pronuntiare actorem. nam scena significat graece 'domus', e scena actor exiit, uenit in pulpitem ac uestibulum, pro scena itaque actor est. cum eo uenit dicimus prodire, qui domo excedit procedere, qui ex ea quid ducit producere. pro rostris dici oportet cum is qui contionatur iis dicit qui ante rostra sunt, pro rostris enim et ante idem sunt.

ii describunt] idem tribuunt B |
actor *add. Wachsmuth* |
non in] in *om. B* |
actorem {*above u: c} in scena
significare B corr. O. *Iahn* |
uestibulum. *scena B* |
auctor *eraso* u B |
eocedit B |
ex ea] ex *om. B* |
quod B |
his qui concionaturus dicit B |
pro rostris] prorsus B |

in rostra ascendit, e rostris descendit, de rostris dicit qui ea cuiusmodi sint dicit. in contione stat, e contione uenit, de contione dicit. inscribunt quidam literis 'e': datae 'e Gallia', item 'e Roma', uitiose. nam sic dici oportet: 'in Gallia' et 'Romae'. dantur enim in loco, afferuntur e loco, sequitur ut dentur in Gallia et Romae. [praepositio nonnunquam per unam literam scribitur, sed per diminutionem ut exhibet pro exhibit.] 'ab Roma uenio μεταπλασμός est pro 'Roma'.

litere datae B |
uiciose B |
Romae. Ceduntur B |
Roma B |
exhibet B |
ad (*corr. alt. m. in ab*) Roma B |
NΛΘNΛHΘ-CAC B |

218 unam literam scribitur, sed per diminutionem ut exhibet pro exhibit.] 'ab Roma uenio μεταπλασμός est pro 'Roma'.

101. Ter. Scaur. p. 2262 P.: **Per C cum ... petieris feres.** alii sic: quotiens V sequitur, Q ponendum, ut per QVO litteras: mequom tequom quotus quotiens aliquotiens. in ceteris uocalibus id est *AEIO* (est eo p. C ponendum, ut * cecidit Cornelius citatus. **Varro aduerbia ... animaduertitur.** nam si id quod sequitur, litteram habet primam semiuocalem aut mutam 'e', dictum leuius uidebitur, ut e Gallia et e Tuscia. quotiens uero uocales secuntur in eo quod sequitur *AEO*, simplicem et eandem habent rationem, quod 'ex' praepositur; ut in his: ex arce, ex Eryco, ex Olympo, aliter enim fiunt hiulca, ut e arce, e Eryco, e Olympo. si uero in uocabulo quod sequitur princeps littera uel I uel V fuerit, duas habet rationes. nam (unam B) si aliqua uocalis proxima coniuncta est in syllaba eadem, tunc sicut, cum est semiuocalis aut muta, obseruare dixi oportere. ita in his debet fieri, ut est e Vaticano e Iudaea. sin uocabulum duas uocales proxime non habuerit coniunctas, quorum sit littera princeps V aut I proinde atque A E O sit obseruandum, quod potius dici oportet ex Irpinis quam e Irpinis, ex Vmbria quam e Vmbria. similiter in H littera obseruari debet, ut in A E O litteris, ne dicamus e Hymetto (hymaesto *bis B*) sed ex Hymetto. similiter est in 'ab'. quisbusdam diligentioribus leuitatis causa solet demi B (p B), cum propositum *est* uocalibus aut nominibus locorum. in quibus principes sunt litterae semiuocales aut mutae, eam repudiant: a Baiis, a Capua, a Dertona. contra non demitur B, cum in uocalibus aut nominibus est primum A E O, ut ab Aricia, ab *Elea*. sin V aut I, duplicem habent rationem. si enim sunt solae, dicuntur ut reliquae uocales: ab Apso ab Illyrico (ababs abilli dico B). sin proximas litteras uocales secum habent coniunctas, proinde obseruandum est, an sint semiuocales, an mutae: a Venusia, a Ianiculo. **item et ... pro Roma.** singularis numerus per unam I litteram scribitur: docilis facilis, pluralis autem per E et I ut facileis docileis, ut ex hoc appareat singularis utrum (idem *corr. in item B*) sit appellatio an pluralis. aureis, quas modo aetheris scribimus, modo quibus audimus (quomodo audimus quibus B). nec (ne B) minus a nobis I singularis in fraude produci potest, ut uidis (uidi B) scribitur. si autem cum eadem I littera, aliud breue, aliud longum est ut illa et pila. apices ibi poni debent ubi iisdem litteris alia atque alia res designatur, ut uenit et uenit, aret et aret, legit et legit ceteraque his similia. super I tamen litteram apex non (in B) ponitur, melius enim I in pilla in longum producet. ceterae uocales, quia (an quae uel quom?) eodem ordine positae diuersa significant, apice distinguuntur, ne legens dubitatione impediatur, hoc est ne os hos aedes pronuntiet. Gramm. inc. p. 452 Endl.: praepositiones locorum quattuor uulgo seruantur (an asserunt?): ex in ad ab. duae primae quo itur et unde exitur significant, ut in arcem et ex arce; duae sequentes quo aditur et unde abitur, ut ad simulacrum et ab simulacro. antiqui in duabus praepositionibus ex et ab sequentes demebant litteras, si proximum uerbum semiuocalem primam aut mutam habiturum erat ut: e Galliae locis, quoniam ex minus leuem compositionem facit. hoc consuetudo non conseruat, dicitur enim ex Gallia. illud seruamus, si uocales secuntur ut praeponomus: ex Eryco, ex Olympo. si sequitur I aut V, habetur ratio duplex antiquorum, nam si uocalis aliqua iungeretur, demebant X: e Vaticano e Iudaea. hoc consuetudo non seruat. si per se essent sine aliqua uocali, X adiciebant, ut ex Illyrico ex Vmbria, item si H praeponeretur: ex Hymetto. hoc

215

216

217

seruamus et quidem si secuntur uoces, in quibus consonantes primae sunt, detrahimus B, ut a Capua, a Dertona. in quibus uocales secuntur, B praeponimus, ut ab Erycinis ab Atheniensibus. si I aut V sequatur, item ut supra duo seruantur modi, si per se sunt *admittunt*, ut ab Illyrico ab Urbino, si cum altera uocali amittunt, ut a Venusia a ianitore. *cf.* Sueton. fr. 206 Reiff. Diom. p. 414, 32: ex et ab praepositiones, si sequens uerbum a uocali incipiat, integre efferuntur, ut ex oppido ab illo, si consonantes sequantur, extremam litteram perdunt, ut e foro a Marco. similiter si uocalis sequatur consonantis loco posita, ut a Iunone e uirtute a uino. hae praeterea praepositiones non ut quibusdam uidetur [non *hinc transposuit Christ. Philol. XVIII p. 135*] idem unumque significant, nec enim unum est a theatro uenire et ex theatro. nam qui dicit a theatro non ex ipso theatro sed e loco qui est proximus theatro, qui ex theatro se uenire dicit ex ipso uenit theatro. his praepositionibus contraria potestate sunt ad et in, quae et ipsae non unum idemque significant, quia in forum ire est in ipsum forum intrare, ad forum autem ire, in locum foro proximum, ut in tribunal et ad tribunal uenire non unum est, quia ad tribunal uenit litigator, in tribunal uero praetor aut iudex.

102

Ex his pronomibus sedecim tantum Varro aduerbia eius modi secundum sonorum rationem fieri demonstrat: ille illic illinc illuc illo, iste istic istinc istuc, hic hic hinc huc, idem ibidem, qui quo, quique quoque, quicumque quocumque, quidam quondam, quispiam uspiam, aliquis aliquo alicubi, qualis qualiter, meus meatim et significat more meo, tuus tuatim et significat more tuo, suus suatim et significat more suo, noster nostratim et significat more nostro, uester uestratim et significat more uestro. ex quibus pronomibus tantum quem ad modum aduerbia fiant, sic uti Varro docuit, demonstrauimus.

102. Prob. inst. art. p. 152, 30: De pronomine. **ex his pronomibus ... docuit demonstrauimus.** *cf.* Prisc. XV 5 p. 63, 18.

DE ANTIQVITATE LITTERARVM AD L. ATTIVM

II

103

219 Sunt indeclinabilia tam apud graecos elementorum nomina quam apud latinos, siue quod a barbaris inuenta dicuntur, quod esse ostendit Varro in secundo de antiquitate litterarum, docens lingua chaldaeorum singularum nomina litterarum ad earum formas esse facta et ex hoc certum fieri eos esse primos auctores litterarum, siue quod simplicia haec et stabilia esse debent quasi fundamentum omnis doctrinae immobile, siue quod nec aliter apud latinos poterant esse, cum a suis uocibus uocales nominentur, semiuocales uero in se desinant, mutae a se incipientes uocali terminentur, quas si flectas, significatio quoque nominum una euanescit.

103. Prisc. I 7 p. 7, 27: **Sunt indeclinabilia ... una euanescit.**

istic istinc *rv* istic stinc *R* |
hic hic *R* hic hac *B* |
quique *B* quicque *R* |

elementorum (ylementorum *G*) nomina
tam apud graecos *LG* |
apud graecos *H* |
quod {*above space: a}barbaris *Dd* |
quod esse—auctores litterarum] *om.*
RADH in *mg.* *add. d.* in *schedula*
exhibet K |
ante esse *O. Iahn* ita *add.* |
esse om. d |
docens—litterarum] *om. d* |
caldeorum *GK* |
eos] eorum *G* |
simplicia hec *A* |
et *om. K* |
immobile *D* immobile *G* |
disinant *G* dissinant *K* |
mutae {*above ut: t} *L* |
incipientes a se *L* |
quas si *d* quasi *AD* |
euanescit una *K* |

104

220 Litterae apud maiores nostros non fuerunt XXIII sed XVI. postea additae sunt aliae. ita etiam tractatoris est, ut doceat olim XVI fuisse, postea ex superfluo additas alias litteras et factas XXIII. habemus hoc in libris ad Attium apud Varronem, et cur tot sint et quare eo ordine positae et quare isdem nominibus uocentur.

Ad haec uerba B (cf. adn. ad fr. 97, 99) non conlatus est

219

104. Pomp. comm. art. Don. I 7 p. 9 Lind.: Ista **litterae apud ... nominibus uocentur.** I 17 p. 27: legimus apud maiores nostros primas apud romanos XI litteras fuisse tantum modo, ut dicit Caesar libro analogiarum primo. [in libro analogiarum Caesar hoc dixit, XI fuisse]. **Varro** docet in aliis libris quos ad Attium scripsit, sedecim fuisse, postea tamen creuisse et factas esse XXIII. tamen primae quae inuentae sunt fuerunt undecim. postea quae inuentae sunt fuerunt sedecim, postea

sed sedecim *A* |
tractaturus *A* |
quare hisdem *A* |

et cur tot sint et quare eo ordine

item XX et tres factae sunt. illic commemoratur, qui illam litteram fecit, qui illam. Prisc. I 12 p. 11, 1: apud antiquissimos graecorum non plus sedecim erant litterae, quibus ab illis acceptis latini antiquitatem seruauerunt perpetuam. Max. Vict. p. 276 Lind. p. 1944 P. (cl. Endlicheri anal. gramm. p. 199): littera est figuratio quaedam, quam cum aliis adnexa nox emissa comprehenditur. Phoenices primi litterarum inuentores fuisse traduntur, quamuis alii Assyrios alii Mercurium apud Aegyptios asserunt. in Graeciam certe Cadmum Phoenicem sedecim attulisse constat α β γ δ ε ι κ λ μ ν ξ π ρ σ τ ω, eis Troiano bello Palamedem addidisse quattuor η ψ φ χ, post eum Simonidem melicum totidem υ ζ ο θ. haec auctore Eaandro, ut quidam uolunt, alii uero Hercule in Italiam a Pelasgis allatae sunt. cf. Max. Vict. I 4, 95 p. 2468 P. I 4, 20 p. 2458. Plin. VII 172.

105

Auctoritas tam Varronis quam Macri teste Censorino nec K nec Q nec H in numero adhibet litterarum.

105. Prisc. I 16 p. 13: **Auctoritas** quoque **tam ...**

adhibet litterarum. cf. Quint. I 4, 9. Vel. Long.

p. 2218 P. Ter. Scaur. p. 2252. 2258. 2261. Mar. Vict. I 3, 9 p. 2452 P.: (mutae) sunt numero nomen *BCDGHKPQT*.

ex his superuacuae quibusdam uidentur K et Q, quia C littera harum locum possit implere. H quoque adspirationis notam non litteram aestimamus. cf. I 6, 13 p. 2455. Max. Vict. p. 277 Lind. p. 1495 P. cl. Endl. anal. gramm. p. 200: (mutae) sunt nouem *BCDGHKPQT*. duae ex his superuacuae uidentur K et Q, quia C littera eorum locum possit explere. uerum has quoque necessarias orthographiae ratio efficit, ut quotiens A sequitur per K scribendum sit, ut kanna kalendae Karthago, quotiens V per Q ut quoniam Quirites, quotiens reliquae uocales per C ut certus ciuis Commodus. H uero existimatur adspirationis nota, uerum tamen littera est. cf. Diom. p. 423, 10. Donat. I 2, 3. 4 p. 1736 P.

autoritas D |

tam in mg. add. h |

macri et censorini GL teste in mg. l |

K] f K ante K unius litterae, post Q

duarum litt. (ue ut uidetur) litura in

R |

numero A |

DE ORIGINE LINGVAE LATINAE AD CN. POMPEIVM MAGNUM LIBRI III

106

Οὐδὲ γὰρ ἀγνοήσας ὁ Ῥωμύλος ἢ οἱ κατ' αὐτὸν δείκνυται κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τὴν Ἑλλάδα φωνήν, τὴν Αἰολίδα λέγω,

ὡς φασιν ὅ τε Κάτων ἐν τῷ περὶ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, Βάρρων τε ὁ πολυμαθέστατος ἐν προοιμίῳ τῶν πρὸς Πομπήιον αὐτῷ γεγραμμένων, Εὐάνδρου καὶ τῶν ἄλλων Ἀρκάδων εἰς Ἰταλίαν ἐλθόντων ποτὲ καὶ τὴν Αἰολίδα τοῖς βαρβάρους ἐνσπειράντων φωνήν.

ἐκεῖνου corr. ab alt. m. in ἐκεῖνο C =

cod. Caseolinus |

ἀλκὰδων C |

221

106. Ioan. Lyd. de magist. I 5 p. 125 Bekk.: ὥστε τύραννος ἦν ὁ Ῥωμύλος, πρῶτον μὲν τὸν ἀδελφὸν ἀνελὼν καὶ τὸν μείζονα καὶ πράττων ἀλόγως τὰ προσπίπτοντα. ταύτη καὶ Κυρίνος προσηγορεύθη οἰονεὶ κύριος, κἂν εἰ Διογενιανῶ τῷ λεξικογράφῳ ἄλλως δοκεῖ (δοκῆ C): **οὐδὲ γὰρ ... ἐνσπειράντων φωνήν.** ἡ γὰρ γραμματικοῖς παρὰ ταύτην εἰσαγομένη ἐτυμολογία μετὰ συγγνώμης βεβίασται· ἀπὸ Κύρεως γὰρ πολίχνης Σαβίνων οὗτος αὐτὸν παρονομασθῆναι βούλονται, καίπερ οὐχ ὀρμώμενον ἐκεῖθεν, ἐπὶ δὲ τοῦ Παλατίνου βουνοῦ τεχθέντα τε παρὰ ταῖς ὄχθαις τοῦ Τιβέριδος καὶ τραφέντα ἐκεῖ. κυρίους γὰρ ἑαυτοὺς καὶ δεσπότας, ἀλλ' οὐ βασιλέας τύραννοι φιλοῦσι καλεῖσθαι. cf. Plut. quaest. gr. 59. Max. Vict. p. 276 Lind. p. 1944 P.

221

107

Vt Ion scribit quinta uicesima est litera, quam uocant ἄγγμα, cuius forma nulla est et uox communis est graecis et latinis, ut his uerbis: *aggulus aggens agguilla* iggerunt. in eiusmodi graeci et Attius noster bina G scribunt; alii N et G. quod in hoc ueritatem uidere facile est, in illo non est. similiter ageps agcora.

107. Prisc. I 39 p. 30, 12: Sequente G uel C pro ea (*scit.* N) G scribunt graeci et quidam tamen uetustissimi auctores romanorum euphoniae causa bene hoc facientes, ut Agchises ageps aggulus aggens, quod ostendit Varro in primo de origine linguae latinae his uerbis: **ut Ion ... ageps agcora.** Gell. XVIII 14, 7: (Nigidi Figuli e commentariis grammaticis) uerba haec sunt: inter litteram N et G est alia uis, ut in nomine anguis et angari et ancorae et increpat et incurrit et ingenuus. in omnibus his non uerum N, sed adulterinum ponitur. nam N non esse lingua indicio est, nam si ea littera esset, lingua

latinae linguae L |

ut Ion—his uerbis] om. RBH add. r |

scripsit r |

uicesima quinta r uigesima ex

uicissima corr. g uicissima K |

littera est r |

agma codd. Hertzi ἄγγμα ten Brinkius

cf. supra p. 127 |

ut om. r |

his in uerbis r |

aggula G uel agguilla g agguilla L

agguilla L |

huiusmodi GL huiusmodi K |

accius codd. Hertzi praeter H in quo

actius |

binam GLK |

G] b gg Bg |

·n·g· G |

ueritatem facile uidere est, in illo non

222 palatum tangeret. Mar. Vict. I 4, 70 p. 2465 P.: anceps ancilla angitia angustum anquiri iam dixi Attium non (*sic Ritschl mon. ep. tria p. 25* non iudicat *cod. P*) per AN, sed more graecorum per AG solitum scribere. nunc adicio, sicut inter M et N litteram uox media tam graecis desit quam nobis, ita inter N quoque et G deesse. neque enim ut illi ἄγγελον et ἀκύλην et similia sine per N siue per Γ scripserint alterutram in pronuntiando litteram exprimunt, nec nos supradictas uoces siue per N siue per G scribamus, proprie aut N exprimimus in dicendo aut G. quae uox, quoniam ordini litterarum nostrarum deest et familiarior est auribus nostris N potius quam G, et anceps et ancilla et angitia et angustum et anquiri et ancora et similia per N potius quam per G scribite, sicut per duo G, quotiens duorum G sonum aures exigent ut aggerem suggillat suggerendum suggestum et similia. *cf. I 4, 4 p. 2456. 4, 54 sq. p. 2461.*

est *Ritschelus mon. epigr. tria p. 24* | facile—non est] non facile {*above space: non} *L non facile est ceteri* | agceps agcora] *uetus commentator in cod. Darmstad. 204 adnotat ad has uoces*: adhuc sunt uerba uarronis continuata. non enim priscianus ex sua parte diceret similiter agceps agcora. *cf. Ritschelus l. s.* |

222 108 Τὴν ὄλην κατασκευὴν τοῦ περιζώματος οἱ Γάλλοι καρταμέραν, ἦν τὸ πλῆθος καρτάλαμον ἕξ ιδιωτείας ὀνομάζει. ὅτι δὲ οὐ Ῥωμαϊκὸν τοῦτ' ἰσχυρῶς ῥημάτιον, μάρτυς ὁ Ῥωμαῖος Βάρρων ἐν βιβλίῳ πέμπτῳ περὶ Ῥωμαϊκῆς διαλέκτου, ἐν ᾧ διαρθροῦται ποία μὲν τις λέξις ἐστὶν Αἰολικὴ ποία δὲ Γαλλικὴ, καὶ ὅτι ἕτερα μὲν ἢ Θούσκων ἄλλη δὲ Ἐτρούσκων, ὧν συγχυθεισῶν ἢ νῦν κρατοῦσα τῶν Ῥωμαίων ἀπετελέσθη φωνή.

ρίζωματος *Caseolinus corr. Fussius* | ἢ deleri iubet *Otto Iahn* |

108. Ioan. Lud. de magistr. II 13 p. 179 Bekk.: Τοιαύτη μὲν ἡ χλαμύς, παραγώδης δὲ χιτῶν καταπόρφυρος καὶ ζωστήρ ἐκ φοινικοῦ δέρματος, ἐφ' ἑαυτὸν μὲν ἀνακεκολλημένος, ἐξ ἄκρων δὲ τῶν πλευρῶν εἰς λεπτήν καταρραφήν ἐσπουδασμένος καὶ σεληνίσκου μὲν ἔχων τινὰ ἐξ εὐνύμων χρυσῶ πεποιημένον, ἐκ δὲ τῆς ἑτέρας γλωσσίδα τινὰ ἤγουν διάβλημα, χρυσοτελὲς καὶ αὐτὸ, εἰς βότρυος σχῆμα πεποιημένον ... ὅπερ διάβλημα ἀπὸ δεξιάς φερόμενον καὶ ἐπὶ τὸν σεληνίσκου βαλλόμενον διαζώνουσι τὸν περιτιθέμενον ἀσφαλῶς, περόνης καὶ αὐτῆς χρυσῆς ἐνδακρούσης τὸν ἱμάντα καὶ συναπτούσης τὸν βότρυον τῷ σεληνίσκῳ. φίβουλαν αὐτὴν πατρίως οἱ Ῥωμαῖοι καὶ βάλτεον τὸν ζωστήρα λέγουσι. **τὴν δὲ ὄλην ... ἀπετελέσθη φωνή.**

DE SIMILITVDINE VERBORVM

II

109 'Pix' singulariter dicitur, ut ait Varro de similitudine uerborum II.

109. Char. 91, 26: **Pix singulariter ... uerborum II**, quamuis Vergilius dixerit (*georg. III 450*): 'idaeasque pices et pingues unguine ceras'. gramm. inc. de generib. nom. 265 p. 93 Haupt. p. 49 Otto: pix, gen. fem., ut Varro: idaeasque pices'.

DE VTILITATE SERMONIS

223 III

110 Aenigmatis Varro de utilitate sermonis IIII. ait enim Plinius: quamquam ab hoc poemate his poematibus facere debeat, tamen consuetudini et suauitati aurium censet summam esse tribuendam et quia graeca nomina non debent latinis regulis alligari. regulis *iam legi non potest in N add. Fabricius* |

223 **110.** Char. p. 123, 3: **Aenigmatis Varro ... esse tribuendam**, ut in Aceste et Anchise Maroni diximus placitum (*cf. p. 67, 15*), **et quia ... regulis alligari.** Consent. p. 2040 P.: secundus modus quo etsi cadunt in regulam regulae tamen ueluti addictae non seruiunt. ea sunt quae semper singularia sunt, ut lux. item quae septimi casus tantum singularia sunt ut sponte tabo. nihil enim prodest esse litteram in his nominibus ablatiuo singulari debitam, cum alia plurali numero non attingant, alia eodem modo non mutant. item graeca quae E littera correpta terminantur, ut ab hoc schemate. hoc enim liberum est nobis et ad nostram regulam declinare ut horum schematum his et ab his schematibus, at in contrarium ducere quae nostra non sunt ut schematum schematis declinemus, sicut plerumque et in Cicerone et in **Varrone** legimus.

INCERTAE SEDIS

111

Ablatium Varro sextum, interdum latinum appellat, quia latinae linguae proprius est.

111. Diom. p. 302, 4: **Ablatium** graeci non habent, hunc tamen **Varro sextum ... proprius est**, cuius uis apud graecos per genetium explicabitur. Consent. p. 2033 P.: ablatium casum graeci non habent. denique hunc **Varro** interdum sextum, interdum latinum appellat, quem rectissime nostri sermonis usus inuenit, qui plurimum a datiuo differt. cf. Prisc. V 75 p. 187, 7.

112

Curculio. Varro ait hoc nomen per antistoichon dictum quasi gurgulio, quoniam paene nihil est nisi guttur.

112. Seru. ad Verg. georg. I 186: **Curculio Varro ... nisi guttur**. Schol. Bern. ad h. u. p. 28 Muell.: Curculio. **Varro** ait hoc nomen per antistoichum dictum, quasi gurgulio, genus bestiae, quae semper quaerit alienum auxilium (alimentum [auxilium] *coni. Vsener*).

224

CORRIGENDA ET ADDENDA

The author's corrections are shown in the text with solid red underlines. The original, uncorrected form is given here in *italics*. Obvious typographical errors were corrected by the transcriber and marked with dotted red underlines.

p. 3	<i>u. 2 inf.</i>	<i>lege</i>	Aristophanem	<i>Aristophanon</i>
» 8	» 11 <i>inf.</i>	»	τάληθῆ	<i>τάλαθῆ</i>
» 19	» 10 <i>inf.</i>	»	posuisse	<i>posuise</i>
» 21	» 3 <i>inf.</i>	»	in libro XXVIII	<i>in libro XIII</i>
» 23	» 18	»	saeculum	<i>seculam</i>
» 26	» 5 <i>inf.</i>	»	indicari	<i>iudicari</i>
» 27	» 17 <i>inf.</i>	»	populus	<i>populis</i>
» 30	» 6 <i>inf.</i>	»	huc referendis	<i>hic referendis</i>
» 36	» 6	»	oxycomino	<i>oxycomina</i>
» 38	» 12 <i>inf.</i>	»	quam	<i>qnam</i>
» 50	» 3	»	duabus	<i>duabis</i>
» 52	» 1 <i>inf.</i>	»	quoque	<i>quoquo</i>
» 53	» 3	»	eorum quos	<i>earum quas</i>
» 57	» <u>9 <i>inf.</i></u>	»	p. 126 Schaef.	<i>p. 1126 Schaef.</i>
» 60	» 7	»	de Isaeo	<i>de Isaco</i>
» 61	» 16	»	τέχνης	<i>τεχνῆς</i>
» 66	» 4	»	fuit	<i>fuerit</i>
» 67	» 12 <i>inf.</i>	»	enchiridiis	<i>encheiridiis</i>
» 68	» 9 <i>inf.</i>	»	quaestionum	<i>quaestionem</i>
» 78	» 6 <i>inf.</i>	»	Varro in V ad Marcellum	<i>Varro ad Marcellum</i>
» 81	» 4 <i>inf.</i>	<i>lege</i>	nulla potest	<i>ulla potest</i>
» 85	» 5	»	facinoris	<i>facineris</i>
» 85	» 16		sordidi sermonis usum receperit <i>ci. Vsener</i>	<i>s. s. uires (uirus P.) ceperit</i>
» 88	» 1	<i>lege</i>	cognoscendam	<i>cognoscendum</i>
» 97	» 16	»	quaesitum sit	<i>quaesitum est</i>
» 107	» 12	»	restet	<i>restat</i>
» 112	» 13	»	quo ipso Putschius	<i>quo ipso uel simillimo Putschius</i>
» 118	» 17	»	clarissimum	<i>clarissimum</i>

INDEX RELLIQVIARVM IN DISPVATIONE TRACTATARVM

Not all fragments listed on this page are identified by number in the text. When there is no number, links lead to **boldface text**, if present, or to underlined words.

fr.	p.	fr.	p.	fr.	p.
1	36	47	93	80	76
2	23	49	49	81	73
3	23	50	93	82	78 n. 3
8	32	51	93	83	78
9	32	52	93	84	78
10	32	53	83	85	78
11	32	54	83	86	78. 86
12	32	55	52	87	78
14	32	56	94	88	78
15	32	57	94	89	78. 86
16	32	58	94	90	78
17	33	59	52	91	99. 101
18	33	60	53	92	100
19	34	60^A	62	93	101
20	34	60^B	63	94	108
21	34	61	63	95	108
22	34	62	64 n. 2	96	115
23	34	64	66	97	109
24	35	65	67	98	110
26	35	66	67	99	110
27	35	67	67	100	110
28	35	68	65. 67	101	113
29	35	69	65. 68	102	112
30	35	70	65. 68	103	125
31	36	71	69	104	119
32	19	72	69	105	122
36	20	73	69	106	129
38	36 n.	74	70	107	126
41	79	75	70	108	131
42	82	76	70	109	135
43	90	77	70	110	34. 136
44	90	78	73	111	137
45	92	79	77	112	137
46	92				

BEROLINI APVD WEIDMANNOS (I. REIMER)

FORMIS CAROLI GEORGI BONNENSIS

Text Markup added by transcriber

Words underlined in red are popups: solid for the author's corrections as listed in the Corrigenda et Addenda, dotted for typographical errors corrected by the transcriber. Grey underlining in the fragments identifies words and phrases discussed in the critical apparatus. Dotted grey lines elsewhere in the text mark cross-references, used in cases where the

target word is not a heading, hyperlink or otherwise clearly identifiable.

In the critical apparatus, some details are given descriptively:

{*above a: e}

{*between s and r: superscript c}

The apparatus in this e-text is intended only as a representation of the printed book.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK DE M. TERENCE VARRONIS LIBRIS
GRAMMATICIS ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE

THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating

derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you

within 90 days of receipt of the work.

- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent

future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.